

आ पुस्तक-“ श्री जैन एडवोकेट ’ प्रीन्टींग प्रेसमां वाडीलाल
वापुलाल शाहे छाप्युं. घीकांटा जेशींगभाइनी वाडी
अमदावाद.

प्रकाशके छापवा छपाववा विगेरे तमाम हको १८६७ ना
२५ मा एकट मुजब स्वाधीन राख्या छे.

॥ ॐ अहम् ॥

॥ परमोपकारि पूज्यपाद सद्गुरु श्रीमद्विजयजी

नेमिसूरीश्वरेभ्यो नमोनमः ॥

॥ श्रीदण्डक विस्तरार्थ ॥

❀ प्रस्तावना ❀

(शार्दूलविक्रीडित छंद.)

जेनो उत्तम बोध शोध करतो तत्त्वार्थना तत्त्वनी,
एकी साथ प्रशंसना मतिधनो जेना करे सत्त्वनी;
पाम्यो हुं श्रुतबोध योग विधिने जेना प्रसादे करी,
वंदुं ' श्रीगुरु नेमिसूरि ' चरणे ते उपकारो स्मरी ॥१॥

सर्वज्ञ शासनरसिक प्रियबंधुओ ? निष्कारण जगद्बंधु-
भावकरुणासिंधु-आसन्नोपकारि-श्री महावीरप्रभुनो-अतीत भावि
वर्तमान समस्ततीर्थपतिना वचनने अनुसरनार—अचल सिद्धान्त
ए फरमावेछे, के— संसारि जीवोने कर्मोનો बंध या मोक्ष पोतानी
अध्यवसायपरिणतिने आधीन छे.— तात्पर्य ए के— अशुभ
अध्यवसायोना योगे कर्मोનો बंध अने तेथी विपरीत अप्रतिपत्ति
उत्तम अध्यवसायोना योगे मोक्ष थायछे. एज रहस्यने प्रकट
करना पूज्यपाद महोपाध्याय न्यायाचार्य श्रीमद्यशोविजयजी म-
हाराज प्रतिपादन करेछे के— 'मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्ध
मोक्षयोः ॥ ' तेवा प्रकारनो विशिष्ट कर्मबंध पण चउद गुणस्था-
नको पैकी दशमा सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानक सुधीज होयछे. परंतु
तेथी अनेतन उपशान्त मोहादि चार गुणस्थानकोमां ते संभवतो

નથી. કારણકે તે સ્થલે કષાયોદયનો અભાવ છે. ઇથી એમિદ્ધ થયું કે- કષાયોદય અવસ્થામાં વિદ્યમાન આત્મપરિણતિ વિશિષ્ટ કર્મ-વંધમાં હેતુ થઈ શકે. એજ રહસ્ય પશ્ચમ કર્મગ્રન્થની ટીકામાં અધ્યવસાયની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિમહારાજાએ જણાવ્યું છે કે “અધ્યવસાનાન્યધ્યવસાયાઃ, તે ચેહ કષાયજનિતા જીવપરિણામચિશેષાઃ ” યદ્યપિ ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં શાતાવેદનીયનો વંધ વર્તે છે, તો પણ તેને (તે વંધને] અધ્યવસાયનિમિત્તક સ્વીકારેલ નથી. કારણકે શ્રી-પંચસંગ્રહાદિમાં તેની દ્વિમય માત્ર અલ્પસ્થિતિ પ્રતિપાદન કરેલ છે. વંધપરત્વે કરેલ આ સંક્ષિપ્તવિવેચન એજ જણાવેછે કે- જીવાજીવાદિ નવતત્ત્વો પૈકી પાંચમા આશ્રવ તત્ત્વ અને આઠમા વંધ તત્ત્વના ફલરૂપે મંસારિજીવો શુભાશ્રવદ્વારા કરેલ શુભ કર્મવંધના પ્રતાપે શુભ દંડકોમાં એટલે દેવ મનુષ્યના દંડકોમાં અને અશુભાશ્રવદ્વારા કરેલ અશુભ કર્મવંધના પ્રતાપે નરકનિર્યંચોના અશુભ દંડકોમાં ઉત્પન્ન થાયછે. જ્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી વિશિષ્ટમંજ્ઞાવાલા તે તે દેવાદિ જીવોને એ પ્રશ્નો પ્રાદુર્ભવે છે, જે- આ આત્માએ - ચોવીશ દંડકો પૈકી કયા કયા દંડકોમાં કયાકયા હેતુઓથી કેવી કેવી સ્થિતિ અનુભવી ? અનુત્તરદેવો પણ જેની નિરંતર અભિલાષા કરી રહ્યા છે, અને જે નિર્વાણપદનું પરમ સાધન છે, એવા મનુષ્યભવ રૂપ ઉચ્ચ કોટીનું સ્થાન વિદ્યમાન છતાં પણ કયાકયા હેતુઓથી આ જીવ તે સ્થાન મેલવવામાં મંદભાગ્ય થયો?, કદાચ પામ્યો. તોપણ કયા કયા સાફલ્યપ્રતિવંધકહેતુઓથી યથાર્થલાભ મેલવવા અસમર્થ થયો ? અને નિર્ગોદાદિમાં અનન્ત કાલસુધી રહ્યો ? હવે પછી એવા કયા કયા ઉત્તમસાધનો સેવવા જોડ્યે ? કે જેથી લૌકિકાલ સુધી મનુષ્યવેલ ક્ષિણ દુઃખમય સ્થિતિને ન પામે ? ઇત્યાદિ અનેકપ્રશ્નો સ્વી શ્રીષ્ટકાલની તૃપાને શાંત કરવામાં

અમૃત સમાન આ ' શ્રીદંડકવિસ્તરાર્થ ' નામનો અપૂર્વ ગ્રન્થ છે, એ વાત આર્હતસિદ્ધાન્તના રહસ્યના અભિજ્ઞમાનવોને સ્હેજે જણાઈ આવશે. તે ઉપરાંત આ ગ્રંથ સમ્યગ્દ્રષ્ટિને ઓળખવાના પાંચ સાધનો પૈકી ઉપશમ ૧. સંવેગ ૨. નિર્વેદ ૩. આત્રણ ગુણોનો આવિર્ભાવ કરવામાં તેમજ પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં પળ અસાધારણ કારણ છે. આટલાજ વિવેચન પરથી ' નવતત્ત્વ પછી દંડકપ્રકરણનું અધ્યયન કરવામાં શું પ્રયોજન ? એ પ્રશ્નના સમાધાનદ્વારા પ્રસ્તુત પ્રકરણનું મુદ્રણ પ્રયોજન પણ સહજ સમજાય તેમ છે. યદ્યપિ પ્રસ્તુત પ્રકરણ સામાન્યતઃ શબ્દાર્થરૂપે અનેક સંસ્થાઓદ્વારા પ્રકટ થયેલ છે, તો પણ તેવા સામાન્ય સંક્ષેપમાત્રથી તાર્કિક-તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓને સંપૂર્ણ અર્થલાભજન્ય સંતોષ બીલકુલ પ્રાપ્ત થતોજ નથી. કારણ કે— ડ્યારે તેઓ તે તે મુદ્ધિત પ્રકરણના અર્થને જાણેછે, ત્યારે તેઓના હૃદયમાં સ્વભાવેજ આ પ્રમાણે તર્કશ્રેણિ પ્રાદુર્ભવે છે. જે — ૧ — દંડક એ કયો પદાર્થ છે ? ૨—અધિક વા ન્યૂન ન સ્વીકારતા ચોવીશ જ દંડકો માનવાનું શું કારણ ? ૩—ભુવનપતિના દશ દંડકોની માફક સાત નારકીયોના સાત દંડકો ન માનવામાં શું પ્રયોજન ? ૪—અમુક દંડકના અમુકજીવોને કહેલ શરીરાદિથી અધિક શરીરાદિ કેમ ન હોઈ શકે ? ૫—દેવોએ ઉત્તરવૈક્રિય રૂપે વનાવેલ છતાં ઔદારિક જેવા દેખાતા સિંહાદિ ઔદારિક કેમ ન કહેવાય ? ૬—વનસ્પતિની સાધિક સહસ્ર યોજનની અવગાહના કડ અપેક્ષાયે ? ૭—તેઈન્દ્રિય જીવોની ત્રણ ગાઉની અવગાહના કયા જીવની અપેક્ષાએ ઘટે ? ૮—અવગાહનાદ્વારમાં વર્ણવેલ અવગાહના કયા ક્ષેત્રમાં કયા કાલે સંભવે ? ૯—કયા કયા દેવાદિ કયા કયા હેતુથી ઉત્તરવૈક્રિય વનાવે ? ૧૦—દેવોએ વનાવેલ ઉત્તરવૈક્રિયની સ્થિતિ અર્ધમાસથી અધિક હોય કે નહિ ? તૈજસ કાયયોગ નહિ સ્વીકારવાનું શું કાર-

ण ? ११-ज्यारे अहीं देवोने संवयण न होय एम कीधुं तो पछी
 श्री जीवाभिगमादिमां प्रथम संवयण मान्युं तेनुं शुं समाधान ?
 १२-लेश्या कयो पदार्थ ? १३-शुं चारे गतिना जीवोने एक सर-
 खीज लेश्या होय ? १४-शुं छद्मस्थनी अने सर्वज्ञनी शुक्ल
 लेश्या स्थितिनी अपेक्षाए एक सरखीज होय ? १५-समुद्घात
 शुं पदार्थ ? १६-तेने करवानु शुं कारण ? १७-कया कया जीवो
 कया कया समये कइ कइ समुद्घात करे ? १८-एक काले एकथी
 वधारे समुद्घात होय के नहि ? १९-एक ठेकाणे स्थावरोंने मि-
 थ्यादृष्टि कीधा तयारै अन्यत्र सास्वादन दर्शन मान्युं तेनुं शुं
 कारण ? २०-पर्याप्तावस्थामां विकलेन्द्रिय सम्यग्दृष्टि के मि-
 थ्यादृष्टि ? २१-विग्रहगतिमां पण अचक्षुदर्शन होय के नहि ?
 २२-चक्षुदर्शननो व्यापार क्यारे होय ? २३-शरुआतथीज प-
 रमाधार्मिको सम्यग्दृष्टि होय के नहि ? २४-विभंगज्ञानिने अव-
 धिदर्शन होय के नहि ? २५-तिर्य्यचपंचेन्द्रियने अपर्याप्तावस्थामां
 अवधिज्ञान वा विभंगज्ञान होय के नहि ? २६-स्थावरोमां ज्ञान अने
 अज्ञान पैकी बे मनभेद कइ अपेक्षाए छे ? २७-सास्वादनदर्शनकाले
 ज्ञान के अज्ञान ? २८-समकाले एक जीवने ज्ञानलब्धि केटली
 होय ? २९-अमुक दंडके कहेल योगो करतां अधिक योगो नहि
 होवानुं शुं कारण ? ३०-उत्तर वैक्रिय अने आहारकना प्रारम्भे
 अनुक्रमे वैक्रियमिश्र अने आहारकमिश्र योग होय के औदारिकमि-
 श्रयोग होय ? ते बखते-अमुकज योग होय तेमां शुं कारण ? ३१-
 शुं वधाए वायुजीवोने वैक्रियहोय ? ३२-प्रत्येक मनुष्यादिने
 लब्धिरूपे केटला उपयोग केवी रीते होय ? ३३-अमुक दंडकना
 जीवने कहेल उपयोगोधी अधिक उपयोग केप न होय ? ३४-
 कहेल आयुःस्थिति कया जीवनी अपेक्षाए घटे ? ३५-शुं सर्व
 देवयोकोमां देवीयोनी सद्भाव होय ? ३६-इन्द्रोनुं आयुष्य ज-

ઘન્ય ભાંગે કે ઉત્કૃષ્ટ ભાંગે હોય ? ૩૭-કયા દેવલોક સુધી ઇન્દ્રા-
દિ વ્યવસ્થા હોય ? ૩૮-સર્વજ્ઞોને સંજ્ઞા ન હોય તેનું શું કારણ ?
૩૯-અન્યદર્શનકારો ભવાન્તર વિષયક ગત્યાગતિ ઈશ્વરેચ્છા અને
તૈની ણેરનાથી માને છે ત્યારે જૈનો કર્મદ્વારા માને છે. તેનું શું સમા-
ધાન ? ૪૦-દેવોને શ્રીભગવતીસૂત્ર અને શ્રીવિચારસપ્તતિમાં
૫ પર્યાપ્તિઓ અને શ્રી નવતત્ત્વ ભાષ્યાદિમાં ૬ પર્યાપ્તિયો કીધી
તેનું શું કારણ ? ૪૧-અનુત્તરવિમાનવાસિ દેવોને શબ્દોચ્ચારના
અભાવે વચનયોગ કેમ ઘટે ? જો તે ન હોય તો ભાષાપર્યાપ્તિ કેવી-
રીતે ઘટે ? ઇત્યાદિ ॥

જો તેઓના તે વ્યાજબી તર્કોનું પળ સમાધાન લીધેકાલ
સુધી ન થાય તો એ પળ તર્કો ચિરસ્થાયિ થતાં તેઓનું સમ્યગ્દર્શન
પોતાની પૂર્વસ્થિતિ સાચવી શકશે નહિ ? કારણકે જિજ્ઞાસાજન્ય
તર્ક પળ કાલાન્તરે એવા સંશયરૂપે પરિણમે છે, કે- જે તર્ક-શ્રદ્ધાને
પળ અંશે અંશે ઘટાડનાર નીવડે છે. આભાવ- વર્તમાનજમાનાના
અનેક દૃષ્ટાન્તોદ્વારા અનુભવગોચર થઈ શકે તેમ છે. તેમજ પદાર્થ
તત્ત્વોનો સંગીન બોધ પળ પ્રકટ થયેલ તર્કોના સમાધાનનેજ
આધીન છે, જેથી તાર્કિક ભવ્યસમાજને સાનન્દ સમાધાન મળવા
પૂર્વક સંગીનબોધ સંપાદન કરાવવો, એ પળ આ પ્રસ્તુત પ્રકરણનું
બીજું મુદ્રણ પ્રયોજન છે.

હવે—?—પ્રસ્તુત પ્રકરણને બીજા કોઈપણ શબ્દથી ન
ઓઢાવાવતાં દંડક શબ્દથી ઓઢાવાવવાનું શું કારણ ?, ૨. કર્તા
આ પ્રકરણને સ્તુતિગ્રન્થની માફક સ્વતંત્ર પદ્ધતિ રચ્યું છે કે
સિદ્ધાન્તપદ્ધતિ ? જો સિદ્ધાન્તપદ્ધતિ તો કયા કયા
સિદ્ધાન્તોને અવલંબીને રચ્યું ? ૩ તે તે સિદ્ધાન્તોમાં દંડકોનું સ
વિસ્તરવર્ણન છતાં પળ પૃથક્ રચનાનું શું પ્રયોજન ? આ
પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવું વ્યાજબી છે— તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે—

૧ જીવને સ્વકર્મજન્ય ફલાનુભવ યોગ્ય કયા કયા સ્થાનકો છે ?
 ૨ આ દંડકોનું મુખ્યત્વે કરી આપણા પરમપૂજ્યતમ પશ્ચમાંગ શ્રી વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (શ્રી ભગવતી) સૂત્ર તથા ચતુર્થોપાંગ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં સવિસ્તર વર્ણન કરેલ છે. જેથી અહીં સંજ્ઞાક્રમાદિ પળ પ્રાયઃ તદનુસારેજ રાખેલ છે. ૩ તેઓનું સાર્વજનિક અધ્યયન નહિ હોવામાં વે પ્રયોજનો છે. જે ૧ મૂલ પ્રાકૃતભાષાનો અપરિચય તથા વૃત્તિગ્રન્થોની સંસ્કૃત ભાષાનું કાઠિન્ય. ૨ જિનાજ્ઞાધારિ સાધુઓને પળ અધ્યયનનિમિત્તે યોગોદ્વહન ક્રિયાની આવશ્યકતા. તેથી સાર્વજનિક ઉપકાર કરવા માટે કર્તાએ આ મૂલ પ્રકરણ બનાવેલ છે.

સહજનો ! જાણમાંજ હશે કે “પરિચય એ પ્રવૃત્તિનું કારણ છે” તેથી આ શ્રીદંડકવિસ્તરાર્થ કેટલા ભાગમાં કેવી રીતે વહેંચાયેલ છે ? આ વાવત પળ હુંક પરિચય કરાવવો વ્યાજબીજ છે. ત્રણ વિભાગે વહેંચાણ આ ગ્રન્થના કર્તાએ—

૧. પ્રથમવિભાગે—મંગલાચરણાદિ કરવાપૂર્વક ચોવીશ દંડકોના નામો, તથા ભેદ પ્રભેદનું સવિસ્તરવર્ણન, તેમાં ઉપયોગી પ્રશ્નોત્તરો, ચોવીશે દ્વારોનું સવિસ્તર સ્વતંત્રવર્ણન કરવા પૂર્વક ચોવીશે દંડકોમાં તે દ્વારો સમજાવી, પર્યન્તે શ્રી પરમાત્માપાસે સ્તુતિદ્વારા મોક્ષપદની પ્રાર્થના કરી તથા સ્વપરિચય કરાવી ગ્રન્થસમાપ્તિ કરેલ છે.

૨. દ્વિતીય વિભાગે—દંડકાર્થ વિષયક વેસ્તવનો તેમાં—

૧--પ્રથમ સ્તવન શ્રીઉત્તમવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પण्डित શ્રીપद्मविजयजीगणिएभावनगरમાં રચેલ છે. જેમાં ૨૪ દંડકોમાં ૨૯ દ્વારો હુંકમાં સમજાવેલ છે. તેમાં ૨૪ દ્વારો ઉપરાંત ૧ નામદ્વાર જેમાં ૨૪ દંડકોના નામો દર્શાવેલ છે. ૨ સંપદાદ્વાર. જેમાં ૧૪ ચક્રવર્તિના રત્નો તથા તીર્થકર્ગાદિ ૫. સર્વમલી ૨૩ સંપત્તિયો કહેલ છે. ૩

ધર્મદ્વાર-જેમાં દરેક દંડકપત્યે વિગતિધર્મની વિચારણા દર્શાવેલ છે. ૪ જીવયોનિદ્વાર-જેમાં દરેક દંડકના જીવને કેટલી કેટલી યોનિયો હોય એ ભાવ જણાવેલ છે. ૫ કુલદ્વાર-જેમાં દરેક દંડકના જીવને કેટલી કેટલી કુલકોટીયો હોય, એ અર્થ પ્રતિપાદન કરેલ છે. એમ પાંચ દ્વારો વધારે જણાવેલ છે.

૨. વીજુંસ્તવન— શ્રીવિજયહર્ષવાચકના શિષ્ય શ્રી ધર્મચન્દ્રમુનિએ જેસન્નમેરમાં ૧૭૨૯ ની સાલમાં દીવાલીપર્વના દિવસે વનાવેલ છે. જેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથભગવાનની સ્તુતિ કરવા દ્વારા ગત્યાગતિના બે દ્વારો વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે.

૩-તૃતીય વિભાગમાં — મૂલ પ્રકરણ તથા તે ઉપર સ્વોપહ્ત અવચૂર્ણિ છે, પ્રકરણકાર જિનસમુદસૂરિના પટ્ટપતિષ્ઠિત જિનહંસમુ-નીશ્વરના રાજ્યમાં વર્તમાન-શ્રીધવલચન્દ્રગણિના શિષ્ય ગજસા-રગણિ છે. તેમણે આ જિનવિજ્ઞપ્તિરૂપ દંડક પ્રકરણ જે તેમનાથી પૂર્વસમયમાં પત્ર ઉપર યન્ત્રરૂપે લખેલ હતું. તે સુગમતાને માટે એટલે વાલજીવો અલ્પશબ્દોમાં અર્થલાભ લઈ શકે, એ હેતુથી પાટણમાં વિક્રમ સંવત્ ૧૫૭૨ ની સાલમાં સૂત્રરૂપે ગુંથ્યું. તેમણે અવચૂર્ણિમાં મૂલ સૂત્રનો આશય સંક્ષેપમાં સારી રીતે સમજાવેલ છે જેમાંના કેટલાક કંઠસ્થ કરણીય જ્ઞેયમુદ્દાઓ એ છે જે —
૧ સ્વકીય ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનદ્વારા રાગાદિભાવ શત્રુઓને ઢઠાવવામાં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિપરાયણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને દૃષ્ટિવાદોપદેશકી સજ્ઞા હોય.

૨ લબ્ધિદ્વારા ઉત્તરવૈક્રિયકારક જીવ તે શરીરમાં અન્તર્મુહર્ત કાલથી વધુ અવસ્થાન ન કરી શકે. કારણ તેટલો કાલ વીત્યા વાદ તે જીવ ઔદારિક શરીરમાં સ્વસ્થ વને છે.

૩ કાર્મગ્રન્થિક મતે દેવોને તથા નારકોને સંહનનનો પ્રતિપેધ તથા સૈદ્ધાન્તિકમતે તેનો સદ્ભાવ હોય છે.

૪ — ૧૦ સંજ્ઞાઓ ઉપરાંત કેટલાએક મનુષ્યોને શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલ — ૧ મોક્ષ ૨ ધર્મ ૩ સુખ ૪ દુઃખ ૫ જુગુપ્સા ૬ શોક ૭ દંડ સંજ્ઞાઓ પણ હોય છે. પરંતુ તેવા જીવો અલ્પ હોવાથી મૂલસૂત્રમાં આ અધિકાર ગ્રહણ કરેલ નથી. ૬ વાયુ વિગેરેના ધ્વજાદિ સંસ્થાનો શ્રીભગવતોસૂત્રના આધારે દર્શાવેલ છે.

૬ ‘ સર્વે વિ ચ્ચલકસાયા’ આ વચન પ્રથમના અગીઆર ગુણ-સ્થાનકોના જીવોને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. ૭ સામાન્યથી સાત નરક-સ્થાનકોમાં ત્રણ લેશ્યાઓ કહી. વિશેષથી દરેક નરકસ્થાને એકજ અવસ્થિત લેશ્યા હોય તે આ પ્રમાણે, પહેલી ત્રીજી નરકમાં કા-પોતલેશ્યા, ત્રીજી નરકમાં ઉપરના પ્રસ્તટોમાં કાપોતલેશ્યા, નીચેના પ્રસ્તટોમાં નીલલેશ્યા, ચોથી નરકમાં નીલલેશ્યા, પાંચ-મીમાં ઉપરના પ્રસ્તટોમાં નીલલેશ્યા, નીચેના પ્રસ્તટોમાં કૃણલેશ્યા. છઠ્ઠી સાતમી નરકમાં કૃષ્ણલેશ્યા અને તેથી રીતે દેવલોકમાં પણ સામાન્યથી ૬-લેશ્યાઓ કહી. વિશેષથી -ભુવનપતિ તથા વ્ય-ન્તરોમાં પહેલી-૪-લેશ્યાઓ તથા ય્યોતિષિ તથા સૌધર્મેશાન દેવલોકમાં તેજોલેશ્યા, ૩-૪-૫મા દેવલોકમાં પદ્મલેશ્યા હોય. આગલ અનુત્તરવિમાનસુધીના દેવસ્થાનોમાં શુક્લલેશ્યા હોય. ૮ પૃથ્વી-જલ-વનસ્પતિમાં કાર્મણ્યનિકમતે વે અજ્ઞાન અને સૈદ્ધા-ન્તિકમતે ઔપશમિકદર્શનને વ્યમતાં તથા તે ત્રણ દંડકોમાં ઉત્પન્ન થતાં-ઈશાનસુધીનાં દેવોને સ્વીકારેલ સાસ્વાદનદર્શનના યોગે અન્તર્મુદ્દર્ત કાલ સુધી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વે જ્ઞાન પણ હોય.

તથા અવચૂર્ણિકારના સમયથી પશ્ચાદ્ધાવિસમયમાં વિદ્યમાન વૃત્તિકાર શ્રીરૂપચન્દ્રજી મહારાજ—જે-શ્રી હીરસૂરિજી મહારા-જના શિષ્ય ઉપાધ્યાય ભાનુચન્દ્રગણિના શિષ્ય ઉદયચંદ્રજીના શિષ્ય હતા. તેમણે વિક્રમ સંવત ૧૬૭૬ના જેઠ સુદ ૬ ગુરુવારે ૫૩૬ શ્લોક પ્રમાણ-અવચૂર્ણિને અનુસરનારે આ વૃત્તિ બનાવી એમ પ્રશસ્તિ-

ना श्लोकोद्वारा जणायछे. जेमांनां केटलाएक कंठस्थ करणीयमुदाओ
 आ प्रमाणे-- १-प्रथमना ६ समुद्घातानी स्थिति अंतर्मुहूर्त अने ७-
 मा केवलीसमुद्घातनी स्थिति समय ८.२—श्रीसर्वज्ञमहाराजाने त्र-
 ण संज्ञाओ पैकी एक पण संज्ञा न होय. कारण--कर्मना क्षयोपशम-
 जन्य संज्ञाओ छे. ते क्षायोपशमिक भाव सर्वज्ञने न होय. ३-ग्रैवेयक
 अने अनुत्तरविमानवासि देवो-सामर्थ्य छतां पण प्रयोजनना अभावे
 उत्तरवैक्रिय रचना न करे. ४-देवोनुं उत्तरवैक्रिय शरीर-उंचाइमां
 चतुरंगुलहीन लक्षयोजन. कारण-तेओ जमीनथी चार अंगुल
 अस्पृष्ट रहेंछे. तथा मनुष्यो तेवा नहि होवाथी चार अंगुल अधिक
 लक्षयोजन प्रमाण उत्तरवैक्रिय रचना करे. ५-मतान्तरे-वायु जीवो-
 ने एक वैक्रिय शरीरज होय एत श्री अनुयोगद्वार वृत्तिमां कहेल
 छे ६ संमूर्च्छिम पंचेन्द्रियतिर्यचने सैद्धान्तिकमते सेवार्त्तसंहनन अने
 कार्मग्रन्थिकमते छ ए संघयण होय. ७-परमाधार्मिक देवोने एक
 कृष्ण लेश्याज होय, ८ श्रवण नेत्रने कामेच्छा शेषत्रणने भोगेच्छा.
 ९-ज्यां केवल मनुष्योज उत्पन्न थइ शकेछे एवा आनतादि देव-
 लोकना देवो-एकसमयमां संख्याताज च्यवे तथा उपजे, कारण—
 तेओनी उत्पत्ति संख्याता एवा गर्भज मनुष्योमांज होइ शके छे.
 १०-कर्मनायोगे श्रोताओने कदाच बोध न थाय तोपण अनुग्रह-
 बुद्धिथी उपदेशकने घणी निर्जरा थायज.

अनन्तर जणावेल कार्मग्रन्थिक अने सैद्धान्तिकना वे मतभे-
 द पैकी अमुकज मत साचो छे, एवो निर्णय छद्मस्थ जीवो न करी
 शके. कारण-ए मतभेद वाचनाभेदजन्य छे. वाचना भेद थवानुं कार-
 ण आ छे-क्षयिकज्ञानवाला पूज्यपाद त्रिकालभावि सकलतीर्थपति
 महाराजाओनो तो मूलथी एकजमत छे. कारण-अतीत अनन्त
 तीर्थकरोमांना एक पण श्रीमान् तीर्थकरमहाराजाए अर्थदेशनाद्वारा
 एवो शब्दप्रयोग नथी कर्यो जे आ- परमाणु आदि पदार्थना

સ્વરૂપને હું પોતેજ પ્રતિપાદન કરું છું પરન્તુ એજ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે—જેમ અતીત અનંતા તીર્થકરો જે પદાર્થભાવ જેવારૂપે પ્રરૂપ્યો અને ભાવિ અનન્તા તીર્થકરો જે પદાર્થભાવને જેવારૂપે પ્રરૂપશે, તેનેજ અનુસરીને હું આ વિવક્ષિતપરમાણુ આદિ પદાર્થના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરું છું. અને તેજ હેતુથી અવિન્નિચ્છન્ન પ્રમાવશાલિ-ત્રિકાલાવાધિત ભવોભવ ચાહના કરવાલાયક—જૈનેન્દ્રશાસનની લોકોત્તરતા સિદ્ધ થાય છે. જેમાં ત્રિકાલભાવિ સર્વધર્મોપદેશકોમાં પ્રરૂપણા ભેદ દોડ શકેજ નહિ. એજ પ્રણાલિકાના વિરહથી અન્યદર્શનકારોને નિરૂપાયે કહેવું પડ્યું કે—

શ્રુતિર્વિભિન્ના સ્મૃતયો વિભિન્ના,
 નેકો મુનિર્યસ્ય વચ્ચઃ પ્રમાણં । (મતં ન ભિન્નમિત્યપ્યન્યત્ર)
 ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહાયાં,
 મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ ॥ ૧ ॥

કાલાન્તરે મૃતાર્થવિપયક વિસ્મૃતિ આદિ હેતુઓના સંનિધાનથી વાચનાભેદ થયો. આ ભાવ હુંકામાં શ્રીજંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ટીકામાં વર્ણવેલ છે. તેમજ પરોપકામધુરીણ આચાર્ય શ્રીમલયગિરિ મહારાજાણે પણ શ્રી ડ્યોતિષ્કરણ્ડક નામના પ્રકીર્ણકની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે— જૈનેન્દ્રશાસનભાવિ શ્રી સ્કન્દિલાચાર્યના સમયમાં પાંચમા દુઃપમ આરાના પ્રતાપે દુર્મિષ્ણકાલ પ્રવર્ત્યો. જેથી સાધુઓમાં સિદ્ધાન્તવાદનાદિ પ્રવૃત્તિ યંદ થવા લાગી. દુષ્કાલ વીત્યા બાદ મુખિષ્ણકાલ મમયે ૧—વલ્લભીપુર [વલ્લા) ૨—મથુરા એમ બે મ્યલે ભય ભેગો થયો. જેમાં મૃતાર્થની સંયોજનાના સમયે અતીત-દુષ્કાલના પ્રતાપે મૃતાર્થની વિસ્મૃતિ થઈ દોવાથી—વાચનાભેદ થયો. તે અવસરે સંસારમાં અનન્તકાલ સુધી ભ્રમણકરાવનારી પ્રવચનાગતનાથી ભય પામનાર—કદાગ્રદનદિન—તથા અવ.

ધ્યાદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનરહિત—અને તેજ હેતુથી અમુકજ વાચનાપાઠ સત્ય છે એવો નિશ્ચય કરવો અશક્ય જાણનાર સંઘનાયક પૂજ્યપાદ—શ્રી દેવદિગ્ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજા વિગેરે આચાર્ય મહારાજાઓએ તે તે વાચનાઓના પાઠો પરસ્પર અવિસંવાદપણે સ્મરણને અનુસારે તદવસ્થજ પુસ્તકારૂઢ કર્યા, જેથી આજ સુધી પણ તેજ પદ્ધતિ તદવસ્થભાવે દૃષ્ટિગોચર થાયછે જેમાં અવસાને ' આ વે અર્થમાં સત્ય અર્થ કયો ? તે કેવલિગમ્ય છે એવો ઉલ્લેખ દેવાયછે.

આ શ્રીદંડકપ્રકરણનો અનુવાદ—છૂટા શબ્દાર્થ માસ્તર. ચંદુલાલ નાનચંદે લખેલ છે. અને પ્રકરણના વિષમસ્થ-લોને સૈદ્ધાન્તિક સરલશૈલીએ સ્પષ્ટ વિવેચન ટિપ્પણી યન્ત્રાદિ સાથે સમજાવનાર—મારા પરમોપકારિશિરોમણિ—ચારિત્રાદિ-ગુણોને વૃદ્ધિ પમાડનાર—ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યાદિ લોકોત્તર સદ્ગુણોને ધારણ કરનાર—જંગમકલ્પતરુ—કલિકાલે શ્રી ગૌ-તમ ગુરુસમાન—શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનતીર્થરક્ષણપરાયણ—પરોપકાર-શીલ—ભાવકરુણાજલનિધિ —પૂજ્યપાદ—પ્રાતઃસ્મરણીય—ભાવાચાર્ય પુરંદર—શ્રીસ્થાનાંગોક્ત પશ્ચાતિશયધારક—તપોગચ્છાચાર્ય શ્રીપરમ ગુરુવર્ય શ્રીમદ્વિજયનેમિસૂરીશ્વરભગવત્પટ્ટપૂર્વાચલનભોમણિ—સદાચારશીલવૈરાગ્યગુરુભક્તિપરાયણ, વાસીચંદનની માફક ભવ્ય જીવોને શ્રુતાદિના અધ્યાપનાદિદ્વારા કૃતાર્થી વનાવનાર—મારા શ્રુતાદિપાઠક, સત્કૃતિસાંનિધ્યકારક—પરમોપકારી ગીતાર્થમુખ્ય-સિદ્ધાન્તવાચસ્પતિ-ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદશ્રીમદ્વિજયોદયસૂરિજી મહારાજ છે. જેથી તેઓશ્રીનો આ અનહદ આભાર અનાગ્રહી-ગુણગ્રાહી તત્ત્વરસિક ભવ્યજીવોને અવિસ્મરણીય છે, પયન્તે ભવ્ય-જીવો આ ગ્રંથના અધ્યયન—અધ્યાપન—મનન—અને નિદિધ્યામ-નદ્વારાદંડકોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી, શુભ દંડકોને સુવર્ણની વેડી સમાન, અને અશુભ દંડકોને લોહની વેડી સમાન ગણી, પોતાના

ઢંઢકસ્થાનો દૂર કરી, દ્વાદશ ભાવનાના ધ્યાનરૂપ પવનના ઝાગા-
ટાથી અટકમરૂપ વાદલાને હઠાવી-પોનાના અવ્યાવાધ નિરૂપાધિ
શાશ્વત સચ્ચિદાનન્દ સૂર્યને પ્રકટ કરી-અને તે દ્વારા લોકાલોકના
ભાવ જાણી-સ્વપનોપકાર કરવાપૂર્વક મુક્તિપદ પામે. એમ હાર્દિક
નિવેદન કરી, હવે હું આ ઢુંક પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપી લઈશ. કારણકે
શ્રીવીતરાગવિવનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન પણ પ્રમુદેવમાં રહેલા લોકોત્તર
ગુણોનું ખાન કરાવવાદ્વારા ભેદજ્ઞાનિજીવને તત્ત્વરૂપે લીન થવા
માં નિવંધનભૂત થાયજ છે. તથા છદ્મસ્થ જીવોને આવારક કર્મોના
પ્રતાપે અનાભોગજન્યસ્વલ્લનાઓ દુર્નિવાર્યછે યતઃ—

અવશ્યં ભાવિનો દોષાઃ, છદ્મસ્થત્વાનુભાવતઃ ॥

સમાધિ તન્વતે સન્તઃ, કિનરાશ્ચાત્ર વક્ત્રગાઃ ॥ ૧ ॥

તેથી આ ગ્રંથમાં ગુણગ્રાહી-વિજ્ઞવાચક વર્ગને દૃષ્ટિદોષજન્ય
યા મુદ્રણજન્ય જે કોઈ યોગ્ય મૂલચૂક જણાય, તેને મહાશયો
સુધારીને વાંચશે. અને કૃપા કરી જણાવવા તરીકે લેશે, તો વીજી
આવૃત્તિમાં સુધારો પણ થઈ શકશે. ઇત્યલંચિસ્તરેણ મૂયાદ્મદ્રં
શ્રી શ્રમણસંગ્રહસ્ય.

નિવેદક—

શ્રી ગુરુ નેમિસૂરીશ્વરચરણકિંકર—

ૐ મુનિ પદ્મવિજયઃ ૐ

॥ ओं अहं नमः ॥

॥ स्वपरसमयपारीण-विश्वोपकारधुरीण-चारुचारित्र-तपोगच्छाधिपति
आचार्यश्रीविजयनेमिसूरिसद्गुरुभ्यो नमः ॥

॥ अथदंडकविस्तरार्थः ॥

॥ यंत्रादिविभूषितः ॥

नत्वा श्रीमन्महावीरं, नेमिसूरिं गुरुं तथा ।

दण्डकाख्यस्य शास्त्रस्य, विस्तरार्थं तनोम्यहम् ॥ १ ॥

अवतरण—आ प्हेली गाथामां मंगलाचरण करवा पूर्वक
दंडकरूप पदवडे श्रीऋषभदेव वगेरे २४ भगवाननी रतुति स्वरूप
दंडकप्रकरण अपरनाम विचारछत्रीशी अथवा लघुसंग्रहणि ग्रन्थ
सांभळवामां भव्योने सावधान करे छे. ?

नमिउं चउवीसजिणे-तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ ।

दंडगपएहिं ते च्चिय--थोसामि सुणेह भोभव्वा ? ॥ १ ॥

(संस्कृतानुवादः)

नत्वा चतुर्विंशतिजिनान्-तन्मूत्रविचारलेशदेगननः ।

दंडकपदैः तांश्चैव, स्तोत्रायामि शृणुध्वं भो भव्याः ? ॥ १ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

નમિડં-નમસ્કાર કરીને.
 ચડવીસ-ચોવીશ.
 જિણે-જિનેશ્વરોને.
 તસ્મુત્ત-તેમના સિદ્ધાંતનો.
 વિચાર-વિચાર-સ્વરૂપ.
 લેસ-લેશમાત્ર-કિંચિત્.
 દેસળઓ-દર્શાવવાથી.

દંડગપણિ-દંડકનાં પદોવડે.
 તે-તેઓને (-શ્રીજિનેશ્વરોને)
 ચિંચ-નિશ્ચય.
 થોસામિ-સ્તવીશ.
 સુણેહ-સાંભળો.
 મો-હે.
 મઘ્વા-મઘ્યજનો !

ગાથાર્થઃ—ચોવીશ જિનેશ્વરોને નમસ્કાર કરીને તેમના સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ લેશમાત્ર દેખાડવા પૂર્વક (૨૪) દંડક+પદોવડે (-દંડકનાં સ્થાનવડે) નિશ્ચય તેમની (-જિનેશ્વરોની) સ્તુતિ કરીશ તે હે મઘ્યો સાંભળો !

વિસ્તરાર્થઃ—આ ગ્રંથમાં અભિધેય (-વિષય) ૨૪ પ્રભુની સ્તુતિ કરવાનો છે, હવે તે સ્તુતિ પ્રભુના ગુણનું વર્ણન-પ્રભુની કાર્યનું વર્ણન-પ્રભુનાં વચનોનું વર્ણન इत्यादि દ્વારા અનેક પ્રકારે પ્રભુ સ્તુતિ થઈ શકે છે, ત્યાં આ ગ્રંથકર્તા 'ગજસાર મુનિ' આ ઠેકાણે સિદ્ધાંતરૂપ પ્રભુનાં વચનોના વર્ણનરૂપે પ્રભુ સ્તુતિ કરે છે, માટે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે “ તસ્મુત્તવિચારલેસદેસળઓ-તેમના સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ લેશ માત્ર દેખાડવા પૂર્વક (ચોવીશ દંડકપદોવડે) હું તેમને સ્તવીશ. ” વળી એ પ્રમાણે જે સ્તવના કર્તા તે પણ પદોનાં નમસ્કાર કર્યા બાદ થાય છે માટે પ્રથમમાં પ્રથમ “ ચોવીશ જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને ” એમ કહ્યું છે. ચાલુ પદ્ધતિ પણ એજ છે કે ભગવાનને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યા બાદ તેમની સ્તુતિ વોળાવ છે એજ પદ્ધતિ આ ગાથામાં દર્શાવી છે. હવે તેમના સિદ્ધાંતનો વિચાર લેશ માત્ર દેખાડવાને જે સ્તવના કર-

વી છે, તે સિદ્ધાન્તનો વિચાર તો નયવર્ણનથી—નિક્ષેપવર્ણનથી—
દ્રવ્યાનુયોગના વર્ણનથી—ગણિતાનુયોગના વર્ણનથી इत्यादि अनेक
પ્રકારે થઈ શકે છે તો અહિં કયા પ્રકારનો વિચાર દર્શાવી સ્તવ-
ના કરવી છે? તે જણાવવાને માટે કહે છે કે—‘દંડગપર્ણિ’—દંડકનાં
૨૪ સ્થાન તે વડે સ્તવના કરવાની છે. અહિં જેટલા ભગવાનની
સ્તુતિ કરવી છે તેટલાંજ દંડકનાં સ્થાનોવડે સિદ્ધાન્તનું પણ કિં-
ચિત્ સ્વરૂપ દર્શાવવાનું છે. માટે હે ભવ્યો તમે સાંભલો.

અર્થાત્ આ દંડક પ્રકરણ તે ૨૪ જિનેશ્વરની સ્તુતિરૂપે ર-
ચાયલું છે, અને તે સ્તુતિ પ્રભુના ગુણ વગેરેની નહિ પણ પ્રભુનાં
સિદ્ધાન્તગત વચનોની છે.

ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં પ્રતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીમાં
૨૪—૨૪ જ તીર્થંકરો થાય છે માટે ચોવીશની સ્તવનાથી અતીત
અનાગત વર્તમાન તમામ ચોવીશીઓ (અનન્ત ચોવીશીઓ) ની
સ્તવના થઈ ! આ પ્રકરણમાં કરેલી સ્તુતિ તે નમસ્કાર આશીઃ ઇ-
ત્યાદિ સ્વરૂપ કોઈ નહી પણ વિજ્ઞાપનારૂપ છે, જે માટે પ્રકરણને અન્તે
પોતેજ ગ્રન્થકાર ‘ગજસાર મુનિ’ તે આશય વ્યક્ત કરે છે. “દંડતિય
વિરઙ્ગ મુલદં, લદ્ધં મમ દિતુ મુક્તવપયં. ”

॥ પ્રથમ ગાથા તાત્પર્યાર્થ. ॥

મંગલાચરણ, દંડકપદે કરી અભિધેય, ભદ્રા એપદે કરી ભવ્ય-
વજી અધિકારી, સંબન્ધ તથા ફલ અર્થપત્તિથી મૂચવ્યાં છે. (૧)

અવતરણ—આ ગાથામાં પ્રકરણ વક્તવ્યતાનો ઉદ્દેશ કરવા

૨૪ દંડકનાં નામ દર્શાવે છે.

નેરઙ્ગયા અસુરાઈ, પુઢવાઈ વેન્દિયાદઓ ચેવ ।

ગપ્ભયતિરિયમણુસ્સા, વંતર જોડસિય વેમાળી ॥ ૨ ॥

(संस्कृतानुवादः)

नेरयिका असुरादयः पृथ्व्यादयो द्वीन्द्रियादयश्चैव ।
गर्भजतिर्यग्मनुष्या, व्यन्तरो ज्योतिषिको वैमानिकः ॥ २ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

नेरइया-नारक.

असुराई-असुरकुमार वगेरे (१०)

पृथ्वाइ-पृथ्विकाय वगेरे (५)

वेन्द्रियादओ-द्वीन्द्रिय वगेरे (३)

चेव-निश्चय.

गभ्य-गर्भज.

तिरिय-तिर्यच.

मणुस्सा-मनुष्यो.

वंतर-व्यन्तर.

जोइसिय-ज्योतिषी.

वेमाणी-वैमानिक.

गाथार्थः—सात नारकनो १-असुरकुमार वगेरे १०-पृथ्वी-
कायवगेरे ५-द्वीन्द्रिय वगेरे ३-गर्भजतिर्यचनो १-गर्भज मनुष्य-
नो १-व्यन्तरनो १-ज्योतिषीनो १-ते वैमानिकनो १ (एम् २४
दंडक छे.) (अहिं चेव ए शब्दमां चकार समुच्चयवाचक ने एव
निश्चयवाचक गाथा प्रत्यर्थ छे)

विस्तरार्थः—आ गाथामां २४ दंडकनां नाम कहां छे, त्यां
'नेरइया'-साते प्रकारना नारकनो १ दंडक गणेल्यो छे, ते ७ नार-
कनां नाम—रत्नप्रभा पृथ्वीना नारक, शर्कराप्रभाना नारक, वा-
ल्काप्रभाना नारक, पंकप्रभाना नारक, धूमप्रभाना नारक, तमः
प्रभाना नारक ने तमस्तमःप्रभाना नारक. तथा 'असुराई'-असुरकु-
मागदि १० भवनपतिना १० दंडक, तेनां नाम—असुरकुमार,
नागकुमार, विद्युत्कुमार, गुरुपर्णकुमार, अग्निकुमार, वायुकुमार,
स्तनिकुमार, उदधिकुमार, दिशाकुमार, ने दीपकुमार (आ अ-

नुक्रम तत्त्वार्थनो छे.) अहिं-१५ 'परमाधार्मिकदेवो असुरकुमार-
निकायना छे. तथा 'पुढवाई'-पृथ्वीकाय विगेरे ५ दंडक तेनां नाम
—पृथ्वीकाय, अप्काय, अग्निकाय, वायुकाय, ने वनस्पतिकाय
तथा 'बेदियादओ'-द्वीन्द्रियादि ३ दंडक तेनां नाम—द्वीन्द्रिय, जी-
न्द्रिय, ने चतुरिन्द्रिय ए ३ विकलेन्द्रिय पण कहेवाय छे. तथा 'ग-
ब्भयतिरिय'-गर्भज निर्यंचनो १ दंडक, तेमज (गब्भय) 'मणुस्सा'-
गर्भज मनुष्यनो १ दंडक, तथा व्यन्तर ८ प्रकारना अथवा १६
प्रकारना अथवा १०५ प्रकारना तेनां नाम—भूत-पिशाच-यक्ष
--राक्षस--किन्नर--किंपुरुष--महोरग--ने गंधर्व ए आठ मूळव्यन्तर
छे, तथा व्यन्तरनी बीजी वाणव्यन्तर नामनी जातिना पण ८ भेद
छे तेनां नाम—अणपन्नि--पणपन्नि--ऋषिवादि--भूतवादि--कंदित--
महाकंदित--कोहंड--ने पतंग ए प्रमाणे ८ मळी १६ प्रकारना
व्यन्तर कहा, अने ए सर्वना उत्तरभेद मळीने १०५ प्रकारना व्य-
न्तर देवो छे तेनां नाम—

१० किन्नर.	१० किंपुरुष.	१० महोरग.	१२ गांधर्व.
१ किन्नर	१ पुरुष	१ भुजग	१ हाहा
२ किंपुरुष	२ सत्पुरुष	२ भोगशाली	२ हह
३ किंपुरुषोत्तम	३ महापुरुष	३ महाकाय	३ तुंवरु
४ किन्नरोत्तम	४ पुरुषवृषभ	४ अतिकाय	४ नारद
५ हृदयंगम	५ पुरुषोत्तम	५ स्कंधशाली	५ ऋषिवादिक
६ रूपशाली	६ अतिपुरुष	६ मनोरम	६ भूतवादिक
७ अनिन्दित	७ मरुदेव	७ महावेग	७ कादंब
८ मनोरम	८ मरुत	८ महोत्पन्न	८ महाकादंब

१ अव-अंवरीष-शवल व्याम-गौड-उपगौड-अग्निपत्र-धनु-
कुभ-महाकाल-काल-वैतरणी बालुक-महाधाष-मरुन्वर- ७ ना-
मना १५ परमाधार्मिक देवो अमुरकुमार निकायना छे.

९ रतिप्रिय १० रतिश्रेष्ठ	९ मेरुप्रभ १० यशस्वत्	९ मेरुकान्त १० भास्वन्त	९ रैवत १० विश्वावसु ११ गीतरति १२ गीतयश
१३ यक्ष.	७ राक्षस.	९ भूत.	१६ पिशाच
१ पूर्णभद्र २ घाणिभद्र ३ श्वेतभद्र ४ हरिभद्र ५ सुमनोभद्र ६ व्यतिपाति- कभद्र ७ सुभद्र ८ सर्वतोभद्र ९ मनुष्ययक्ष १० वनाधिपति ११ वनाहार १२ रूपयक्ष १३ यक्षोत्तम	१ भीम २ महाभीम ३ विघ्न ४ विनायक ५ जळराक्षस ६ राक्षसराक्षस ७ ब्रह्मराक्षस	१ सुरूप २ प्रतिरूप ३ अतिरूप ४ भूतोत्तम ५ स्कंदिक ६ महास्कंदिक ७ महावेग ८ प्रतिच्छन्न ९ आकाशग	१ कुष्माण्ड २ पटक ३ जोष ४ आन्हक ५ काल ६ महाकाल ७ चोक्ष ८ अचोक्ष ९ तालपिशाच १० मुखरपिशाच ११ अधस्तारक १२ देह १३ महादेह १४ महाविदेह १५ तूष्णिक १६ वनपिशाच

नया १० तिर्यगजृम्भक नामना व्यन्तर-

जानिना देव छे तेनां नाम—अन्नजृम्भक—पानजृम्भक--वस्त्रजृम्भक--धन-
जृम्भक--शय्याजृम्भक--पुष्पजृम्भक--फलजृम्भक--पुष्पफलजृम्भक--वि-
द्याजृम्भक--ने अव्यक्तजृम्भक ए १० प्रकारना देवो तीर्च्छालोकमां

१ श्री दण्डकविस्तरप्रकाशे देह-महादेह ने विदेहपूर्वक १६
पिशाच गणाख्या छे, अने श्रीतत्त्वार्थ भाष्यमां देहने महावि-
देह ए १६ भेदपूर्वक १६ पिशाच कथा छे.

चित्र--विचित्र--यमक--समक--कंचनगिरि--वैताढ्य वक्षस्कार- वि-
गेरे वर्वतोमां वसे छे अने अन्नादि पदार्थोमां रसादिकनी हीनाधि-
कता करवानी जुंभना-चेष्टावाळा होवाथी तिर्यग्जुंभक कहेवाय
छे. ए प्रमाणे (१०-१०-१०-१२-१३-७-९-१६-१०)
उत्तरभेदो ९७ तथा ८ मूलभेदो मळी १०५ प्रकारना व्यन्तर
देवो कहा. तथा ५ प्रकारना अथवा १० प्रकारना ज्योति-
षी देवो छे तेनां नाम—चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-ने तारा ए ५ मूल
ज्योतिषी देवो छे, ते पण दरेक २॥ द्वीपमां चर-चालता छे, ने
२॥ द्वीप वहार स्थिर छें. माटे चर अने स्थिर ए वे भेदवडे गुणतां
१० भेद थया. दरेक चंद्र इन्द्रनी आज्ञामां रहेनार अने पाछळ
पाछळ चालनार अथवा साथे रहेनार दरेक चंद्रना ८८ ग्रह-२८
नक्षत्र-ने ६६९७५ कोडा कोडि तारा छे, अने सर्व चंद्र तथा सर्व
सूर्य असंख्य असंख्य छे. छतां जातिभेदे ५ अथवा १० गणाय छे.
पुनः ए ८८ ग्रह विगेरे जे चंद्रनो परिवार कह्यो तेज सूर्यनो परि-
वार पण छे, परन्तु सूर्य इन्द्रनो परिवार जुदो नथी, अर्थात् एक
जातना परिवार उपर वे इन्द्रोनी आज्ञा छे, अथवा वे इन्द्रोनी
भेगो एकज परिवार छे. तेमां पण सूर्य इन्द्र करतां चन्द्र इन्द्र मोटो
महर्द्धिकने पुन्यवान् बळवान् गणाय छे, माटे सामान्य रीते ग्रहादि
चन्द्रनो परिवार छे एम विशेष प्रसिद्धि छे.

तथा 'वेमाणो'-वैमानिक देवोना मूल कल्प अने कल्पातीत एम
वे भेदो छे, उत्तरभेदो २६ अथवा ३८ भेद छे-तेमां १० कल्प ने
१४ कल्पातीत देवो मळी २६ भेदनां नाम—

૧૨ કલ્પ.	૧૪ કલ્પાતીત્ર.	કહે (આ ૨ પ્રેક્ષક દેવો વાચ છે.)
૧ સૌધર્મ.	૧ સુદર્શન.	
૨ ઈશાન.	૨ સુપ્રતિવિહ.	
૩ સનત્કુમાર.	૩ મનોરમ.	
૪ માહેન્દ્ર.	૪ સર્વભદ્ર.	
૫ બ્રહ્મ.	૫ વિશાલ.	
૬ ભાંતક.	૬ સુમન.	
૭ શુક્ર.	૭ સૌમનસ.	
૮ સહસ્રાર.	૮ પ્રિયંકર.	
૯ આનન.	૯ આદિત્ય.	
૧૦ પ્રાણન.	૧૦ વિજય.	
૧૧ આરુણ.	૧૧ વૈજયંત.	
૧૨ અન્યુત.	૧૨ જયન્ત.	
	૧૩ અપરાજિત.	
	૧૪ સર્વાર્થસિદ્ધ.	
		(આ પાંચ અનુત્તર વિમા નવાસીદેવો કહેવાયછે.)

તથા બ્રહ્મદેવ શોકને અન્તે રહેનાર ૯ લોકાન્તિક દેવો છે
તથા ૩ કિલ્બિષિક દેવો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. લોકાન્તિક.

૩ કિલ્બિષિક.

૧ માર્ગમ્વન.

૧ સૌધર્મ અને ઈશાન—

૧ લોકાન્તિકના મર્ચ દેવો ૨૨૨૭૫, તે મતાન્તરે ૨૨૨૩૭૭
છે, તે મર્ચ પૃષ્ઠાવતારી અથવા મતાન્તરે ૭-૮ અવતારી બ્રહ્મ-
દેવલોકના પ્રાજા પાવટે આઠ કૃષ્ણનાજીઓના મન્યમાં રહેલા
તથા વિમાનોમાં જોનારા છે.

२ आदित्य.

३ बन्धि.

कल्पनी नीचे रहेनारा.

४ अरुण.

५ गर्दतोय.

२ सनत्कुमार अने माहेन्द्र

६ तुषित.

७ अव्याबाध.

कल्पनी नीचे रहेनारा.

८ मरुत.

९ अरिष्ट.

३ लांतक कल्पनी नीचे रहेनार.

ए प्रमाणे २६ अने १२ मळीने वैमानिकना ३८ भेद पण थाय छे. सर्व देव संख्या.

१० भुवनपति

१५ परमाधामी

१०५ व्यन्तर

१० ज्योतिषी

३८ वैमानिक

ए प्रमाणे “श्री द्रव्यलोकप्रकाशमां” देव-
ना भेद १७८ गणाव्या छे ते प्रमाणे अहीं
पण गणाव्या.

१७८ (इति चतुर्विंशति दंडकभेदप्रभेदवर्णनम्.)

शंका—आ २४ दंडकोमां ७ नारकीनो भेगो १ दंडक ग-
ण्यो अने १० भुवनपतिना जुदा जुदा १० दंडक गण्या तेनुं कार-
ण नुं? तथा सम्मूर्च्छिम तिर्यंच अने सम्मूर्च्छिम मनुष्यनो दंडक
केम न गण्यो ?

उत्तर—आ दंडकप्रकरणना रचनार ग्रन्थकारे दंडकनी सं-
ख्या सिद्धान्तने अनुसारे राखी छे, अने सिद्धान्तोमां सर्वत्र पू-
र्वोक्त रीतेज संख्या गणावी छे, तेनुं यथार्थ कारण श्री बहुश्रुत-
गम्य छे, परन्तु प्रायः एम समजाय छे के संख्या बांधवी ए वक्ता-
नी इच्छाने आधीन छे माटे सात नारकीनो एकज ने १० भुवन०

ના ૧૦ દંડકની સંખ્યા રાખી અને સમ્મૂઁ તિર્યંચ તથા સમ્મૂઁ મ-
નુષ્યને કંડક વસ્તુ તિર્યંચ-તથા મનુષ્યના દંડકમાં અંતર્ગત
કરેલ છે. છતાં દરેક દ્વાર વર્ણન પ્રસંગે હું એ બન્ને ભેદમાં પણ
સ્પષ્ટ સમજાય તેવી રીતે જુદો દ્વારાવતાર કરીશ.

તથા જેને વિષે જીવ સ્વકૃતકર્મનો દંડ પામે તે 'દંડક કહે-

૧. ઇકાર્થક સરખો પાઠ જેની અંદર આવે તે દંડક ક-
હેવાય છે. જેમ ' ઉચ્ચ, નચ્ચ, ણચ્ચ, વચ્ચ, મચ્ચ ' इत्यादि गतौ '
પ દંડક ધાતુ કહેવાય છે. તેમ પ્રાયઃ સાતે નરકમાં સરખા
પાઠ આલાવા ' નેરડયા ' શબ્દે કરી સિદ્ધાન્તોમાં ઘણું કરી
લેવાય છે. માટે તે ઇક દંડક જાણવો અને દશ ભુવનપતિ-
ઓમાં ઘણું કરી ' અસુરકુમારા ' ' જાષ થણિયકુમારા ' इत्यादि
શબ્દો વડે અલગ અલગ આલાવાઓ સૂચવ્યા છે. ' માટે તે દશ-
દંડકો મમજાય છે. તેજ રીતે ઇકેન્દ્રિયના અધિકારમાં ઘણે
ભાગે ' પુદ્ગલિકાદયા ' इत्यादि શબ્દો વડે અલગ અલગ આ-
લાવાઓ આવે છે. માટે તેના પાંચ દંડકો અલગ જણાય છે.
ધત્તી ગુરુમમ્પ્રદાયથી પ પણ ઇક હેતુ સમજાય છે જે રત્નપ્રભા તથા
શર્કરાપ્રભાની વચ્ચે તેના આધાર ભૂત ઘનોદધિ-ઘનવાત-તનુવાત
આકાશનું અંતર છે પણ અસુરકુમાર અને નાગકુમારની વચ્ચે
જેમ નરકના પાથડાનું અને નારકી જીવોનું અંતર છે તેવું
કોઈ અંતર નથી તેવીજ રીતે સાતે નરકમાં પણ ઇક વીજાની
વચ્ચે વીજું કોઈ અંતર નથી માટે તે સાતે નારકીના જીવો અવ્ય-
વહિત ગણાય છે. જેથી તેઓના ઇક દંડક છે. અને ભુવનપ-
તિમાં ઇક વીજામી વચ્ચે નરકના પાથડાનું અંતર હોવાથી
દરેકના અલગ અલગ મળી દશ દંડકો જાણવા. આજ કાર-
ણથી વ્યસ્તરોના અનેક પ્રકારો હોવા છતાં પણ તેમાં ઇક વી-
જાને અંતર નહીં હોવાથી ઇકજ દંડક છે. તેમજ વૈમાનિકો-
ના અનુપ-અનુપાર્ત-લોકાન્તિક-કિલ્બિપિક इत्यादि અનેક
ભેદો હોવા છતાં પણ અંતરનો અભાવ હોવાથી તે વૈમાનિક
ઇકજ દંડક કહેવાય છે. (સુ. ચ. મે. ડ. ડ. ગ.)

वाय, अथवा दंडक शब्द ते ते जीवोनो समुदाय ग्रहण करवा माटे छे (एम श्रीदंडकवृत्तिमां कहुं छे.)

पुनः आ प्रकरणमां सूक्ष्म अने अपर्याप्ति जीवोनो अधिकार पण प्रायः नथी—(श्रीदंडक वृत्तिः)

अवतरण—आ बे गाथाओमां (२४ दंडक उपर उतारवा) माटे २४ द्वारनां नाम कहेवाय छे.

संखित्तयरी उ इमा, सरीरमोगाहणा य संघयणा ।
सन्ना संठाण कसाय, लेसिन्दिय दुसमुग्धाया ॥३॥
दिट्ठी दंसणनाणे, जोगुवओगोववाय चवणठिई ।
पज्जत्ति किमाहारे, सन्निगइ आगई वेए ॥४॥

(संस्कृतानुवादः)

संक्षिप्ततरा त्वियं, शरीरमवगाहना च संहननानि ।
संज्ञासंस्थानकषाय—लेश्येन्द्रियद्विसमुद्घाताः ॥ ३ ॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञानं, योग उपयोग उपपातश्च्यवनं स्थितिः ।
पर्याप्तिः किमाहारः, संज्ञिर्गतिरागतिर्वेदः ॥ ४ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

संखित्तयरी—अति संक्षेपवाली.
उ—वली.

इमा—आ (२४ द्वाररूपसंग्रहणी.)

सरीरं—शरीर (५)

ओगाहणा—अवगाहना.

संघयण—संघयण (६)

सन्ना—संज्ञा (४)

संठाण—संस्थान (६)

कसाय—कषाय (४)

लेस—लेश्या (६)

इन्द्रिय-इन्द्रिय (५)

दुसमुद्याया-वेसमुद्घात-

दिष्टि-दृष्टि (३)

दंसण-दर्शन (४)

नाणे-ज्ञान (८)

जोग-योग (१५)

उवओग-उपयोग (१२)

उववाय-उपपात-(जन्म).

चवण-च्यवन-(मरण).

ठिई-स्थिति-(आयुष्य)

पज्जत्ति-पर्याप्ति (६)

किमाहारे-कइ दिशिनो आहार ?

सन्नि-संज्ञा (૩)

गइ-गति.

आगइ-आगति.

वेए-वेद (૩)

માથાર્થઃ—અતિ સંક્ષેપવાળી (૨૪ દ્વારરૂપ સંગ્રહણી) આ (પ્રમાણે છે.)—શરીર-અવગાહના--સંઘયણ--સંજ્ઞા--સંસ્થાન--ક-પાય--લેડ્યા--ઇન્દ્રિય--વે સમુદ્ઘાત--દૃષ્ટિ--દર્શન-જ્ઞાન--'અજ્ઞાન--યોગ--ઉપયોગ--ઉપપાત--જન્મ--મરણ--આયુષ્ય--પર્યાપ્તિ--કઈ દિશિ-નો આહાર--સંજ્ઞિપણું---(સંજ્ઞા)--ગતિ--આગતિ---અને વેદ (૧૨૪ દ્વાર છે.)

વિસ્તરાર્થઃ—૨૪ દંડકોમાં ૨૪ દ્વારોનો અવતાર માત્ર ૪૪ ગાથામાંજ કરેલો હોવાથી 'સંસ્વિત્તયરી ઉ ઇમા'—આ ૨૪ દ્વારરૂપ સંગ્રહણી--(સંગ્રહનું સ્ત્રીલિંગ સંગ્રહણી) અતિ સંક્ષિપ્ત છે. તે ૨૪ દ્વારોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહેવાય છે.

॥ ૧ શરીરદ્વાર. ॥

શરીરતે--વિનાશ પામે તે શરીર પાંચ પ્રકારનાં છે. તે આ પ્રમાણે—૧ ઉદાર--(વિશાળ--પ્રધાન) ગુણવાળા એવા શ્રી તીર્થંકર--ગણધર્--સર્વજ્ઞ--સર્વ વિરતિ--ચક્રવર્તિ-વાસુદેવ--પ્રતિવાસુદેવ

૧ મુલ્ય ગાથામાં અજ્ઞાનદ્વાર કહ્યું નથી કારણકે જ્ઞાનદ્વારમાં અજ્ઞાનદ્વારને અંતર્ગત ગણેલ છે. તે અંતર્ગત અજ્ઞાનદ્વારને જુદા પાદમાં અર્થે ૨૪ દ્વાર થાય.

--बलदेव--इत्यादिने प्राप्त यत्तु होवाथी, अथवा मोक्षरूप उदारगुण अथवा अनंत लब्धिरूप उदारगुण ए शरीर बडेज प्राप्त यतो होवाथी अथवा उदार एटले स्थूल पुद्गलोनुं बनेलुं तिर्यंच--अने मनुष्योनुं शरीर औदारक कहेवाय छे. ?

२ तथा विविधप्रकारनी क्रियाओवाळुं एटले एक होइने अनेक थाय, अनेक होइने एक थाय, भूमिचर होइने आकाशचारी थाय, आकाशचारी होइने भूमिचारी थाय, नाना होइने मोटा थाय, मोटा होइने नाना थाय, हलकुं होइने भारी थाय, ने भारी होइने हलकुं थाय, दृश्य होइने अदृश्य थाय, अने अदृश्य होइने दृश्य थाय इत्यादि अनेक प्रकारनी क्रियावाळुं अथवा शक्तिवाळुं जे शरीर ते वैक्रियशरीर सर्वदेव--सर्वनारक--केटलाएक गर्भज मनुष्य--केटलाएक गर्भजतिर्यंच अने केटलाएक वादरपर्याप्ता वायु-कायने होय छे. २

३ आमषौंषधि आदि लब्धिवाळा १४ पूर्वधर मुनि महाराज श्रीजिनेश्वरनी ऋद्धि देखवाने अथवा सूक्ष्मशंकानुं निराकरण करवाने १ हाथ प्रमाणनुं नवुं शरीर बनावी श्री विहरमान तीर्थकर पासे मोकले ते 'आहारक शरीर कहेवाय. आ शरीरना परमाणुओ वैक्रिय शरीरना परमाणुओथी तदन भिन्न तथा सूक्ष्म होवाथी अने केटलाएक गुण वै० शरीरथी जुदा होवाथी ए शरीर वैक्रियान्तर्गत न गणाय.

४ आहार पचाववामां, तेजोलेइया मूकवामां, ने शीतलेइया

१ आत्मा भवमां वर्ततां चारवार आहारक शरीर दना-वे एक भवमां उन्मृष्ट वे चारज बनावे. आहारक शरीरना जघन्य दिग्दकाल १ समय. उन्मृष्ट छ मास अथवा मत्तान्तरे यर्षपृथक्त्वं दिग्दकाल छे.

મૃકવામાં જે કારણરૂપ શરીર તે તૈજસ શરીર સર્વ સંસારી જીવને હોય. ૪

૫ કર્મપુદ્ગલોથી બનેલું તે કાર્મણ શરીર, કેટલાક આઠ કર્મ પરમાણુઓના સમુદાયરૂપ—(૧૫૮ પ્રકૃતિયોના સમુદાય)ને કહે છે. પણ તે યોગ્ય સમજાતું નથી. કારણ કાર્મણ શરીર નામ કર્મના ભેદરૂપ, ઘોરને કુંડાની જેમ સર્વ કર્મનો આધાર છે. તે કાર્મણ શરીર પણ સર્વ સંસારી જીવને હોય છે. આ શરીર જીવને પરમવમાં લઈ જનાર હોય છે. ૫ ॥ઈતિ પ્રથમં શરીરદ્વારમ્॥૧॥

॥ ૨ અવગાહનાદ્વાર. ॥

કયા જીવનું શરીર કેટલું મોટું હોય, એમ કહેવું તે અવગાહનાદ્વાર કહેવાય. ॥ ઇતિ દ્વિતીયમવગાહનાદ્વારમ્ ॥ ૨ ॥

॥ ૩ સંઘયણદ્વાર. ॥

ઢાઢકાના સમૂહનું વંધારણ તે સંઘનન કહેવાય. તેના ૬ ભેદ આ પ્રમાણે—? સંધિને મધ્યને ઢાઢના બે છેડા એક બીજાને પરસ્પર ઓટી મારીને વાંદરીના વચ્ચાની પેઠે વલગી રહેલા હોય, તે તે બન્ને છેડા ઉપર મધ્યમાં ઢાઢકાના પાટો વીંટાયલો હોય, અને તે ઉપરથી ચારે અંગને પટલે પ્રથમ પાટાને, તેની નીચે સંધિગતદાટને, તેની નીચે સંધિગત થીજા ઢાઢને, તે તેની નીચે પાટાને

૧ સર્વ શરીરનો ઉત્પત્તિમાં. મધ્યાન્તર જન્માં. પ્રથમ મ-સંગ પ્રાપ્ત પુરોષે જેવા વિભાગમાં કાર્મણરૂપ છે.

(ए चारने) मेदीने हाडकानी खीली आरपार नीकली होय, एवा प्रकारनी संधीना हाडकानी मजबुताइनुं नाम वज्रपभनाराच (-वज्र-खीली, ऋषभ-पाटो, नाराच-मर्कटबंध) संहनन कहेवाय. १

२ हाडकानी खीली सिवाय पूर्वे कहेली संधिगतहाडनी मजबुताइ, के जेमां ऋषभ-पाटो, ने नाराच-मर्कटबंध बेज होय ते ऋषभनाराच संहनन कहेवाय. २

३ पूर्वोक्त रीते एकलो मर्कटबंध होय ते नाराच संहनन. ३

४ पूर्वोक्त मर्कटबंध हाडकानां बन्ने छेडाना परस्पर हतो तेम नहिं होतां मात्र एक छेडो बीजा छेडाने मर्कटबंध रीते बल-गेलो होय ने बीजो छेडो सीधो होय, तथा तेना मध्यमांथी हाड खीली पण आरपार थइ होय तो तेवी संधि रचनानुं नाम अर्ध नाराच कहेवाय. ४

५ तथा हाडना बे छेडा एक उपर एक सीधा चढेला होय ने वचमां खीली आरपार थइ होय तो तेवी संधिरचनानुं नाम कीलिका संहनन कहेवाय. ५

६ तथा हाडनो एक छेडो खोभण (—स्हेज खाडा) बाळो होय अने तेमां हाडनो बीजो छेडो अडकीने रहेलो होय, तेवी संधिरचनानुं नाम छेदपृष्ठ संहनन कहेवाय, आ संहननमां बे छेडा सामासामी आवीने स्पर्शलां होय पण एक बीजापर चढेला होता नथी, अने खीली होती नथी माटे कोइ हाडने खंचेतो खोभण-मांथी बहार नीकली जतां “ हाडकुं उतरी गयुं ” कहेवाय अने बे हाडकाने एवा प्रकारनो आंचको लागतां खोभणमांथी नीक-ज्ये एक बीजापर चढी जाय त्यारं “ हाडकुं चढी गयुं ” कहेवाय. तथा तैलादि मसल्लवारूप सेवा बडे आर्त्त एटले पीडायल्लं (—ते बडे दृढ रहेनाकं) होवाथी एनुं बीजुं नाम सेवार्त्त पण छे. ६ “संह-

ન્યન્તે-દૃઢીક્રિયન્તે શરીરપુદ્ગલા યેન તત્ અથવા સંહન્યન્તે સંહતિ
(શક્તિ) વિશેષં પ્રાપ્યન્તે શરીરાવસ્થાવયવા યૈસ્તાનિ સંહનનાનિ”
(—જેનાવડે શરીર પુદ્ગલો સંહન્યન્તે એટલે દૃઢ કરાય અથવા જેના
વડે શરીરમાં રહેલા અવયવો શક્તિ વિશેષ પામે તે સંહનન એવો
વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે.) ॥ ઇતિ તૃતીયં સંહનનદ્વારમ્ ॥૩॥

॥ ૪ સંજ્ઞાદ્વારમ્. ॥

જેના વડે ‘સંજ્ઞાનાતિ’ એટલે જાણે છે તે સંજ્ઞા તે જ્ઞાનરૂપ અને
અનુભવરૂપ એમ બે પ્રકારની છે ત્યાં મતિ-શ્રુત-ઇત્યાદિ આઠ જ્ઞા-
નરૂપ સંજ્ઞા છે, અને વીજી અજ્ઞાતા વેદનીયાદિકર્મના ઉદયથી ઉ-
ત્પન્ન થયેલી આહારાદિકની અભિલાષાત્મક અનુભવરૂપ સંજ્ઞા
૪-૧૦-ને ૧૬ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ ક્ષુધારૂપ અજ્ઞાતા વેદનીયકર્મના ઉદયથી આહાર પ્રવૃત્તિની
જે ઉચ્છા તે આહારસંજ્ઞા.

૨ ભયમોદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રાસ ઉપજવા-
રૂપ તે ભયસંજ્ઞા.

૩ વેદ મોદનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ વિષયાભિલાષ તે
મૈથુનસંજ્ઞા.

૪ લોભ મોદનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ તૃષ્ણા તે
પરિગ્રહસંજ્ઞા.

૫ ચારે સંજ્ઞાઓ સર્વ સંતિ જીવોને પ્રગટ અનુભવરૂપ છે અને
એન્દ્રિયાદિ સર્વ અસંતિ જીવોને અસ્પૃષ્ઠ અનુભવરૂપ છે. તથા ૫
ચાર સંજ્ઞાઓમાં ચાર ક્ષણરૂપ ૪ સંજ્ઞાઓ અને લોક તથા ઓષ

संज्ञा मेळवतां १० संज्ञाओ पण कही छे. त्यां मतिज्ञानावरणना
क्षयोपशमथी शब्द अने अर्थना विषयवाळी सामान्य अवबोधरूप
क्रिया ते ओघसंज्ञा १ अने शब्द तथा अर्थनो विशेषावबोधक्रि-
या ते लोकसंज्ञा, २ (इति प्रव० सारो० वृत्ति). अथवा दर्शनो-
पयोग ते ओघसंज्ञा अने ज्ञानोपयोग ते लोकसंज्ञा (इति ठाणांग
वृत्ति.) अथवा वल्लीनुं जमीन छोडीने भीत वंडी या वृक्ष इत्यादि
पर चढवुं इत्यादि ओघसंज्ञा, अने पुत्ररहितने सद्गति न होय,
कृतरा ते यक्ष छे, ब्राह्मण ते देव छे, कागडा ते पूर्वज छे, मयूरीने
भोरनी पांखना वायुथी अथवा मयूरनां आंसु चाटवाथी गर्भ रहे
छे इत्यादि लोकोए स्वच्छंदमति कल्पनाथी उपजावेली कल्पना-
ओ ते लोकसंज्ञा (इति आचारांग वृत्ति). ए १० संज्ञाओ कही.

तथा मोह-धर्म-सुख-दुःख-जुगुप्सा-ने शोक ए ६ संज्ञाओ
श्री आचारांगजीमां कहेली होवाथी पूर्वोक्त १० साथे मेळवतां
१६ संज्ञाओ पण थाय. जीव जे संज्ञी अथवा असंज्ञी कहेवाय
छे ते ए ४-१० वा १६ संज्ञाओवडे नहिं, पण आगळ कहेवाती
दीर्घकालिकी आदि संज्ञाओवडे संज्ञि असंज्ञिपणुं कहेवाय छे.

एकेन्द्रिय जीवोमां वादर प्रत्येकवनस्पतिने अंगे १० संज्ञाओ
लिंगरूपे नीचे प्रमाणे कही छे—

१ वृक्षने जळनो आहार होय छे माटे एकेन्द्रियने आहारसंज्ञा.

२ लज्जालु नामनी वनस्पतिने हाथ अडाडवा जइए तो सं-
क्षोचाइ जाय छे माटे एकेन्द्रियने भयसंज्ञा.

३ वेलडी पोताना तंतुओवडे वृक्षने बींटी लेछे तेथी ते एके-
न्द्रियने परिग्रहसंज्ञा.

४ कुरुवक नामनुं वृक्ष स्त्रीना आलिंगनवडे पाळीभूत थाय छे
माटे एके०ने मैथुनसंज्ञा.

૫ કોકનદ નામનો કંદ હુંકારો કરે છે માટે ક્રોધસંજ્ઞા.

૬ રુદંતી વેલના રસના સ્પર્શથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે, અને તે વેલમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે, જે પરથી માનસંજ્ઞાનું અનુમાન થાય છે. અર્થાત્ હું હોતે છતે જગત્માં ગરીબાઈ કેમ હોય? એવા અભિમાનથી આંશુ ટપકાવે છે એ હેતુથી માનસંજ્ઞાનું અનુમાન થયેલું છે.

૭ વેલડી પોતાનાં ફાળોને ઢાંકી દેછે માટે માયાસંજ્ઞા.

૮ વીલી અથવા થોલો સ્વાસ્થર પ્રાયઃ ઢાટેલા નિધાન ઉપર ડગે છે અને પોતાનાં મૂલ તે નિધાનપર ફેલાવી વીંટી લેછે માટે લોભસંજ્ઞા.

૯ કમલો રાત્રે સંકોચ પામે છે માટે લોકસંજ્ઞા.

૧૦ વેલડી જમીનમાર્ગ છોડીને ખીંત યા વૃક્ષપર ઉર્ધ્વ ચડે છે. માટે ઓદ્યસંજ્ઞા.

એ પ્રમાણે વાદર વનસ્પતિને ૧૦ સંજ્ઞાઓનાં લક્ષણ કહ્યાં, અને તે પ્રમાણે વીજા દરેક જીવોમાં કોઈમાં સ્પષ્ટ તો કોઈમાં અસ્પષ્ટ પણ એ સંજ્ઞાઓ રહેલી છે. (૪) ॥ઈતિચતુર્થ સંજ્ઞાદ્વારમ્॥૪॥

॥ ૫ સંસ્થાનદ્વારમ્ ॥

યામુદ્રિકશાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણમદ્વિત વા પ્રમાણરદ્વિત અવયવોની રચનાથી થયેલો શરીરનો શુભાશુભ આકાર તે સંસ્થાન કહેવાય. તે ૬ પ્રકારનાં છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

૧ શરીરના મધ્યે અવયવો પ્રમાણમય હોય તે સમચતુરમ્ સં-

स्थान कहेवाय. आ संस्थानवाळी मनुष्य पर्यंकासने वेठेल होयतो तेना डाबा ढींचणथी जमणा खभा सुधीनुं माप, जमणा ढींचणथी डाबा खभानुं, अने पर्यंकासनना मध्यथी नासिकाग्रसुधीनुं माप एक सरखु होय छे माटे सम-सरखा छे. चतुः--(बे खभाने बे ढींचणरूप)चारे अस खूणा ते जेमां ते समचतुरस्र संस्थान कहेवाय.

२ तथा न्यग्रोध एटले वडनी पेठे नाभिथी उपरना अवयवो प्रमाणसर होय ने नाभिथी नीचेना अवयवो प्रमाणथी न्यूनाधिक होय ते न्यग्रोध संस्थान.

३ तथा आदि एटले पगना तळीयाथी नाभि सुधीना प्रथम अंगार्धना अवयवो प्रमाणसर होय ने उपरना अवयवो प्रमाण रहित होय ते सादि संस्थान (अहिं केटलाएक आ संस्थानने सा-चि एटले शालमली वृक्ष सरखा आकारवाळुं एम पण कहे छे.)

४ मस्तक-ग्रीवा-हाथ-ने पग ए ४ अंग प्रमाण सर होय अने शेष अवयवो प्रमाण विनाना होय ते वामनसंस्थान.

५ मस्तक-ग्रीवा-हाथ-ने पग ए ४ अंग प्रमाणरहित होय अने बीजा अवयवो (प्रायः) प्रमाण सर होयतो कुब्जसंस्थान.

६ प्रायः सर्व अवयव प्रमाण रहित होय ते हुंडकसंस्थान ॥ इति पञ्चमं संस्थानद्वारम्. ॥ ५ ॥

॥ कषायद्वारम्. ॥

कप एटले संसारनो आय एटले लाभ जेनावडे याय ते क-पाय कहेवाय, ते क्रोध-मान-माया-ने लोभ ए चार प्रकारना छे.

बीजा पण १६ अथवा ६४ प्रकार ग्रन्थान्तरथी जाणवा. ॥इति
षष्ठं कषायद्वारम्. ॥ ६ ॥

॥ ७ लेइयाद्वारम. ॥

“શિષ્યત્વે કર્મણા મદ્દ જીવ આભિરિતિ લેइया:”—જેનાવડે આ-
ત્મા કર્મવડે શિષ્યત્વે—સંવંધવાળો થાય તે લેइया કહેવાય. તેના
દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે ભેદ છે, ત્યાં આત્માના યોગપરિણામ
રૂપ હેતુથી પ્રાપ્ત થતાં અમુક પ્રકારનાં પુદ્ગલો તે દ્રવ્યલેइया.

દ્રવ્યલેइયારૂપ પુદ્ગલોથી ધતો જે આત્મપરિણામ તે ભાવલેइયા.

ए वन्ने लेइया कृष्ण-नील-कापोत-तेजो-पद्म-ने शुक्ल
एम ६ प्रकारनी છે. તેમાં કૃષ્ણાદિ પ્રથમની ૩ લેइया અશુભપરિ-
ણામરૂપ છે, અને તેજો આદિ ઉપરની ૩ લેइया શુભ પરિણામવાળી
છે, પુનઃ અશુભ ૩ લેइયામાં પણ કૃષ્ણલેइયા અત્યંત અશુભ પરિ-
ણામવાળી, નીલલેइયા તેથી અલ્પ અશુભ પરિણામવાળી, ને કા-
પોતલેइયા તેથી પણ અલ્પ અશુભ પરિણામવાળી છે, તેવીજ રીતે
તેજોલેइયા અલ્પવિશુદ્ધ પરિણામવાળી, પદ્મલેइયા અધિક વિશુ-
દ્ધિવાળી, અને તેથી શુક્લલેइયા અધિક વિશુદ્ધિવાળી છે. પુનઃ
કૃષ્ણલેइયા અસંખ્ય અધ્યવસાયવાળી છે, ને તે અધ્યવસાય-
(આત્મ પરિણામ)માં પણ પ્લેહા અધ્યવસાયી વીજો અધ્યવસાય-
વિશુદ્ધ તેથી ત્રીજો અધિક વિશુદ્ધ એ પ્રમાણે અસંખ્ય અધ્યવ-
સાયો અનુક્રમે અધિક અધિક વિશુદ્ધ છે, એ પ્રમાણે નીલલેइયા-
તથા કાપોતલેइયાના પણ અસંખ્ય અધ્યવસાયો અનુક્રમે અધિ-
કારિયક વિશુદ્ધ જાણવા. તોપણ એ સર્વ અધ્યવસાયો ઉપરની ત્રણ

લેશ્યાના શુદ્ધ અધ્યવ૦ની અપેક્ષા અશુભજ ગણાય છે. તથા તેજો આદિ ત્રણે શુભ લેશ્યામાં પણ અસંખ્ય અધ્યવસાયો અનુક્રમે અધિક અધિક વિશુદ્ધ જાણવા.

તથા પ્રથમની ૩ (દ્રવ્ય)લેશ્યાઓનો વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ અશુભ છે, ને ઉપરની ૩ દ્રવ્યલેશ્યાઓનો વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ શુભ છે.

તથા મનુષ્ય અને તિર્યંચની દ્રવ્યલેશ્યાઓ દરેક અન્તર્મૂર્તિ બદલાયા કરે છે, અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યાનાં પુદ્ગલો તે અન્તર્મૂ૦ બાદ નીલાદિ ૫ માંથી કોઈપણ લેશ્યારૂપ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે નીલાદિ સર્વ લેશ્યાનાં પુદ્ગલોનો વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ અન્તર્મૂ૦ બાદ અન્ય લેશ્યાના વર્ણાદિરૂપે થઈ જાય છે. માટે મનુ૦તિર્યંચની લેશ્યાઓ વસ્ત્ર સમાન કહી છે, કારણકે વસ્ત્રને રંગમાં બોલતાં જેમ તદ્ રંગમય થઈ જાય છે, તેમાં કૃષ્ણદ્રવ્યો તે નીલદ્રવ્યના સંબંધથી નીલરૂપ થઈ જાય છે. પુનઃ દેવ અને નારકની દ્રવ્યલેશ્યાઓ સ્ફટિકવત્ કહી છે, કારણકે સ્ફટિક જેમ ભિન્નવર્ણના પુષ્પાદિકના સંયોગથી સર્વાંશે સ્વરૂપ ત્યાગ કર્યા વિના તે રંગવાલું દેખાય છે, પણ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથી કરતું. માટે દેવનારકોની દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત છે. પુનઃ ભાવલેશ્યાઓ તો ચારે ગતિવાળાને અન્તર્મૂ૦ બાદ બદલાયા કરે છે. ચાલુ દંડક પ્રકરણના અધિકારમાં દ્રવ્યલેશ્યાનોજ અધિકાર છે. ॥ઈતિ સપ્તમલેશ્યાદ્વારમ્. ॥૭॥

॥ ૮ ઇન્દ્રિયદ્વારમ્. ॥

ઇન્દ્રિય એટલે આત્મા તેનું જે ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય, અથવા ઇન્દ્રિય એટલે આત્માને જ્ઞાન થવાનું જે દ્વાર તે ઇન્દ્રિય તે સ્પર્શન-રસના-ગ્રાણ-ચક્ષુ-ને શ્રોત્ર એમ પાંચ પ્રકારની છે, ત્યાં સ્પર્શનાદિ ૫

ઇન્દ્રિયો દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિયરૂપ બે પ્રકારે છે, તેમાં પળ સ્પર્શ-
 ન સિવાયની રસનાદિ ૪ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ અને
 વાહ્યનિર્વૃત્તિ-(અંતરંગ આકાર ને બહાર દેખાતો આકાર) એમ
 બે પ્રકારની છે, ત્યાં જીવ્હા-નાક રૂપાદિ જે દૃષ્ટિગોચર થાય છે
 તે વાહ્યનિર્વૃત્તિ છે, અને એ વાહ્ય આકારોની અંદર વિષય ગ્રહણ કર-
 ચવાની શક્તિવાળાં, અને દૃષ્ટિથી નહિં દેખી શકાય એવાં સૂક્ષ્મ પ-
 રિણામી પુદ્ગલો કદંબપુષ્પાદિ આકારે ગોઠવાયલાં છે તે અભ્ય-
 ન્તરનિર્વૃત્તિ કહેવાય છે. તથા એ બન્ને દ્રવ્યેન્દ્રિયોમાં સ્વસ્વકાર્ય
 કરવારૂપ રહેલી જે શક્તિ તે અભ્યન્તર તથા વાહ્ય ઉપકરણેન્દ્રિય
 કહેવાય છે, એ પ્રસિદ્ધ સિદ્ધાન્ત છે, અને આચારાંગજીમાં તો ઇ-
 ન્દ્રિયરથાને ગોઠવાયલા સ્વચ્છતર આત્મપ્રદેશો તે અભ્યન્તરનિ-
 વૃત્તિ, અને વિષયગ્રહણ શક્તિવાળાં સ્વચ્છતર સૂક્ષ્મપુદ્ગલો કે જે
 કદંબપુષ્પાદિ આકારવાળા છે તે વાહ્યનિર્વૃત્તિ કહેલ છે, અર્થાત્
 પ્રજ્ઞાપનાદિમાં જેને અભ્યન્તરનિર્વૃત્તિ માની છે તેને શ્રીઆચારાંગજી
 વૃત્તિમાં વાહ્યનિર્વૃત્તિ માની છે, એ પ્રમાણે દ્રવ્યેન્દ્રિયના ભેદ કહ્યા.
 હવે ભાવેન્દ્રિય આ પ્રમાણે—

લઙ્ચિ અને ઉપયોગ એમ ભાવેન્દ્રિય બે પ્રકારની છે, ત્યાં
 યતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમથી ઇન્દ્રિયદ્વારા વિષય ગ્રહણ કર-
 ચાની જે આત્મશક્તિ તે લઙ્ચિ ભાવેન્દ્રિય દરેક જીવમાત્રને સમ-
 કાળે પાંચે ઇન્દ્રિયરૂપ હોય છે. અને પ્રાપ્ત થયેલી અભ્યન્તરનિર્વૃ-
 ત્તિમ્પ દ્રવ્યેન્દ્રિયદ્વારા વિષય ગ્રહણમાં પ્રવર્તવું તે ઉપયોગ ભાવે-
 ન્દ્રિય ને એક ધવમાં કોટ જીવને એક કોટને બે ચાવન્ કોટને
 પાંચે વૃદ્ધે નવે વચ્ચેને હોય છે.

જીવ પેરેન્દ્રિય લીન્દ્રિય રૂપાદિ કહેવાય છે, તે દ્રવ્યેન્દ્રિય
 પ્રાપ્તિના અપેક્ષા છે. નહિતર લઙ્ચિરૂપ ભાવેન્દ્રિયની અપેક્ષા મર્ચ

जीव पंचेन्द्रिय, अने उपयोगरूप भावेन्द्रियनी अपेक्षाए सर्व जीव एकेन्द्रिय गणाय. इत्यादि इन्द्रिय संबंधि घणुं विवेचन नवतत्त्व-विस्तरार्थमां करेल होवाथी अहिं लखायुं नथी. ॥ इत्यष्टममिन्द्रियद्वारम्. ॥ ८ ॥

॥ ९ समुद्घातद्वारम्. ॥

सम्-एकी भावे-(एकदम-शीघ्र) उत्-प्रवळतावडे-(आ-त्माना अतिप्रयत्नवडे) घात-कर्मपरमाणुओनो विनाश करवो ते समुद्घात, वेदना-कषाय-मरण-वैक्रिय-तैजस-आहारक-अने केवलिक ए प्रमाणे ७ प्रकारनी छे. ते दरेकनुं किंचित् स्वरूप आ प्रकारे—(१) समुद्घातस्वरूप—

१ अत्यन्त वेदनावडे व्याकुळ थयेलो आत्मा तीव्र प्रयत्नथी

१ गाथामां दु समुद्घाया-वे समुद्घात ते एक जीव समुद्घात ने बीजी अजीव समुद्घात, ए वेमांथी अहिं जीवनो अधिकार चालतो होवाथी मात्र जीवनीज ७ समुद्घातोनुं वर्णन कर्युं छे, अने अचित्त महास्कंध नामनी पुद्गल वर्गणानो एक स्कंध तथा विध विश्रसा-(स्वाभाविक) प्रयोगे अथवा विश्रसा परिणामे परिणत थयो छतो आगळ कहेवाती केवलि समुद्घातनी पद्धतिए प्रथम समये दंड, बीजे समये कपाट, बीजे समये मथान, चोथे समये मथानान्तरपूरति करी लोकमां सर्व व्यापी थइ पांचमे समये अन्तर मंहरण, छठे समये मथान सहरण. सातमे समये कपाट सहरण, ने आठमे समये दंड मंहरण करी स्वभावस्थ अंगुलनी असंख्यातमा भागनी अवगाहनावाळो धाय. ए अचित्त महास्कंध संबंधि अजीव समुद्घातनुं अत्र प्रयोजन नहि होवाथी अर्थ प्रसंगे कहे नथी.

પોતાના કેટલાંક આત્મ પ્રદેશોને શરીર વહાર કાઢી મુખાદિકનાં વિવર અને શ્વભાદિકનાં અંતર પૂરી શરીરની ડંડાઈ ને જાડાઈ જેટલો એક સરખો દંડાકાર રચી અજ્ઞાતાવેદનીયનાં ઘણાં કર્મ પુ-
હ્લોનો ઉદીરણા કરણવડે ઉદયાવલિકામાં લાવી ઘાત કરે--(નિ-
ર્જરે તે વેદના સમુદ્ધાન.

૨ અત્યંત કષાયવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા કેટલાંક આ-
ત્મપ્રદેશોને શરીર વહાર કાઢી મુખાદિકનાં પોલાણ અને શ્વભાદિ-
કનાં અંતર પૂરી પૂર્વોક્ત રીતે સ્વદેહપ્રમાણ આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર
રચી કષાયમોહનીયકર્મનાં ઘણાં કર્મ પુહ્લોને ઉદીરણા કરણવડે
ઉદયાવલિકામાં લાવી ઘાત કરે--(ભોગવીને નિર્જરે) તે કષા-
ય સમુદ્ધાન.

૩ મરણના અન્ત અવસરે મરણથી વ્યાકુલ થયેલો આત્મા
મરણથી અન્તર્મુંહેલાં પોતાના આત્મ પ્રદેશોને શરીર વહાર
કાઢી જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે તે સ્થાન સુધી આત્મ પ્રદેશોને લં-
વાવી સ્વદેહ પ્રમાણ સ્થૂલ ને ઉત્પત્તિસ્થાન સુધી (૩૦ અસંખ્ય-
યોજન) દીર્ઘ દંડાકાર રચી અન્તર્મું સુધી તેવીજ અવસ્થા
રહી આયુષ્યકર્મનાં ઘણા પુહ્લોનો ઉદીરણા કરણવડે ઉદયાવલિ-
કામાં લાવી ઘાત કરે તે મરણ સમુદ્ધાન.

૪ વૈક્રિય લઘ્વિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર
વહાર કાઢી જે સ્થાને વૈક્રિય નવું રૂપ રચવાનું છે તે સ્થાનથી ૩૦
ધી સંખ્યાતયોજન પ્રમાણ દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ સ્થૂલ દંડાકાર
રચી પૂર્વે વાંધેલા વૈક્રિયનામકર્મનાં પુહ્લોને પૂર્વોક્ત રીતે ઉદયમાં
લાવવા સાથે વૈક્રિય શરીર વર્ગણનાં પુહ્લો ગ્રહણ કરતો જાય ને
ઉત્તરદેહની રચના કરે તે વૈક્રિયસમુદ્ધાન.

૫ તેજોલેહ્યાની લઘ્વિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને

शरीर बहार काढी जे स्थाने तेजोलेश्या (अथवा शीत लेश्या) मूकवानी छे ते स्थान सुधी (७० थी संख्यातयोजन) दीर्घ अने स्वदेह प्रमाण स्थूल एवो दंडाकार रची पूर्वोपार्जित तैजस परमाणुओनो पूर्वोक्त रीते घात करवा पूर्वक तेजोलेश्या (अथवा शीतलेश्या) मूके ते तैजस समुद्घात.

६ आहारक लब्धिवाळा चौदपूर्वधर मुनि श्रीजिनेश्वरनी ऋद्धि देखवाने अथवा सूक्ष्मसंदेह निवारवाने इत्यादि कारणथी स्वशरीर प्रमाण स्थूल अने उत्कृष्टथी संख्यात योजन दीर्घ दंड करी पूर्वोपार्जित आहारक नामकर्मनां पुद्गलो पूर्वोक्त रीते निर्जरवा पूर्वक आहारक देहयोग्य पुद्गलो ग्रहण करी आहारकशरीर रचे ते आहारकसमुद्घात.

७ जे केवलिने नाम-गोत्र-अने वेदनीय ए प्रण कर्मनी स्थिति पोताना आयुष्यनी स्थितिथी अधिक रही होय तो ते त्रणनी स्थितिने आयुष्यस्थिति जेटली सरखी करवा माटे अन्तर्मु० ष्ठेलां जेणे आवर्जिकरण कर्ग्यु होय छनां कर्मस्थिति अधिक रही जाय तो तेनुं समीकरण करवा माटे जेओनुं अन्तर्मु० जेटलुं आयुष्य बाकी रह्युं होय एवा केवलि भगवान् पोताना आत्मप्रदेशोने शरीर बहार काढी प्रथम समये लोकना नीचेना छेडाथी उपरना छेडा सुधी दीर्घ, ने स्वदेहप्रमाण स्थूल दंडाकार करी, बीजे समये ते दंडाकारमांथी आत्मप्रदेशोने स्वदेह प्रमाण जाडाइ कायम राखी उत्तर दक्षिण लंबावी कपाट-(कमाड) आकारे रची, बीजे समये पूर्व पश्चिम लंबावी मंधान-(रवैयानो) आकार रची, चौथे समये चारे आंतरा पूरी समग्र लोकमां व्याप्त थाय, तदनंतर पांचमे समये आंतरामां रहेला आत्मप्रदेशो संहरी मधानरूप करी, छठे समये मंधानाकार संहरी कपाटकार करी, सातमे समये कपाटकार संहरी दंडाकार करी, आठमे समये दंड संहरी देहस्थ थाय, ते केवलिसमुद्घात.

આ આઠ સમયના પ્રયત્નથી ત્રણે કર્મોની સ્થિતિ આયુષ્ય તુલ્ય થાય, અને તે સાથે દરેક સમયે રસઘાત પણ થાય છે, એમાં ત્રીજે ચોથે ને પાંચમે સમયે અનાહારક તથા કાર્મણકાયયોગી હોય, પહેલેને આઠમે સમયે ઔદાઃ યોગી હોય અને વીજે છઠે ને સાતમે ઔદાઃ મિશ્ર યોગી હોય.

(૧) કાલ્કનિયમ—કેવલિ સમુઃ ૮ સમય પ્રમાણ, અને સર્વ અન્તર્મુઃ પ્રમાણ છે.

(૨) ગ્રહણવર્જનનિયમ—વેદનીય મરણને કેવલિ સમુઃ માં કર્મપરમાણુઓનો વિનાશ છે, પણ નવું ગ્રહણ નથી, કષાય સમુઃમાં કષાયમોહનીય કર્મપુદ્ગલોનો વિનાશ, અને તેથી વીજા અધિક કષાય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ પણ થાય છે, ને જો તેમ ન થાય તો સર્વથા કર્મનો અભાવ થવાથી વીતરાગપણું પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે.—તથા વૈઃ—તૈઃ—ને આહાઃ સમુઃમાં તે તે નામકર્મનાં પુદ્ગલોનો વિનાશ છે, ને તે તે દેહ વર્ગનાના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ છે.

(૩) આમોગાનામોગનિયમ—વેદનાકષાય—ને મરણ પછી સમુદ્ઘાત સ્વાભાવિક થાય છે, પણ જીવ જાણી જોઈને કરવા જાય તો જ બને એમ નથી માટે અનામોગિક, અને શેષ ચારે સમુદ્ઘાત જીવના વિચાર પૂર્વક થાય છે માટે આમોગિક, તથા દરેક સમુદ્ઘાતમાં આત્મપ્રદેશો શરીરથી જે વહાર નીકળે છે તે સર્વ પ્રદેશો વહાર નીકળતા નથી પણ કંટલાએક પ્રદેશો શરીરમાં પણ હોય ને વીજા કંટલાએક વહાર નીકળે છે, જેથી શરીર આત્મપ્રદેશ ગદિત થાય નહિ. इत्यादि સમુઃનું વિશેષ સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તથી જાણવું. ॥इति नवमं समुदघातद्वारम्. ॥

॥ १० दृष्टिद्वारम्. ॥

દૃશ્યતે અર્થાનાં સદસત્સ્વરૂપમનેનેતિ દર્શનં-પદાર્થોનું સત્
વા અસત્ સ્વરૂપ જેનાવડે દેખાય-(જણાય)તે દર્શન અથવા દૃષ્ટિ
સમ્યગ્-અસમ્યક્ ને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકાર હોવાથી સમ્યક્ત્વ-મિ-
થ્યાત્વ-ને મિશ્ર એમ ૩ પ્રકારની દૃષ્ટિ છે. ત્યાં પદાર્થનું સત્ સ્વ-
રૂપ કદી સત્રૂપે ને કદી અસત્રૂપે જાણે, અસત્ સ્વરૂપને કદી
અસત્રૂપે ને કદી સત્રૂપે જાણે એ રીતે પદાર્થના સ્વરૂપને ય-
થાર્થ ન જાણે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ, પદાર્થના સત્ સ્વરૂપને સત્ સ્વરૂપે
જાણે અને અસત્ સ્વરૂપને અસત્ સ્વરૂપે જાણે એમ વસ્તુ સ્વરૂપને
યથાર્થ જાણે, તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને પદાર્થના સત્ સ્વરૂપ વા અસ-
ત્ સ્વરૂપને સમકાળે કેટલેક અંશે યથાર્થને કેટલેક અંશે અયથાર્થ
જાણે તે મિશ્રદૃષ્ટિ એ ત્રણે દૃષ્ટિના ઉત્તર ભેદ આ પ્રમાણે—

૧ સમ્યક્ત્વ-આત્માનો પદાર્થને યથાર્થપણે જાણવારૂપ સમ્ય-
ક્ત્વગુણ રોકનાર ૩ દર્શન મોહનીય અને ૪ અનંતાનુબંધિ એ ૭ પ્રકૃતિ-
યો ઉપશાન્ત થતાં-(ઉદયથી રોકાતાં) આત્માને જે શ્રદ્ધાગુણ પ્રગટ
થાય તે ઉપશામ સમ્યક્ત્વ, અન્નર્મુહૂર્ત કાલ માત્ર ટકે છે. તથા
આશ્વા ભવચક્રમાં પાંચવારજ, અને એક ભવમાં બે વાર પ્રાપ્ત થાયછે.

૧ અર્થાત્ જેમ મદિગા પીવાથી વિવેકધિકત્વ થયેલો
જીવ માને મા કહે અને સ્ત્રી પણ કહે. સ્ત્રીને સ્ત્રી કહે અને
સ્ત્રીને મા પણ કહે. પોતે નિર્ધન હોય છતાં ધનધાન કહે, તે
નિર્ધન પણ કહે એ પ્રમાણે મન્ય અને અનન્ય વર્તનરૂપે ચોક્ક
તોપણ વિવેકજન્ય હોવાથી મન્ય તે પણ અમન્ય અને અનન્ય
તે પણ અમન્યજ ગણાય. તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ સત્ ને કદી નત
જાણે ને કદી અમન પણ જાણે છતાં અમન જાનજ કહેવાય
(૫ ભાવાર્થ સ્ત્રીતન્વાભાષ્યમાં).

તથા એ ૭ પ્રકૃતિયોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આત્માને જે શ્રદ્ધાગુણ પ્રગટ થાય તે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, આશ્વા ભવચક્રમાં અથવા એક ભવમાં એકવાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનંતકાલ સુધી રહે છે, પણ કોઈ કાલે વિનાશ પામતું નથી.

તથા એ ૭ પ્રકૃતિયોમાં ૬ નો ક્ષયોપશમ (વા પ્રદેશોદય માત્ર) અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો વિષાકોદય વર્તતાં આત્માને જે શ્રદ્ધાગુણ પ્રગટ થાય તે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ, આશ્વા ભવચક્રમાં અસંખ્યાત વાર, અને એકભવમાં ઘણી હજારવાર—(પ્રાયઃ ૧૦૦૦ વાર) પ્રાપ્ત થાય છે, તથા જઘન્યમાં જઘન્ય અન્તર્મુઁ અને વધુમાં વધુ એ શ્રદ્ધાગુણ ૬૬ સાગરોપમથી પણ અધિકકાલ ટકે છે.

તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પદતાં મિથ્યાત્વે ન પહોંચે તેટલો વેંચમાંનો કાલ જઘ ૦ ૧ સમય ને ૩૦ ૬ આવલિકા પ્રમાણ જે શ્રદ્ધાનું ગુણ હોય તે પતિત થતો શ્રદ્ધાગુ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ, એ પણ આશ્વા ભવચક્રમાં ૫ વારજ અને એક ભવમાં બેવાર પ્રાપ્ત થાય.

૧ એ પ્રમાણે ૫ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ જાણવું અથવા વીજી રીતે પણ ૧-૨-૩-૪ ને ૫ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે તે આ પ્રમાણે—

૨ શ્રી સર્વજ્ઞો કહેલા તત્ત્વ ઉપર પ્રતીતિ રાખવી તે તત્ત્વશ્રદ્ધાનું રૂપ ૧ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

ગુર્વાદિકના ઉપદેશાદિ પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક રીતે કર્મનો વિનાશ થતાં જે સમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટે તે નૈસર્ગિકસમ્યક્, ૧ અને ગુર્વાદિકના ઉપદેશ આદિ સમ્યક્ પ્રયત્નથી થયેલું સમ્યક્ત્વ અધિગમ સમ્યક્ ૨ એમ બે પ્રકારે અથવા સમ્યક્ત્વની કરણી દેવપૂજા—યાત્રાદિ વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કે જે સમ્યક્ત્વગુણને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણરૂપ છે તે વ્યવહારસમ્યક્ ૧ અને જ્ઞાનાદિમય આત્માનો વિગુહ ૨ નૈશ્વર્યિકસમ્યક્ ૨ એમ બે પ્રકારે અથવા સર્વજ્ઞે કહ્યું તે સત્ય

छे एम माने पण परमार्थ न जाणे तेने द्रव्यसम्य०, १ अने परमार्थ जाणवा पूर्वक श्रीसर्वज्ञतुं वचन सत्य माने तेने भावसम्य०, २ एम वे प्रकारे अथवा सम्यक्त्वमोहनीय पुद्गलना उदयथी प्राप्त थयेलुं क्षयोप० सम्य० पौद्गलिक होवाथी द्रव्यसम्य०, १ ने उपशम तथा क्षायिक सम्य० भावपरिणतिरूप अपौद्गलिक होवाथी भावसम्य०, २ एम वे प्रकारे, ए प्रमाणे वे प्रकारतुं सम्यक्त्व, त्रण अथवा चार आ रीते छे.

३ श्री सर्वज्ञोक्त सम्यक्त्वनी करणीओ देवदर्शन-देव-पूजा-यात्रा-शासनप्रभावना इत्यादि करवाथी कारकसम्य०, १ क्रिया कंड पण न करे छतां सर्वज्ञोक्त तत्त्वपर प्रेम भाव होय ते रोचक-सम्य०, २ ने पोताने श्रद्धा न होय छतां देशना लब्धि इत्यादिवडे बीजा जीवने सम्यक्त्व पमाडे ते दीपकसम्य०, ३ अभविने पण होय, ए प्रमाणे ३ प्रकारतुं सम्यक्त्व छे. अथवा उपशम-क्षयोपशम-ने क्षायिक एम ३ प्रकारतुं सम्य० प्रथमज कहुं छे.

४ तथा उपशमादि ३ मां सास्व्यादन गणतां ४ प्रकारतुं सम्य०, ५ अने क्षयोपशमसम्यग्द्रष्टिने क्षायिक सम्य० प्राप्त थतां क्षयोपशमना अन्त्य समये वेदक सम्यक्त्व होय ते गणतां ५ प्रकारतुं पण सम्यक्त्व थाय.

२ मिथ्यात्व--असत्य छतां असत्यथी ए वात चाली थावी माटे सत्य एम मानवुं ते अभिग्रह मिथ्यात्व, १ सर्वधर्म सत्य छे, कोडने सारी खोटो न कहेवाय एम मानवुं ते अनभिग्रह मिथ्यात्व, २ में जे वात मानी तेज सत्य अथवा ते मत्यज छे एम मानवुं ते अभिनिवेशिकमिथ्या०--(कदाग्रही मिथ्यात्व), ३ सर्वज्ञोक्त वचनमां संदेह करवो--(जेम कहुं छे तेमज हजे के बीजी रीते हजे इत्यादि) ते 'सांशयिकमिथ्या०, ४ अने असंज्ञि जीवोने जे अ-

સ્પષ્ટ, મિથ્યાત્વ છે તે અવ્યક્તમિથ્યા૦, અથવા અનામોગમિ-
થ્યા૦૫. એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ—(મિથ્યાદૃષ્ટિપણું) પાંચ પ્રકારનું છે.

૩ મિશ્ર—જે પદાર્થ જોયો—સાંભળ્યો—કે અનુભવ્યો નથી તે પદાર્થ
ઉપર રુચિ કે અરુચિ ભાવ ન હોય તેમ સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વપર જે રુચિ
અને અરુચિ વાળું ન હોય તે મિશ્રદૃષ્ટિપણું ? જ પ્રકારનું છે.
આ મિશ્ર૦ ફક્ત અન્તર્મુજ રહે છે, ત્યારવાદ જીવ મિથ્યાત્વે વા
સમ્યક્ત્વે જાય છે. ॥ इति दशमं दृष्टिद्वारम्. ॥ ૧૦ ॥

॥ ૧૧ દર્શનદ્વારમ્. ॥

દર્શન એટલે સામાન્ય ઉપયોગ અર્થાત્ વટાદિ પદાર્થનો “આ
કાંડ છે” એવો પ્રથમ જે સામાન્યવોધ થાય તે દર્શન, ચક્ષુ-
અચક્ષુ-અવધિ—ને કેવલ એમ ૪ પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે—

૧ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયદ્વારા દેખેલા પદાર્થનો જે સામાન્ય વોધ તે ચ-
ક્ષુદર્શન.

૨ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સિવાય શેષ ૪ ઇન્દ્રિય અને મનથી થતો સામા-
ન્યવોધ તે અર્ચક્ષુદર્શન, અથવા ઇન્દ્રિય અને મન વિના પણ જી-
વની જે દર્શનલબ્ધિ છે તે પણ અચક્ષુદર્શન, (આ ઘીજો અર્થ
ગ્રંથોર્મા કે સિદ્ધાન્તમાં સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ નથી પરન્તુ જીવને પૂર્વભ-
વમાંથી આવતાં માર્ગમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઇન્દ્રિય—મન વિના
પણ એવન પ્રકારનું અચક્ષુ દર્શન ગણેલું છે, માટે અહિં તેવા પ્રકાર-
નો ઘીજો અર્થ પણ લખ્યો છે.)

તે મંશય ન કહેવાય. કારણકે તર્ક, તથા મંશય. શંકા ણ વે
ધિન્ત છે. તર્ક ત્રિજ્ઞાનામરૂપ છે, અને મંશય તે અવિશ્વાસરૂપ છે.

૩ અવધિજ્ઞાનીને અવધિજ્ઞાનવડે પ્રથમ જે સામાન્યબોધ થાય તે અવધિદર્શન. સિદ્ધાન્તમાં વિભંગજ્ઞાનિને પણ હોય છે.

૪ કેવલ જ્ઞાનવડે પ્રથમ વિશેષ ઉપયોગ થયા વાદ જે સામાન્ય ઉપયોગ થાય તે કેવલદર્શન.

દરેક પદાર્થમાં સામાન્ય અને વિશેષ એ બે ધર્મો રહેલા છે, ત્યાં આત્માનો ઉપયોગ ગુણ જે સમયે પદાર્થના સામાન્ય ધર્મ ઉપર પ્રવર્તતો હોય તે સમયે આત્મા દર્શન ઉપયોગવાળો ગણાય અને વિશેષ ધર્મ ઉપર પ્રવર્તતો હોય ત્યારે જ્ઞાનોપયોગ કહેવાય, તે આગ-લ જ્ઞાનદ્વારમાં કહેવાશે. પુનઃ ઘટ પદાર્થમાં ઘટત્વ-અને વર્ણત્વ એ સામાન્ય ધર્મ, અને અમુક સ્થાનનો, અમુકનો વનાવેલો, અમુક વર્ણનો, અમુક ઉપયોગમાં આવનારો इत्यादि અનેક વિશેષ ધર્મો છે. તથા આ દર્શનનું વીજું નામ નિરાકાર ઉપયોગ પણ છે. ॥ इ-त्येकादश दर्शनद्वारम्. ११

॥ ૧૨ જ્ઞાનદ્વારમ્. ॥

આત્માનો પદાર્થ પ્રત્યે જે વિશેષ ઉપયોગ તે જ્ઞાન, અથવા દરેક પદાર્થમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષધર્મ એ બે ધર્મો છે. ત્યાં આત્માનો ઉપયોગ જે સમયે પદાર્થના વિશેષ ધર્મ પ્રત્યે પ્રવર્તે તે સમયે આત્મા જ્ઞાન ઉપયોગવાળો કહેવાય. તેમાં હ્રસ્વસ્થ જીવને પ્રથમ અન્તર્મુઁ સુધી સામાન્ય ઉપયોગ ને ત્યારવાદ અન્તર્મુઁ જ્ઞાનોપયોગ, અને શ્રી સર્વજ્ઞને કેવલજ્ઞાન ઉત્પત્તિસમયે કેવલજ્ઞાન અને વીજે સમયે કેવલદર્શન ત્રીજે સમયે કેવલજ્ઞાન ૪ થે સમયે કેવલદર્શન એ પ્રમાણે એકેક સમયને અન્તરે દર્શનોપયોગને જ્ઞાનોપયોગ પરાવર્ત-માન થયા કરે છે પુનઃ અદિ જ્ઞાન ને સમ્યગ્જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું

પણ વિપરીતજ્ઞાન નહિ, કારણકે વિપરીત—અયથાર્થ જ્ઞાન માટે તો ૧૩ મું અજ્ઞાનદ્વાર આગલજ કહેશે, ત્યાં સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વ ઉપર પ્રતી-
તિપૂર્વક સમ્યગ્દષ્ટિનું જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન કહેવાય તે પાંચ પ્રકારનું
આ પ્રમાણે છે—

૧ મન અને ઇન્દ્રિયોદ્વારા થતું અક્ષરોપલબ્ધિ રહિત જે યથાર્થ
જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન.

૨ મન અને ઇન્દ્રિયોદ્વારા થતું અક્ષરોપલબ્ધિરૂપ (અથવા અર્થ-
વાચક) યથાર્થજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન.

૩ મન અને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાવિના આત્મસાક્ષાત્ થતું રૂપી પ-
દાર્થનું યથાર્થજ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન.

૪ મન અને ઇન્દ્રિયો વિના આત્મસાક્ષાત્ મનઃપણે પરિણમેલા પુ-
દ્ગલોનું જ્ઞાન તે મનઃપર્યવજ્ઞાન (આ જ્ઞાન યથાર્થ જ હોય છે.)

૫ મન અને ઇન્દ્રિયો વિના સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પર્યાયનું એક
સમયમાં જે જ્ઞાન થવું તે કેવલજ્ઞાન.

এ পাঁચ જ્ઞાનમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાની દ્રવ્યમાં સર્વ દ્રવ્યને સા-
માન્યથી જાણે છે, ક્ષેત્રથી લોક અને અલોક સર્વ ક્ષેત્ર (માં રહે-
લા પદાર્થોને) સામાન્યથી જાણે છે. કાલથી ત્રણે કાલને સામા-
ન્યથી જાણે, અને ભાવથી અનંતમા ભાગ જેટલા અનંત પર્યાય જાણે.

શ્રુતજ્ઞાની દ્રવ્યથી અભિલાષ્ય—(વચનગોચર) દ્રવ્યોને
જાણે, અને દેશે, ક્ષેત્રથી લોકાલોક સર્વ ક્ષેત્રને, કાલથી ત્રણે
કાલને, અને ભાવથી અભિલાષ્ય પર્યાયો જે અનંતમા ભાગ જેટલા
અનંત છે તે સર્વ જાણે—દેશે (અથવા કર્મગ્રંથટીકા વગેરેમાં સર્વ
દ્રવ્ય—સર્વક્ષેત્ર—સર્વકાલ—ને સર્વ ભાવ જાણે દેશે એમ પણ કહ્યું છે.)

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વરૂપીદ્રવ્ય, ક્ષેત્રથી અસંખ્ય લોક

प्रमाण, क्राळ्थी असंख्यकाळ, ने भावधी अनंतमा भाग जेटळा अनंत पर्यायोने जाणे अने देखे.

॥ १३ अज्ञानद्वारम्. ॥

अज्ञान एटले ज्ञाननो अभाव एवो अर्थ नथी पण अ एटले अयथार्थ-विपरीत ज्ञान ते अज्ञान ए अज्ञान मिथ्यादृष्टिजीवने मानेलुं छे. कारणके मिथ्यादृष्टि जीव कोइपण पदार्थना स्वरूपने सर्वज्ञोक्त वचनानुसारे जाणतो अथवा ओळखतो नथी पण स्वकल्पनावडे निर्णय करेला स्वरूपे ओळखे छे, अने पोते सर्वज्ञ नथी माटे कोइ पदार्थमां कोइ स्वरूप उलट रीते पण स्वीकाराय अने कोइ स्वरूप सम्यग् रीते पण स्वीकाराय छतां - स्वकल्पितस्वरूप होवाथी बन्नेस्वरूपे स्वीकार करवो ते अयथार्थ छे माटे मिथ्यादृष्टिनुं ज्ञान ते अज्ञान छे. जेप्रके नाडी परीक्षामां अनुभव विनानो वैद्य रोग-नी यथार्थ चिकित्सा करी शके नहिं. तेम स्वकल्पित स्वरूपवडे पदार्थनुं यथार्थ ज्ञान थाय नहिं, ते अज्ञान ३ प्रकारनुं छे ते आ प्रमाणे—

१ मन अने इन्द्रियोवडे यतुं (अक्षरोपलब्धि विनानुं) अयथार्थ ज्ञान ते मति अज्ञान.

२ मन अने इन्द्रियोवडे यतुं अक्षरोपलब्धिरूप अयथार्थज्ञान ते श्रुतअज्ञान.

३ मन अने इन्द्रियो विना आत्म साक्षात् रूपी पदार्थनुं अयथार्थ ज्ञान ते विभंगज्ञान. अहिं पूर्वाचार्यो विभंगने अज्ञान शब्द नहिं जोडतां ज्ञान शब्द जोडे छे तेनुं कारणके विभंग शब्दज अयथार्थ शब्दनो वाचक छे, अर्थात् विभंग एटले उलट भांगावाळुं एटले अयथार्थ एतुं (अवधि) ज्ञान ते विभंगज्ञान आ ज्ञान स्वरूपे अवधि अज्ञान छे,

અહિં અજ્ઞાની જીવ ઘટ પદાર્થને દેખી પટ કહે અથવા ઓ-
 લાલ છે એમ નથી પણ ઘટ પદાર્થમાં જેટલા સત્ ધર્મો અને જેટલા
 અસત્ ધર્મો છે તેટલા સર્વ ધર્મો કરીને યુક્ત નથી માનતો પણ
 કેટલાક ધર્મોને માને છે, બાકી કેટલાક ધર્મ માને તેમાં જે ધર્મ જે
 રૂપે રહેલો છે તે રૂપે જ માને એવો પણ નિયમ નથી. માટે ઘટને ઘટ
 માને તો પણ મિથ્યાદૃષ્ટિનું જ્ઞાન અજ્ઞાન ગણાય છે. આ ૩ અજ્ઞાન-
 નો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ને ધાવ એ ચાર પ્રકારનો વિષય અજ્ઞાનમાં ગ્રહણ
 થયેલા દ્રવ્યાદિ જેટલો અનિયમિત પ્રમાણે જાણવો. ॥ इति त्र-
 योदशमज्ञानद्वारम्. ॥ ૧૩ ॥

॥ ૧૪ યોગદ્વારમ્. ॥

યોગ એટલે આત્માનો પૌદ્ગલિક વ્યાપાર. તે ૪ મનયોગ ૪
 વચનયોગ અને ૭ કાયયોગ મળી ૧૫ પ્રકારનો છે, ત્યાં સત્ય-
 અસત્ય-મિશ્ર-ને વ્યવહાર એ નામે ૪ મનયોગ તથા ૪ વચનયોગ
 છે, અને ઔદા-ઔદા-મિશ્ર-દૈક્રિય-વૈક્રિયમિશ્ર-આહારક-
 આહારકમિશ્ર અને તૈજસકાર્મણ એ નામે ૭ પ્રકારનો કાયયોગ
 છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

કાયયોગદ્વારા મનોવર્ણનાનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી મન (ચિંત-
 વન)પણે પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જન કરવાં તે મનોયોગ.
 એમાં મન તે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો સમુદાય છે, અને તે પુદ્ગલ સમુદાય છે,
 અને તે પુદ્ગલ સમુદાયને કાયયોગથી ગ્રહણ-પરિણમન-અવલંબન-ને
 વિસર્જનરૂપ વ્યાપાર તે કાયયોગ વિશેષનું નામ મનોયોગ છે.

કાયયોગવડે ભાષા વર્ણનાનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી ભાષાપણે
 પરિણમાવી-અવલંબી-ને વિસર્જન કરવારૂપ આત્માનો વ્યાપાર તે

વચનયોગ. આ પણ કાયયોગ વિશેષજ છે.

ઔદારિકાદિ શરીરના આલંબનવડે આત્માનો જે વ્યાપાર તે કાયયોગ. (મનોયોગના ૪ પ્રકાર)

૧ મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ એવો મનોવ્યાપાર તે સત્ય મનયોગ.
૨ મોક્ષમાર્ગને પ્રતિકૂળ એવો મનોવ્યાપાર તે અસત્ય મનોયોગ,
૩ કંઈક સત્ય અને કંઈક અસત્ય એવો મનોવ્યાપાર તે મિશ્ર મનો-
યોગ, ૪ અને મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ નહિ, તેમ પ્રતિકૂળ પણ નહિ એ-
વો, અથવા જેમાં ચિંતવનના વસ્તુ સ્વરૂપનો નિર્ણયભાવ ન હોય-
(અમુક આ રીતે છે, અથવા આ રીતે નથી એવા નિર્ણય વિનાનું
ચિંતવન) તે અસત્યાઽમૃષ્ટા અથવા વ્યવહાર મનોયોગ છે.

એ પ્રમાણે ચારે અર્થ વચનયોગના સંબંધમાં ઉચ્ચાર કરવા પૂર્વક
વિચારવા, (૧) અહિં સત્યમનોયોગ અને સત્ય વચનયોગના ૧૦-૧૦
ભેદ છે તેનું સ્વરૂપ વચનયોગદ્વારા (સુગમ સમજાતું હોવાથી)
દર્શાવાય છે—

“જળવય સમ્મય ઠવળા, નાસે સ્વે પડુચ્ચ સચ્ચે અ ।

વવહાર ભાવ જોગે, દસચ્ચે ઓલસસચ્ચે અ ॥ ૧ ॥”

અર્થ:—જનપદસત્ય, સમ્મતસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, નામસત્ય,
રૂપસત્ય, પ્રતીત્યસત્ય, વ્યવહારસત્ય, ભાવસત્ય, યોગસત્ય, અને
૧૦ મું ઉપમાસત્ય. ૧૮યાં જે દેશમાં જે ભાષા બોલાતી હોય તે દેશમાં
તે ભાષાથી બોલાયલો શબ્દ સત્ય કહેવાય, જેમ ગુજરાતમાં પાણી-
ને પાણી કહે છે, અને બીજા કોઈ દેશમાં પાણીને પિચ્ચ કહે છે
તો તે પાણીને ઓલસાવનાર પિચ્ચ શબ્દ અસત્ય નથી પણ જન-
પદ-(દેશ) સત્ય છે.

૨ અનેક વસ્તુમાં તેવા ગુણ હોવા છતાં પણ પંડિતજનોએ અમુ-
કનુજ નામ અમુક ઠરાવ્યું હોય, જેમ “પંક” એટલે કાદવમાં

“જ” એટલે જન્મેલી ઘાસ વિગેરે અનેક વસ્તુ છતાં કમલનેજ “પં-
કજ” નામથી ઓલ્લખવાનો વ્યવહાર ઠરાવ્યો છે તે સમ્મતસત્ય.

૩ અમુક વસ્તુ સરસા ચિતરેલા અથવા કોતરેલા આકારવાળી
બીજી વસ્તુને પણ તે વસ્તુ કહેવી, જેમ ચિતરેલા અથવા કોતરેલા
સિંહના આકારવાળા કાષ્ઠાદિને “ આ સિંહ છે ” એમ કહેવું તે
સ્થાપનાસત્ય. આ સ્થાપના સત્ય અતદાકાર વસ્તુમાં પણ હોઈ
શકે છે, જેમ ઘોડાનો આકાર નહિં છતાં નાના વાલકો લાકડીને
“ આ મારો ઘોડો છે ” એમ કહે છે તે પણ સ્થાપના સત્ય છે,
પણ અસત્ય નહિં.

૪ તેવા ગુણ નહિં હોવા છતાં બીજી વસ્તુને તેવા નામથી બોલા-
વવી, જેમ સિંહનો ચાકર નહિં છતાં સિંહદાસ નામ પાડવું, નિર્ધ-
ન છતાં લક્ષ્મીધર નામ કહેવું इत्यादि નામસત્ય છે.

૫ તેવા ગુણવાળો નહિં છતાં વેષ ઉપરથી તેવા નામે બોલાવવો
જેમ સાધુના ગુણ નહિં છતાં સાધુનો વેષ પહેરેલાને “ આ સાધુ
છે ” એમ કહેવું તે રૂપસત્ય.

૬ જે કથન અમુકની અપેક્ષાએ કહેવું, જેમ અનામિકા આંગળી
કનિષ્ઠાથી મોટી અને મધ્યમાથી નાની છતાં મોટી યા નાની કોઈ
એકજ અપેક્ષાએ કહેવી તે પ્રતીત્યસત્ય.

૭ લોક રૂઢિ પ્રમાણે બોલવું તે જેમ વાસણમાંથી પાણી ઝરવા
છતાં વાસણ ગળે છે, પર્વતપર ઘાસ વળવા છતાં પર્વત વળે છે, ને કન્યા-
ને પેટ હોવા છતાં ગર્ભ નહિં ધારણ કરવાની અપેક્ષાએ અનુદરા
(ઉદર વિનાની) કહેવી इत्यादि વ્યવહારસત્ય.

૮ કોઈ વસ્તુના સંબંધથી અમુક વસ્તુને તે વસ્તુના સંબંધ નામ-
થી ઓલ્લખવી જેમ છત્ર ધારણ કરનારની પાંસે છત્ર હોય ન હોય

તોપણ છત્રી, દંડ ધારણ કરનારની પાંસે દંડ હોય ન હોય તોપણ દંડી કહેવો ઇત્યાદિ યોગસત્ય કહેવાય.

૧ બાહુલ્યતાની અપેક્ષા કહેવું તે જેમકે પોપટમાં પાંચે વર્ણ— (ભાવ—વર્ણાદિપર્યાય) છે છતાં લીલો કહેવો. ભ્રમર પાંચે વર્ણ-યુક્ત છે છતાં કાઠો કહેવો ઇત્યાદિ અલ્પત્વની અવિવક્ષા એ ભાવસત્ય

૧૦ કેટલાએક સરસ્વા ધર્મવાળી વસ્તુ સાથે વીજી વસ્તુની સરસ્વા-મણી કરવી. જેમ મોટા તઢાવને સમુદ્ર જેવડું કહેવું, ચંદ્રમા સરસ્વા કંઈક ગોઠ અને કાન્તિવાળા મનુષ્યના મુખને ચંદ્રમુખ કહેવું ઇત્યાદિ ઉપમાસત્ય. એ પ્રમાણે ૧૦ પ્રકારનાં સત્ય કહ્યાં.

(૨) તથા ૧ ક્રોધ ૨ માન ૩ માયા ૪ લોભ ૫ પ્રેમ ૬ હાસ્ય ૭ ભય-અને ૮ દ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલી અસત્યભાષા તે ક્રોધ નિઃસૃત, માન નિઃસૃત ઇત્યાદિ કહેવાય. ૯ અને વનાવટી કથાવાર્તાઓ કરવારૂપ ભાષા કથા-નિઃસૃત, ૧૦ અને खोटું કલંક આપવારૂપ ઉપધાન નિઃસૃત એ રીતે ૧૦ પ્રકારના અસત્યયોગ છે.

૩ પુનઃ મિશ્રયોગ ૧૦ પ્રકારનો તે આ પ્રમાણે—૧ “આજે આ નગરમાં દશેક બાલક જન્મ્યા છે. ” ઇત્યાદિ ઉત્પત્તિની અનિશ્ચિત સંખ્યા કહેવી તે ઉત્પન્નમિશ્રિત ૨ દશેક મરણ પામ્યા છે ઇત્યાદિ વિનાશ સંખ્યા કહેવી તે વિગતમિશ્રિત, ૩ દશેક જન્મ્યા, અને દશેક મરણ પામ્યા. ઇત્યાદિ ઉભયસંખ્યા કહેવી તે ઉત્પન્નવિગત મિશ્રિત, ૪ શંખાદિ ઘણાં જીવતા અને થોડા મરેલાં देखી सर्व સ-મુદાયમાં “આ જીવ રાશિ છે.” એમ કહેવું જીવમિશ્રિત, ૫ ઘણાં મરે-લા અને થોડા જીવતા देखી “જીવરાશિ” કહે તે અજીવમિશ્રિત, ૬ આ રાશિમાં આટલા જીવતા છે ને આટલા મરણ પામ્યા છે એમ આસરે સંખ્યા કહે તે જીવાજીવમિશ્રિત, પ્રત્યેક ૭ જીવમિશ્રિત સાધારણ વનસ્પતિજીવરાશિને સાધારણરાશિ કહે છે તે સાધારણ

મિશ્રિત, ૮ અંતકાયમિશ્રિત પ્રત્યેક જીવરાશિને “આ પ્રત્યેક જીવરાશિ છે” એમ કહે તે પ્રત્યેકમિશ્રિત, ૯ રાત્રી છતાં શીવતા માટે કહેવું કે “જલદી ઉઠ સૂર્ય ઊગ્યો” इत्यादि અઢ્યામિશ્રિત, ૧૦ ઉતાવળને અંગે દિવસ વા રાત્રિના એક ભાગને વીજો ભાગ કહીયે જેમ રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર છતાં મધ્યરાત થઈ કહે તે અઢ્યાઢ્યામિશ્રિત.

(૪) તથા અસત્યાઽમૃષા એટલે વ્યવહાર વચન યોગના પળ ૧૨ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે—૧ “હે દેવદત્ત !” इत्यादि અન્યને વોલાવવા રૂપ આશ્વંત્રણી, ૨ “તું આ કર ” इत्यादि આજ્ઞા કરવા રૂપ આજ્ઞાપત્રી, ૩ “અમુક આપ ” इत्यादि માંગણી કરવા રૂપ યાચની, ૪ પ્રશ્ન કરવા તે પૃચ્છિકી, ૫ ઉપદેશ આપવા રૂપ પ્રજ્ઞાપત્રી, ૬ કોઈ કાર્યથી નિવૃત્ત (પ્રતિષેધ) કરવા રૂપ પ્રત્યાહ્વાની, ૭ અનુમતિ (મત-અભિપ્રાય) જાપવા રૂપ ઇચ્છાનુકૂલિકા, ૮ કોઈ અભિપ્રાય પૂછવાથી “તને જે ટીક લાગે તે ” इत्यादि કહેવું તે અનભિગૃહિતા. ૯ અમુકજ કરવું, ને અમુક ન કરવું इत्यादि નિર્ણયાત્મક સલાહ આપવી તે અભિગૃહિતા. ૧૦ દ્વચર્ચી વા અનેક અર્થી વચન વોલવું કે જેથી નિર્ણયાત્મક ભાવાર્થ ન નીકળે તે સાંશયિક, ૧૧ પ્રગટ રીતે જેનો અર્થ સમજી શકાય તેવી અથવા સ્પષ્ટ અક્ષરો વાળી (પળ અર્થ શૂન્ય) ભાષા વોલવી તે વ્યાકૃત (-વ્યક્ત) ૧૨ અને ગંભીર અર્થવાળી અથવા અસ્પષ્ટ અક્ષરવાળી ભાષા તે અવ્યાકૃત, આ છેલ્લી ભાષા ક્ષીન્દ્રિયાદિ જીવોને હોય છે અને રે-લોલ-લાલ इत्यादि કવિતાના અલંકારી અર્થ વિનાના શબ્દો તથા પારણું બ્રુલાવતાં इत्यादि કાર્યમાં પથ હલલલ इत्यादि અર્થ વિનાના વોલાતા શબ્દો તો વ્યાકૃત વચન યોગ

એ પ્રમાણે સત્યના ૧૦, અસત્યના ૧૦, મિશ્રના ૧૦, વ્યવહારના ૧૨ ભેદ મળી ૪૨ મનોયોગ ને ૪૨ વચનયોગ થાય છે.

તથા કાયાત્મા યોગ તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ ભવમાંથી પરભવ-
માં જવાને કાર્મણ શરીર કારણ ભૂત છે, ને કાર્મણ શરીરની સાથે
તૈજસ શરીર સદાકાલ રહેલું હોય છે માટે કાર્મણ શરીરની સહાય
થી (પૂર્વભવથી પરભવમાં જવારૂપ) આત્માનો જે વ્યાપાર તે કાર્-
મણ કાયયોગ, અથવા ભવધારણીય શરીરવ્યાપારના અભાવે મા-
ત્ર તૈજસકાર્મણ કાયાદ્વારા આત્માનો પરભવગમન—પરભવોત્પત્તિ
પ્રથમસમયે આહારગ્રહણ—તથા કેવલિસમુદ્ઘાતના ૩-૪-૫ સમયે
પ્રવર્તન રૂપ જે વ્યાપાર તે કાર્મણ કાયયોગ અથવા તૈજસ કાર્-
મણ કાયયોગ.

પ્રશ્ન:—તૈજસ સમુદ્ઘાત વચ્ચે, આહાર પચન સમયે તૈજસ
કાયનો વ્યાપાર પ્રગટ છે, ને કાર્મણકાયનો વ્યાપાર છે નહિં તો
તે વચ્ચે ફક્ત તૈજસયોગ કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—જે વચ્ચે તૈ૦ સમુદ્ઘાતમાં, અને આહાર પચન
વ્યાપારમાં જીવ વર્તે છે તે વચ્ચે આત્માનું ઔદા૦ શરીર સંપૂર્ણ
રચાયેલું હોવાથી ઔદા૦ શરીરના આલંબનથી તૈજસ પરમાણુઓ
વડે પૂર્વોક્ત કાર્ય કરે છે, માટે પ્રયત્નમાં ઔદારિક કાય મુખ્ય છે,

પ્રશ્ન:—કેવલી સમુ૦ ના ૩-૪-૫ સમયે તૈ૦ કા૦ કાય-
યોગ વડે આત્મા શું કરે છે ? નથી પરભવમાં જતો, નથી આહાર
પચન કરતો, કે નથી આહાર ગ્રહણ કરતો, ત્યારે તૈજસ વા કાર્-
મણ દ્વારા આત્મા તે વચ્ચે કઈ જાતનો વ્યાપાર કરે છે ? કે
જેથી તે વચ્ચે તૈ૦ કા૦ કાયયોગ કહી શકાય. ?

ઉત્તર—સ્વયોગી આત્મા સદાકાલ યોગ પ્રવૃત્તિ વાળો છે,
ત્યાં જે વચ્ચે જે શરીરનું સાધન મળે તે વચ્ચે તે શરીરદ્વારા યોગ
પ્રવૃત્તિવાળો હોય, અહિં સમુ૦ વચ્ચે ઔદા૦ શરીરથી વળે અંશે
છૂટો પડી ગયેલો આત્મા તૈજસ કાર્મણ વડે સર્વાંશે વ્યાપ્ત હોવા-

થી યોગ પ્રવૃત્તિમાં તે વચ્ચે એ બે શરીરજ આલંબન રૂપ છે, માટે એ કાયયોગતો તે વચ્ચે સંભવે છે, અને તે યોગ કઈ જાતનો વ્યાપાર કરે છે ? તે સંબંધમાં તો એજ સમજાય છે કે કાર્મણ શરીરના આલંબનથી આત્મા સ્વપ્રદેશોની વિચલતામાં વર્તે છે, અને તે વિચલતા વડે કર્મપ્રદેશોનું ગ્રહણ કરે છે, અથવા તે બે શરીરના આલંબન વડે જ તે વચ્ચે મંથનકરણ--અન્તરપૂર્તિ--અન્તર સંદર-ણ રૂપ વ્યાપાર કરે છે. ॥ ઇતિ ચતુર્દશ યોગદ્વારમ્ ॥ ૧૪ ॥

॥ ૧૫ ઉપયોગદ્વારમ્. ॥

ઉપ એટલે સમીપમાં યુજ્યતે-જોડાય તે ઉપયોગ, અર્થાત્ વિષયદેશમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોની પરિહિત્તિમાં (-વસ્તુ સ્વરૂપાવલોકનમાં) જોડાય એવો આત્માનો ગુણ તે ઉપયોગ. તે બે પ્રકારનો છે, સામાન્ય ઉપયોગ એટલે દર્શન, અને વિશેષ ઉપયોગ તે જ્ઞાન. ત્યાં દર્શનોપયોગ ચક્ષુદર્શન-અચક્ષુદર્શન-અવધિદર્શન-ને કેવલદર્શન એમ ૪ પ્રકારે છે, તથા જ્ઞાનોપયોગ પણ બે પ્રકારે છેઃ યથાર્થ જ્ઞાનોપયોગ અને અયથાર્થ જ્ઞાનોપયોગ. ત્યાં યથાર્થજ્ઞાનોપયોગની પૂર્વર્ધિઓએ જ્ઞાન એવી સંજ્ઞા રાખી છે, અને અયથાર્થ જ્ઞાનોપયોગની અજ્ઞાન એવી સંજ્ઞા રાખી છે. ત્યાં જ્ઞાનના ૫ પ્રકાર મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન-મનઃપર્યવજ્ઞાન-ને કેવલજ્ઞાન એ પ્રમાણે છે, અને મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતઅજ્ઞાન-ને વિભંગજ્ઞાન (-વસ્તુતઃ અવધિઅજ્ઞાન) એ પ્રમાણે અજ્ઞાન ૩ પ્રકારે છે, મનઃપર્યવજ્ઞાન સમ્યગ્દૃષ્ટિનેજ (મુનિને જ) હોય છે માટે મનઃ પર્યવ અજ્ઞાન હોતું નથી, અને કેવલ જ્ઞાનીને તો અજ્ઞાન ન હોય એ સ્વભાવિક જ છે.

માટે જ્ઞાન પાંચ અને અજ્ઞાન ૩ છે, એ પ્રમાણે ૫ જ્ઞાન-૩ અજ્ઞાન-
 ને ૪ દર્શન મલીને ૧૨ ઉપયોગ છે, તેમાં અવધિદ્વિક-મનઃ પર્યવ-
 -વિભંગ-ને કેવલદ્વિક એ ૬ ઉપયોગમાં આત્મા ઇન્દ્રિય અને મન-
 ની સહાય વિના સ્વતંત્ર રીતે પ્રવર્તે છે, માટે પ્રત્યક્ષ અથવા સાક્ષાત્
 ઉપયોગ ૬ છે. અર્હિ પ્રત્યક્ષમાં પ્રતિ-સમીપે અને અક્ષ-જીવ એ-
 વો અથે હોવાથી પ્રત્યક્ષ એટલે આત્મસાક્ષાત્ કહેવાય છે, અને
 આત્મસાક્ષાત્ નહિં તે પરોક્ષ ઉપયોગ મતિ ૨-શ્રુત ૨-ચક્ષુદ૦-
 અચક્ષુદ૦ એ પ્રમાણે ૬ પ્રકારે છે. એ ૬ ઉપયોગમાં આત્માને ઇન્દ્રિય
 અને મનની સહાય અવશ્ય લેવી પડે છે અને ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ જાણી
 દેખી શકે છે, માટે એ ૬ ઉપયોગ આત્માને સાક્ષાત્ ભાવે નથી. જેમ
 નિરોગ ચક્ષુવાળો પુરુષ ઘટાદિ પદાર્થને પ્રગટ રીતે અન્ય સાધનની
 સહાય વિના દેખી શકે છે, અને હીનતેજચક્ષુવાળો પુરુષ ચસ્મા વિગેરે
 અન્ય સાધનથી ઘટાદિ પદાર્થ દેખી શકે છે તેમ આત્મા ઇન્દ્રિયો અને
 મનની સહાયથી દેખી જાણી શકે તો તે ઉપયોગ પરોક્ષ ઉપયોગ
 કહેવાય, અને ઇન્દ્રિયમનની સહાય વિના સ્વતંત્ર દેખી જાણી શકે
 તો તે ઉપયોગ પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ કહેવાય. એ વાસ્તવિક રીત કહી,
 પણ વ્યવહાર સ્ત્રીમાં તો ઇન્દ્રિયોથી અનુભવેલ ઘટાદિ સ્વરૂપને પ્ર-
 ત્યક્ષ જ્ઞાન-(ઉપયોગ) કહે છે, અને અનુમાનાદિપ્રમાણથી નિર્ણય
 કરેલા સ્વરૂપને ફક્ત મનોવિષયિક જ્ઞાનને પરોક્ષજ્ઞાન કહે છે, એ
 વ્યવહાર (પ્રત્યક્ષને) પણ શાસ્ત્રમાં વ્યવહારપ્રત્યક્ષના નામથી સ્વી-
 કારેલ છે. અને અનુમાનાદિ તો વન્ને રીતે પરોક્ષ જ છે. અર્હિ ૧૨
 ઉપયોગનું સ્વરૂપ પ્રથમ દર્શનદ્વારમાં જ્ઞાનદ્વારમાં કહેવાઈ ગયું છે, માટે
 પુનઃ કહેવાશે નહિં. ॥ ઇતિ પશ્ચદશાસુપયોગદ્વારમ્. ॥ ૧૬ ॥

॥ १६ उपपातद्वारम्. ॥

कया दंडके एक समयमां केटली जीव संख्या उत्पन्न थाय एम कहेवुं ते उपपातद्वार, अने कया दंडकमां केटलाकाळ सुधी कोइपण जीव आवी उत्पन्न थाय नहिं ? एम कहेवुं ते उपपातविरह कहेवाय.

॥ १७ च्यवनद्वारम्. ॥

कया दंडके एक समयमां केटला जीव मरण पामे तेनी संख्यानो नियम कहेवो ते च्यवनद्वार, अने कया दंडकमां केटला काळसुधी कोइपण जीव मरण न पामे ते संबंधि काळ नियम दर्शावो ते च्यवनविरह कहेवाय. ॥

॥ १८ स्थितिद्वारम्. ॥

कया दंडके जीवोनुं केटलुं आयुष्य होय ते आयुष्यकाळनो नियम दर्शावो ते स्थितिद्वार.

॥ १९ पर्याप्तिद्वारम्. ॥

पर्याप्ति एटले जीवनी आहार ग्रहण करवादिकनी शक्ति, अथवा ते शक्तिनी समाप्ति ते पर्याप्ति कहेवाय, ते पर्याप्ति आहार-शरीर-इन्द्रिय-उच्छ्वास-भाषा ने मन ए प्रमाणे ६ प्रकारनी छे, तेनुं संक्षिप्त स्वरूप आ प्रमाणे—

आहारपर्याप्ति—आहार ग्रहण करी आहारपणे परिणमावी खल-रस जुदां करवानी शक्ति आहारपर्याप्ति आ पर्याप्ति उत्पत्ति स्थाने आवेला जीवने-प्रथम समये ज प्रगट थाय छे, अहिं ग्रहण करेल आहारनो केटलोक भाग देहपणे परिणमे नहिं एवो होय तेनो त्याग करे छे, अने देहपणे परिणमवा योग्य आहारने देहपणे परिणमावे छे, त्यां देहपणे परिणाम न पामे एवा आहारने खलरूप—(कूचारूप) कही शकाय, अने शेष आहारने रसरूप कही शकाय, अन्यथा म-ळ-मूत्रमेज खलरस मानीये तो वैक्रिय अने आहारकनी पर्याप्तिमां खलरस पृथक्करणनो असंभव छे, तो तेमां ए आहार पर्याप्तिनो अर्थ-केम समीचीन थाय ? पुनः आ. पर्याप्ति एकज समयमां समाप्त थाय छे.

शरीर पर्याप्ति—ग्रहण करेला आहारने, शरीरपणे परिण-माववानी शक्ति ते दरेक जीवने अन्तर्मुहूर्तकाळे प्रगट थाय छे.

इन्द्रियपर्याप्ति—ग्रहण करेला आहारमांथी इन्द्रिय योग्य पुद्गलोने अभ्यन्तर निवृत्ति इन्द्रियपणे परिणमावी इन्द्रियद्वारा वि-षय जाणवानी शक्ति प्राप्त थाय ते औदा० शरीरीने अन्तर्मु०काळे अने आहा० तथा वै० शरीरीने एक समये प्रगट थाय छे.

उच्छ्वास पर्याप्ति—श्वासोश्वास योग्य पुद्गलो ग्रहण करी, श्वासोच्छ्वासपणे परिणमावी, अवलंबीने विसर्जन करवानी श-क्ति. ते औदा० शरीरने अन्तर्मुहूर्त अने आहा० वै० शरीरीने ? समये प्रगट थाय छे.

भाषापर्याप्ति—भाषायोग्य पुद्गलो ग्रहण करी, भाषापणे परिणमावी—(भाषारूप बनावी) अवलंबीने विसर्जन करवानी श-क्ति तेनो काळ इन्द्रिय पर्याप्तिवत्

મનઃપર્યાસિ—મન યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી, મનપણે પરિણમાવી અવલંબીને વિસર્જન કરવાની શક્તિ તેનો કાઢ્ઠાન્દ્રિય પર્યાસિવત્.

૬ પર્યાસિયોમાં જે જીવને જેટલી પર્યાસિયો પૂર્ણ કરવા યોગ્ય હોય છે, તેટલી પર્યાસિયો તે જીવ ઉત્પત્તિસમયે સમકાળે પ્રારંભે છે, પણ પૂર્ણ અનુક્રમે કરે છે, કારણકે પ્રથમસમયગૃહીત આહારના ઉપદ્રંભથી—(આલંબનથી) જીવને આહારપર્યાસિરૂપ શક્તિ સર્વાંશે પ્રગટ થઈ, અને શરીરપર્યાપ્ત્યાદિરૂપ શક્તિયો દેશાંશે પ્રગટ થઈ છે, ૬ પ્રમાણે પ્રારંભ સમકાળે અને સમાપ્તિ અનુક્રમે હોય છે.

તથા જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિયો છે, તે જીવ તેટલી પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ કરે જ એવી લબ્ધિવાળો જીવ લબ્ધિપર્યાસ કહેવાય. તે લબ્ધિપર્યાસપણું ભવના પ્રથમ સમયથી ભવના અન્ત્યસમયપર્યન્ત હોય. એનું આયુ ૩૦ ૩૩ સાગર હોય.

તથા જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિયો છે તે જીવ તેટલી પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ નહિજ કરે એવી લબ્ધિવાળા જીવો લબ્ધિઅપર્યાસ કહેવાય, ૬ લબ્ધિ અપર્યાસપણું પણ ભવના પ્રથમ સમયથી ભવના અન્ત્ય સમય સુધી હોય છે. આ જીવોનું આયુ ઉત્કૃષ્ટ-અન્તર્મું હોય.

તથા જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિયો છે, તે જીવે તેટલી પર્યાપ્તિયો જ્યાં સુધી પૂર્ણ નથી કરી પણ કરશે એવો જીવ કરણઅપર્યાસ, અને પૂર્ણ કર્યા વાદ કરણપર્યાસ કહેવાય. ત્યાં કરણ અપર્યાસપણું ભવના પ્રથમ સમયથી અન્તર્મું પર્યન્ત, અને કરણપર્યાસપણું અન્તર્મું-ન્યૂન સ્વસ્વપર્યાપ્તાયુષ્ય જેટલા કાઢવાળું છે. પર્યાપ્તિ સંબંધિ વિશેષ વર્ણન પ્રથમ નવતત્ત્વ વિસ્તરાર્થમાં વિસ્તાર પૂર્વક કરેલ હોવાથી અહિં વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી.

॥ किमाहारद्वारम्. ॥

किम् एટલે કઈ દિશિનો (દિશિથી આવેલો) આહાર એટલે આહાર હોય ? તે સંબંધિ જે નિર્ણય કહેવો તે કિમાહાર કહેવાય. ત્યાં લોકને અન્તે (કિનારે) રહેલા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વ્યાદિ ૫ તથા સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત પૃથ્વ્યાદિ ૫ તથા વાદરપર્યાપ્તવાયુ અને વાદરઅપર્યાપ્ત-વાયુ એ ૧૨ જીવભેદને ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય, અને એ ૧૨ સહિત સર્વ જીવભેદો જે લોકની અંદરના ભાગમાં—(લોકનો દશે દિશાએ ફરતો અન્ત્ય કિનારો છોડીને અંદરના સર્વ ભાગમાં) રહેલા છે તેઓને સર્વને છ એ દિશિથી આવેલો આહાર હોય છે.

શંકા:—જીવ જે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ્યો છે તેજ આ-કાશ પ્રદેશમાં રહેલા આહારને ગ્રહણ કરે છે તો છએ દિશાથી આ-વેલો આહાર ગ્રહણ કરે તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર:—એ વાત સત્ય છે, પરન્તુ જીવ જે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ્યો છે તે આકાશ પ્રદેશમાં આહાર ગ્રહણ સમયે ૬ એ દિશિ-થી આવતા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, માટે ૬ દિશિથી આવેલા પુદ્-ગલો ગ્રહણ કરે એમ કહી શકાય.

એ આહાર ગ્રહણ વ્યાઘાતભાવી અને નિવર્યાઘાતભાવી એમ બે પ્રકારનું છે, ત્યાં અલોકાકાશવડે આહાર પુદ્ગલોને આવતાં જે સ્ખલના થાય અર્થાત્ ન આવી શકે તે વ્યાઘાત કહેવાય અને તે વ્યાઘાતના કારણથી જીવ સર્વ દિશિથી આહાર ન ગ્રહણ કરી શકે પણ ઓછી દિશિથી આહાર ગ્રહણ કરે તે વ્યાઘાતભાવી આ-હાર કહેવાય, પ્રથમ જે ૩-૪-ને ૫ દિશિથી જે આહાર ગ્રહણ કર્યું તે વ્યાઘાતભાવી આહાર ગ્રહણ જાણવું. અને તેવા વ્યાઘાતના અભાવે સર્વદિશિથી એટલે છએ દિશિથી જે આહારનું ગ્રહણ થાય તે નિવર્યાઘાતભાવી આહાર કહેવાય.

પ્રશ્નઃ—દિશાઓ ૧૦ છતાં ૬ દિશિથી આહાર ગ્રહણ કેમ કહ્યું?

ઉત્તરઃ—વિદિશાને પડેલે રહેલી દિશામાં અન્તર્ગત ગણતાં ૬ દિશા પણ કહી શકાય, માટે અત્રે ૬ દિશિથી આહાર ગ્રહણ કહ્યું, પુનઃ વાસ્તવિક રીતે ક્ષેત્રવિદિશા એકેક આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિરૂપ હોવાથી આહાર્ય પુદ્ગલ સ્કંધ એક પ્રદેશાત્મક શ્રેણિમાં અવગાહે નહિ પણ જઘન્યમાં જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં અવગાહે છે, અને તેટલા અવગાહમાં વિદિશિ પ્રદેશો કરતાં દિશિ પ્રદેશો અસંખ્યગુણા સંભવે છે, માટે વિદિશિને દિશિમાં અન્તર્ગત ગણવાપૂર્વક ૬ દિશિનો આહાર કહ્યો.

પ્રશ્નઃ—આ ક્રિમાહારદ્વારમાં આહાર્ય પુદ્ગલો કઈ વર્ગણાનાં અંગીકાર કરવાં ?

ઉત્તરઃ—તૈજસ અને કાર્મેણ વર્ગણા વર્જીને શેષ ઔદાઁ—વૈક્રિય—ને આહારક એ ૩ ભવધારણીય શરીર વર્ગણાના પુદ્ગલ સ્કંધોનો અહિં આહાર અંગીકાર કરવો, અને કાર્મેણ પુદ્ગલનો આહાર તો જીવને સયોગિપણા સુધી પ્રતિ સમય હોય છે, માટે આ ક્રિમાહાર પ્રસંગે તે તૈઁ કાઁ નો આહાર અંગિકાર ન કરવો. એ આહાર્ય પુદ્ગલ સ્કંધ પણ કમીમાં કમી અભવ્યથી અનંત ગુણ પરમાણુઓનો બનેલો હોય છે, કારણકે તેથી કમી પરમાણુઓવાળા સ્કંધો જીવ ગ્રહણ કરી શકતો નથી. પુનઃ ગ્રહણ કરાતા આહારમાંથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો આહાર આહારપણે પરિણમે છે, ને વીજો સર્વ આહાર ગાયે ગ્રહણ કરેલા ઘાસમાંથી જેમ કેટલોક ઘાસ પડી-જાય છે તેમ તેજ સમયે વિનાશ પામી જાય છે, અને આહારપણે પરિણમતા આહારમાંનો અનંતમો ભાગ જીવના આસ્વાદનમાં આવે છે, અને શેષ ભાગ જીવને આસ્વાદનમાં આવ્યા

વિનાજ દેહને—ઇન્દ્રિયપણે પરિણમી જાય છે. વળી આ આહાર સ-
ચિત્ત-અચિત્ત-ને મિશ્ર-એમ ૩ પ્રકારનો, તથા ઓજ અને લોમ
એમ બે પ્રકારનો છે, (અહિં કવલાહારને દિશિઆહાર સાથે યોગ્ય
સંબંધ નહિં હોવાથી કવલાહારને દિશિઆહારમાં ગણ્યો નથી,
અને એ સંબંધિ શાસ્ત્રમાં ઉલ્લેખ નથી.) પુનઃ આભોગિકને અના-
ભોગિક એમ ભેદ પળ છે, તે ભેદો સંબંધિ વિશેષ વર્ણન ગ્રન્થાન્ત-
રથી જાણવું.

તથા પ્રસંગે નિરાહારીપણું જીવને ક્યારે હોય છે ? તે પળ
કહેવાય છે. ત્યાં પરભવમાં વક્રગતિ જતાં બે ત્રણ ચાર ને પાંચ
સમય લાગે તે વચ્ચે પ્લેહો ને છેલ્લો સમય વર્જી મધ્ય સમયોમાં
અનાહારીપણું હોય છે, માટે બે સમયની એક વક્રગતિમાં અનાહા-
રીપણું નથી પણ ત્રણ સમયાત્મક દ્વિવક્રગતિમાં, ચાર સમ-
યાત્મક ત્રિવક્રગતિમાં, ને પાંચ સમયાત્મક ચતુર્વક્રગતિમાં અનુક્રમે
૧-૨-૩ સમય નિરાહાર છે, ને કેવલિ સમુદ્ઘાત વચ્ચે ૩-૪-૫
નવરવાળા સમયોમાં અનાહારીપણું છે, ને અયોગી તથા સિદ્ધજીવો
સદાકાલ અનાહારી છે. ॥ ઇતિ કિમાહારદ્વારમ્. ॥૨૦॥

॥ ૨૧ સંજ્ઞાઢારમ્. ॥

સં-સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન-જાણવું તે સંજ્ઞા. ૩ પ્રકારની છે, ત્યાં
પ્રથમ હેતુ-કારણ-નિમિત્ત એટલે ૩૪ અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિપરિહાર
રૂપકારણના ઉપદેશ-કથનવાળી. તે હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા. આ
સંજ્ઞા વ્યક્ત (વા બુદ્ધિપૂર્વક-અભિસંધિજ) અને અવ્યક્ત (વા અન-
ભિસંધિજ) એમ બે પ્રકારની છે, ત્યાં એકેન્દ્રિયોને અનભિસંધિજ
હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા છે, કારણકે તેઓની આદારાદિકમાં પ્રવૃત્તિ સ્પષ્ટ

જીવોની કંડક બુદ્ધિપૂર્વક દૃષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટથી નિર્વૃત્તિ હોવાથી એ જીવો અભિસંધિજ હેતુપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા છે, પણ મનઃપર્યાપ્તિયુક્ત નહિ હોવાથી સંજ્ઞીવત્ અતિ સ્પષ્ટ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ નિર્વૃત્તિવાળા નથી છતાં પણ હેતુપદેશિકી સંજ્ઞાવડે દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો સંજ્ઞી અથવા મનવાળા ગણાય છે, ને એકેન્દ્રિયો (હેતુવડે) અસંજ્ઞિ-મનવિનાના ગણાય છે. પરંતુ શાસ્ત્રવ્યવહારમાંતો હેતુપદેશિકી સંજ્ઞાવડે સંજ્ઞી એવા દ્વીન્દ્રિયાદિકોને પણ વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનમાં કારણરૂપ મનઃપર્યાપ્તિના અભાવે અસંજ્ઞિજ ગણ્યા છે. પુનઃ એ હેતુપદેશિકી સંજ્ઞા વર્તમાનકાલ વિષયિક છે, પણ ભૂત ભવિષ્યના વિચારથી વિકલ-(રહિત) છે, તે કારણથી જેમ હેતુપદેશિકી સંજ્ઞાવડે સંજ્ઞિ છતાં પણ અલ્પધનવાળો ધનવાન ન કહેવાય, અને અલ્પરૂપવાળો રૂપવાન ન કહેવાય તેમ દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવો હેતુપદેશિકી સંજ્ઞાવડે અલ્પ વિચારવાળા છતાં સંજ્ઞિ ન કહેવાય.

તથા મનઃપર્યાપ્તિદ્વારા મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણામવાળી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન લબ્ધિવડે અતિવ્યક્ત અને ત્રણે કાલની વિચારશક્તિ તે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા મનઃપર્યાપ્ત જીવને ઇટલે ગર્ભજ પર્યાપ્તિ તિર્યંચ ગર્ભજ પર્યાપ્તિ મનુષ્ય સર્વ દેવ અને સર્વ નારક ને હોય છે. શાસ્ત્રમાં સંજ્ઞિ અસંજ્ઞિપણાનો વ્યવહાર આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાને અગેજ પ્રવર્તે છે, કારણકે જે જીવો દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા હોય તે સંજ્ઞિ અને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા વિનાનાં જે જીવો હોય તે સર્વ અસંજ્ઞિ કહેવાય છે.

તથા દૃષ્ટિ-સમ્યક્દર્શનાદિ સંબંધિ વાદ-કથન તેના ઉપદેશ-અપેક્ષાવડે જે સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદોપદેશ સંજ્ઞા. અર્થાત્ દૃષ્ટિવાદના ઇટલે શ્રુતજ્ઞાનના ઉપદેશવડે-ક્ષયોપશમવડે જે સમ્યગ્જ્ઞાન તે દૃષ્ટિવાદોપદેશ સંજ્ઞા. તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષયોપશમજન્ય સમ્યગ્જ્ઞાન

युक्त एवो सम्यग्दृष्टिजीव दृष्टिवादोप० संज्ञावालो गणाय छे, पण विशिष्ट श्रुतज्ञानना क्षयोपशमरहित एवा नारक-देव-मनुष्योने तिर्यचो सम्यग्दृष्टि छतां पण दृष्टिवादसंज्ञावाळा गणाय नहिं. कारणके जो के केटलाएक देवोमां अने तीर्थकर थनारा नारकोमां अने कचित् ग० तिर्यचोमां विशिष्ट श्रुतज्ञान सद्भावे दृष्टिवादो प० संज्ञा हरो छतां ते ज्ञान विशेषतः हितमां प्रवृत्ति अने अहित-मां निवृत्तिवाळु नहिं होवाथी तेओने अहिं दृष्टिवादो० संज्ञा न गणी होय तेम संभवे-छे, (केटलोक भावार्थ श्रीनंदिसूत्रमांथी कह्यो छे.)

जेने हेतूप० संज्ञा छे तेने दीर्घका० ने दृष्टिवादो० संज्ञा नथी, जेने दीर्घका० संज्ञा छे तेने हेतू० संज्ञा नथी, अने दृष्टिवादो० संज्ञा होय ने न पण होय. अने जेने दृष्टिवादो० संज्ञा छे तेने हेतू० नथी पण दीर्घ० संज्ञा अवश्य छे. श्रीसर्वज्ञने ए त्रणमांनी कोइपण संज्ञा न होय. ॥ इति संज्ञासंवेधः ॥

॥ २२ गतिद्वारम्. ॥

अमुक दंडकमांनो जीव मरण पामीने कया कया दंडकमां जाय-(उपजे) ए संबंध कहेवो ते गति. ॥ इति गतिद्वारम्. ॥

॥ २३ आगतिद्वारम्. ॥

अमुक दंडकमां कया कया दंडकना जीवो मरण पामी आ-वीने उत्पन्न थाय ए संबंध कहेवो ते आगति. ॥ इत्यागतिद्वारम्. ॥
अहि गति-आगतिने प्रसंगे जीवोने परभव गमननो विधि

કહેવાય છે.—જીવો પરભવમાં જતાં વે પ્રકારની ગતિ કરે છે, ત્યાં રમણસમુદ્ઘાતપૂર્વક ઉપજનાર જીવની ઇલિકાગતિ હોય છે, કારણકે જેમ શરીરના અગ્રભાગને આગળ પેંકચા વાદ શરીરના પશ્ચાત્ ભાગને ઉપાડી આગળ પેંકે છે, તેમ મરણ સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ ઉત્પત્તિ સ્થાને આત્મપ્રદેશો પેંકચા વાદ અન્તર્મુઁકાળે પૂર્વભવસંવંધિ શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશો સંકોચી લઈ ઉત્પત્તિ સ્થાને લાવી મૂકે છે, આ ઇલિકાગતિ વા મરણસમુદ્ઘાત ઋજુગતિ અને વક્રગતિ પળ હોય છે, ત્યાં જીવનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સમશ્રેણિ હોય ત્યારે ઋજુગતિ થાય છે, અને વિષમ શ્રેણિ હોય ત્યારે વક્રગતિ થાય છે, તથા દઢો અથવા તોપમાંથી છૂટેલો ગોઠો જેમ સર્વપિંડાત્મકરૂપે ચાલ્યો જાય છે તેમ શરીરમાંથી છૂટેલો આત્મા પિંડિતરૂપે—(દીર્ઘ શ્રેણિરૂપે નહિ) પરભવમાં ચાલ્યો જાય તે કંદુક—(દઢાસરખી) ગતિ કહેવાય. આ કંદુક ગતિ પ્રાયઃ ઋજુગતિમાં સંભવે છે. ને વક્રગતિમાં હોય છે કે નહિ તે શ્રી બહુશ્રુતથી જાણવું.

તથા મસ્તક ભાગમાંથી નિકળેલો આત્મા દેવલોકમાં જાય, ઉદરથી નિકળેલો આત્મા મનુષ્યગતિમાં જાય, પગથી નિકળેલો આત્મા નરકગતિમાં જાય, અને સર્વાંગથી નિકળેલો આત્મા મોક્ષે જાય.

॥ ૨૪ વેદદ્વારમ્ ॥

વેદ એટલે નોકષાયમોહનીયકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ વિષયાભિલાષ તે પુરુષવેદાદિ ભેદે ૩ પ્રકારનો છે. ત્યાં પુરુષનો (સ્ત્રીપ્રત્યે) વિષયાભિલાષ તે પુરુષવેદ, સ્ત્રીનો (પુરુષપ્રત્યે) જે વિષયાભિલાષ તે સ્ત્રીવેદ, તથા નપુંસકનો (સ્ત્રી ને પુરુષ ઉભય પ્રત્યે) વિષયાભિલાષ તે નપુંસકવેદ કહેવાય. એમાં પુરુષ પણ

સ્ત્રીપુનું ને નપું० પુનું નિર્વૃત્યાદિ ભેદે ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું છે, તે આ-
પ્રમાણે લિંગ-દાઢી-મૂછ इत्यादि युक्त देहाकृतिवाळो निर्वृतिपुरुष
(આકાર પુરુષ), યોનિ-સ્તન इत्यादि युक्त देहाकृति वाळी
નિર્વૃતિ સ્ત્રી, અને પુરુષાકારનાં કેટલાંક લક્ષણ હોય ને કેટલાંક
ન હોય તેમજ સ્ત્રી પણાનાં પણ કેટલાંક લક્ષણ હોય ને કેટલાંક
લક્ષણ ન હોય એ પ્રમાણે ઉક્ત લક્ષણોના ભાવાભાવ યુક્ત દેહાકૃતિ
વાળા જીવો નિર્વૃત્તિ નપુસક કહેવાય. તથા સ્ત્રીઉપર વિષયાભિ-
લાષી જીવ વેદ પુરુષ, પુરુષ પ્રત્યે વિષયાભિલાષી જીવ વેદ સ્ત્રી
ને ઉભયાભિલાષી જીવ વેદ નપુંસક કહેવાય. તથા પુરુષ નહિ
છતાં જેણે પુરુષનો વેષ પહેર્યો હોય તે નેપથ્ય પુરુષ, સ્ત્રી નહિ
છતાં સ્ત્રીનો વેષ પહેર્યો હોય તે નેપથ્ય સ્ત્રી, અને નપુંસક નહિ છ-
તાં નપુંસક નો (-હીઘડા વગેરે સરસો) વેષ પહેર્યો હો તે નેપ-
થ્ય નપુંસક કહેવાય. એ પ્રમાણે ૯ ભેદ છે.

તથા પુરુષાદિ આકૃતિનો દ્રવ્ય વેદ અને વિષયાભિલાષને
ભાવવેદ તરીકે ગણાય છે. પુનઃ એક જીવને એકજ ભવમાં પુરુ-
ષને ૩ દ્રવ્ય વેદ અને ૩ ભાવવેદ થઈ શકે, નપુંસકને એકજ ભવમાં
નપું ને સ્ત્રી એ બે વેદ દ્રવ્યને ૨ ભાવવેદ હોય, ને સ્ત્રીને આત્મા ભ-
વ સુધી ૧ દ્રવ્યવેદને ૧ ભાવવેદ હોય એ વાત દ્રવ્યવેદાશ્રયિ ભાવવે-
દ ગણવાની પદ્ધતિએ કહી, અને દ્રવ્યવેદના આશ્રય વિના કેવલ
ભાવવેદ ગણતાં સ્ત્રી-પુરુષને નપુંસકને દરેકને ૩-૩ ભાવવેદ અ-
ન્તર્મુહૂર્ત અન્તર્મુહૂર્તે પરાવૃત્તિ પામ્યા કરે છે.

પુરુષ વેદ ઘાસના અગ્નિ સમાન છે, કારણકે ઘાસનો અગ્નિ
એકદમ મહકો થઈ તુર્ત સમી જાય છે, તેમ પુરુષવેદ એકદમ જાગૃત
થઈ સ્ત્રીના સંગમથી તુર્ત સમી જાય છે, તથા સ્ત્રીવેદ વકરીની લીં-
દીયોના અગ્નિ સમવો છે, કારણ કે વકરીની લીંદીયોનો અગ્નિ

સઠ્ઠ્યા વાદ એકદમ હોલવાય નહિં તેમ સ્ત્રીવેદ પળ જાગૃત થતાં પુરુષના સંગમથી પળ શીઘ્ર ઉપશમે નહિં, તથા નપુંસકવેદ નગર દાહના અગ્નિ સરસો છે, કારણકે છારિકા નગરીનો દાહ જેમ કે યાસ સુધી શાન્ત ન થયો તેમ નપુંસકવેદ સંગમથી શાન્ત ન થાય અથવા નપુંસકપણથી સંગમ થઈ શકે નહિં ને તેથી વિષયેચ્છા જાગૃત ને જાગૃત રહે છે. એ નપુંસક વેદના ૧૬ ભેદ છે તેનો વિસ્તાર નવતત્ત્વ વિસ્તરાર્થમાં કહ્યો છે. ત્યાંથી જાણવો.

અવતરણ—હવે ચોવીશ દંડકે ૨૪ દ્વાર ઉતારતાં પ્રથમ ૨૪ દંડકે શરીર દ્વાર ઉતારાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૫ મી, ॥

ચત્ત ગઘ્ભતિરિયવાડસુ, મણુઆણં પંચ સેસ તિ સરીરા ।
થાવરચત્તગે દુહઓ. અંગુલ અસંસ્વભાગતણુ ॥ ૫ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ચત્તવારિ ગર્ભજતિર્યગ્વાયુષુ, મનુપ્યાણાં પંચ શેષેષુ ત્રીણિ
શરીરાણિ ।

સ્થાવરચતુષ્કે દ્વિધા, અંગુલાસંસ્થેયભાગતનુઃ ॥ ૫ ॥

॥ શબ્દાર્થ ॥

ચત્ત—ચાર

ગઘ્ભતિરિય—ગર્ભજતિર્યચ

વાડસુ—વાયુકાયમાં (ને)

મણુઆણં—મનુષ્યોને

પંચ—પાંચ (શરીર)

ત્રેષ—ત્રણીના દંડકોમાં

તિ—ત્રણ

સરીરા—શરીર છે.

થાવરચત્તગે—૪ સ્થાવરમાં (ને)

દુહઓ—વન્ને પ્રકારે

અંગુલ—અંગુલનો

અસંસ્વ—અસંસ્વાતમો

ભાગ—ભાગ

તણુ—શરીર છે.

गाथार्थः—गर्भजतिर्यज अने वायुकायने ४ शरीर छे, मनुष्योने ५ शरीर छे, अने बाकीना (२२) दंडके त्रण त्रण शरीर छे. ॥ चार स्थावरनुं शरीर अंगुलनो असंख्यातमो भाग छे.

विस्तरार्थः—अहिं २४ दंडकमां प्रथम शरीर द्वार उत्तरतां गर्भजतिर्यच अने वायुकायने औदा०—वै०—तै० ने कर्मण ए ४ शरीर होय छे, ए सामान्यथी कहुं अने विशेषतः आ प्रमाणे—

एक ग० तिर्यचने २—३—के ४ शरीर होय छे, त्यां पूर्व भवमांथी आवता ग० ति० ने रस्तामां तैजस तथा कर्मण ए वे शरीर होय, त्यार बाद उत्पत्ति स्थाने उत्पन्न भवाना प्रथम समयथी-ज औदा० शरीर नामनो उदय होवाथी औदा० शरीर सहित ३ शरीर होय अने कोइ लब्धिपर्याप्त गर्भज तिर्यचे तप आदि करवाथी वै० लब्धि उत्पन्न करी होय ने वैक्रिय शरीरनी रचना करे तो ते वखते वधुमां वधु ४ मुहूर्त सुधी वै० शरीर सहित ४ शरीर होय, पण आहा० शरीर तो फक्त चौदपूर्वधर लब्धिवंत मुनि मात्रने ज होवाथी गर्भज ति० ने ए शरीर कोइपण काले न होय पुनः युगलिक तिर्यचने रस्तामां आवतां वे अने उत्पत्ति स्थाने आव्यावाद त्रण शरीर होय पण तेओने व्रत तप आदिना अभावे वै० लब्धिना अभावथी वै० शरीर न होय तथा दंडक प्रकरणमां अनधिकारी एवा संमू० तिर्यच पंचेन्द्रियने पण रस्तामां २, अने स्वस्थाने औदा० शरीर सहित ३ शरीर होय.

तथा वायुकायमां पण सर्व जीवने चार शरीर न होय पण रस्तामां आवताने तै० का० ए वे, स्वस्थाने औदा० सहित ३, ने केटलाएक लब्धि पर्याप्त बादर वायुकानेज विना व्रतादिके पण तथा स्वभावे वैक्रिय शरीर सहित अन्तर्मु० काल सुधी ४ शरीर होय ने त्यार बाद पुनः ३ शरीर वालो ज होय, ने वै० ल-

બિંધિ વાળા લ૦ પર્યા૦ બા૦ સિવાયના સર્વ વાયુકાયી જીવોને ર-
સ્તામાં વે અને સ્વસ્થાને ઔદા૦ સહિત ૩ શરીર જ હોય,

તથા ગર્ભજમનુષ્યમાં પળ રસ્તામાં આવનારને તૈ૦ ને કા-
ર્મણ એ વે શરીર અને સ્વસ્થાને ૩ શરીર તો દરેક ગર્ભજ મનુષ્યને
અને દંડકમાં અનધિકારી સંમૂ૦ મનુષ્યને પળ હોય. તથા કેટલા-
એક ગર્ભજ લ૦ પર્યા૦ મનુષ્ય કે જેઓ એ વ્રત તપ આદિ વહે વૈ૦
શરીર રચના વચ્ચે ૪ મુહૂર્ત સુધી એકજ જીવ આશ્રયિ ૪ શરીર
હોય અથવા જેઓ એ ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસ કરી આહા૦ લબ્ધિ
પ્રાપ્ત કરી હોય તેઓને આહા૦ શરીર રચના વચ્ચે અન્તર્મુ૦ કાલ
સુધી ૪ શરીર એક મનુષ્ય આશ્રયિ હોય છે. પળ એક મનુષ્ય આ-
શ્રયિ ૫ શરીરનો સંભવ નથી. કારણકે વૈ૦ અને આહા૦ શરીર
સમકાલે હોય નહિ, માટે મનુષ્યમાં એક મનુષ્ય આશ્રયિ સમકાલ
૨-૩ ને ૪ શરીર હોય અને સર્વ મનુષ્ય આશ્રયિ તથા એક મ-
નુષ્યને ભિન્નકાલ આશ્રયિ ૫ શરીર હોય.

તથા દેવ અને નારક સંવન્ધિ ૧૪ દંડકને વિષે એક જીવ
આશ્રયિ રસ્તામાં આવતાં તૈ૦ ને કા૦ એ વે, અને સ્વસ્થાને વૈ૦
શરીર હોય છે વળી એ જીવો ઉત્તર વૈ૦ પળ રહે છે તે પળ વૈક્રિ-
યજ્ઞ નામ વાલું હોવાથી એક જીવને સમકાલે ૪ શરીર ન ગણાય.
અને એ જીવોને ઔદા૦ શરીર તથા આહા૦ શરીર કોઈપણ
કાલે સંભવતું નથી.

તથા શેષ ૭ દંડકોને વિષે દરેક વા સર્વ જીવ આશ્રયિ રસ્તા
માં વે અને સ્વસ્થાને ઔદા૦ સહિત ૩ શરીર હોય, इतिशरीरद्वारम्

૧ દેવો ઉત્તર વૈક્રિય કરતી વચ્ચે સિંહ-મનુષ્ય આદિ
ઔદા૦ શરીર સરખાં રૂપ રહે છે પળ તે શરીર ઔદારિક
ન જાણવાં, પળ વૈક્રિય વર્ગનાઓને જ ઔદા૦ સરખી દેખાવવાળી
કનેલી જાણવી.

हवे बीजुं अवगाहनाद्वार कहे छे ते आ प्रमाणे धावरच्च-
उगे-एटले पृथ्वि-अप्-अग्नि-ने वायु ए चार स्थावर (ना दरेक
भेद)नां शरीर दुहओ एटले जघन्यथी अने उत्कृष्टथी एम वन्ने
प्रकारे अंगुलअसंखभागतणु एटले अंगुलना असंख्यातमा भा-
गनुं शरीर होय. ए प्रमाणे सामान्यथी चारेनुं अंगुलनो असं०मो
भाग शरीर कहुं तोपण परस्पर नानुं मोटुं छे छतां अंगुलना अ-
सं०मा भागथी वधीने संख्या०मा भाग जेवहुं नथी, त्यां शरीरनी
अवगाहनानो परस्पर तफावत आ प्रमाणे.

सूक्ष्ममां.

बादरमां.

सू० वनस्पतिनुं	अल्प	बादरवायुनुं	अल्प
सू० वायुनुं	असं०गुण	बादरतै०नुं	असं०
सू० तैजसनुं	„	बादरअप्०नुं	„
सू० अप्०नुं	„	बादरपृथ्वीनुं	„
सू० पृथ्वीनुं	„	बादरनिगोदमुं	„
		बादरप्रत्ये०वन०नुं	„

अवतरण—अहिंथी ६-७-८-९-१० गाथाओ सुधीमां
दंडकमां अवगाहनाद्वार कहेवाय छे.

सव्वेसिंपि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसंखंसो ।

उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥ ६ ॥

(संस्कृतानुवादः)

सर्वेषामपि जघन्या स्वाभाविकांऽंगुलस्यासंख्येयांशः ।

उत्कर्षतः पंचशतवन्पि, नैरयिकाणां सप्तहस्तसुराः ॥ ६ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

સઘ્વેસિં-સર્વ દંડકોને.

ઽપિ-પણ.

જહન્ના-જઘન્ય (અવગાહના)

સાહાવિય-સ્વાભાવિક-(મૂઝ શરીરની.)

અંગુલસ્સ-અંગુલનો.

ઽસંખંસો-અસંખ્યાતમો ભાગ

ઉક્કોસ-ઉત્કૃષ્ટ (અવગાહના).

પણસય-પાંચસેં.

ધણૂ-ધનુષ્ય.

નેરહ્યા-નારકજીવો(ની).

સત્તહથ્થ-સાત હાથ.

સુરા-દેવો(ની).

ગાથાર્થઃ—સર્વે પણ દંડકોના સ્વાભાવિક-(મૂઝ શરીરની જઘન્ય (અવગાહના) અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને નારકજીવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય તથા દેવોની ૭ હાથ પ્રમાણ છે. (અર્હિ અવગાહના એટલે શરીરની ઊંચાઈ અથવા લંબાઈ જાણવી.)

વિસ્તરાર્થઃ—પૂર્વ ગાથામાં પૃથ્વ્યાદિ ચાર જીવોનું જઘન અને ઊં શરીર કહ્યું, ને હવે આ ગાથામાં શેષ સઘ્વેસિંપિ-સર્વ દંડકનું માત્ર જહન્ના એટલે જઘન સાહાવિય-મૂઝ શરીર અંગુલસ્સઽસંખંસો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ શરીર દરેક દંડકમાં ભિન્ન ભિન્ન છે તે કહે છે.

નેરહ્યા એટલે નારક જીવોનું શરીર ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટથી પણસયધણૂ-૫૦૦ ધનુષ્ય છે. અર્હિ ધનુષ્યનું પ્રમાણ ૪ હાથનું છે. માટે નારકનું શરીર ૨૦૦૦ હાથ એટલે ૦૧ કોશ જેટલું ઊંચું છે. એ પણ સામાન્યથી કહ્યું અને વિશેષતઃ આ પ્રમાણે—

નારકનું.

જઘન શરીર.

ઊં શરીર

રત્નપ્રભામાં.

૩ હાથ.

૭૧૧ ધન ૬ અંગુલ.

શર્કરાપ્રભામાં.

૭૧૧ ધન ૬ અં

૧૫૧૧ ધન ૧૨ અં

वालुकाप्रभाभां.	१५॥ ध० १२ अ०	३१॥ ध०
पंकप्रभा.	३१॥ ध०	६२॥ ध०
धूमप्रभा.	६२॥ ध०	१२५ ध०
तमःप्रभा.	१२५ ध०	२५० ध०
तमःतमःप्रभा.	२५० ध०	५०० धनु०

सत्तहत्थसुरा—एटले देवोनुं मूळ शरीर उत्कृष्टी ७ हाथ-
नुं होय छे, एटलुं शरीर भवनपति—व्यन्तर ज्योतिषी—तथा सौधर्म
अने इशान कल्पना दरेक देव अने देवीनुं सर्वनुं जाणवुं, एमां
कोइपण देव के देवी ७ हाथथी नानां होयज नहि. त्यांथी आ-
गळना देवोनुं शरीर आ प्रमाणे.

देवोनुं.	जघ० श०	उ० शरीर.
३-४ कल्पे.	६ हा०	७ हाथ.
५ मे कल्पे.	५ $\frac{४}{११}$ हा.	६ हाथ.
६ वे ”	५ हा०	५ $\frac{४}{११}$ हा०
७ मे ”	४ $\frac{१}{११}$ हा०	५ हाथ.
८ मे ”	४ हाथ.	४ $\frac{१}{११}$ हा०
९ मे ”	३ $\frac{३}{११}$ हा०	४ हा०
१० मे ”	३ $\frac{२}{११}$ हा०	३ $\frac{३}{११}$ हा०
११ मे ”	३ $\frac{१}{११}$ हा०	३ $\frac{२}{११}$ हा०
१२ मे ”	३ हा०	३ $\frac{१}{११}$ हा०

१ ले ग्रैवेयके.	२ $\frac{८}{११}$ हा०	३ हा०
२ जे ११	२ $\frac{७}{११}$ हा०	२ $\frac{८}{११}$ हा०
३ जे ११	२ $\frac{६}{११}$ हा०	२ $\frac{७}{११}$ हा०
४ थे ११	२ $\frac{५}{११}$ हा०	२ $\frac{६}{११}$ हा०
५ मे ११	२ $\frac{४}{११}$ हा०	२ $\frac{५}{११}$ हा०
६ हे ११	२ $\frac{३}{११}$ हा०	२ $\frac{४}{११}$ हा०
७ मे ११	२ $\frac{२}{११}$ हा०	२ $\frac{३}{११}$ हा०
८ मे ११	२ $\frac{१}{११}$ हा०	२ $\frac{२}{११}$ हा०
९ मे ११	२ हा०	२ $\frac{१}{११}$ हा०
४ अनुत्तरे.	१ हाथ.	२ हा०
१ सर्वाथे.	१ हाथ.	१ हाथ०

ए प्रमाणे जय० उत्कृष्ट कक्षा छतां पण सर्व देवो प्रारंभमां उपजती वग्वते तो अंगुलनी असंख्यातमा भागनी जय० अवगाहनावाळा होय, पण त्यारवाद अन्तर्मु० मात्रमां वृद्धि पापीने दर्शावेली जय० अथवा उ० अवगाहनावाळा होय. तथा नारको पण उपजती वेळाए अंगु०ना अंस० भाग जेटला होइ अन्तर्मु० मात्रमां वृद्धि पापी पूर्वोक्त जय० वा उ० अवगाहनावाळा होय.

पुनः जे स्थाने जे देवो अथवा जे नारको जेटला उंचा शरीरवाळा कक्षा छे ते स्थाने उत्पन्न थयेलो ने उत्पन्न थनारा सर्वदेवो-ने नारको तुल्य उंचाडवाळा होय पण कोइ एक नारक पण अधि-कथा न्यून उंचाडवालो न होय.

अवतरण—पूर्वगाथावत्.

गम्भतिरि सहस्र जोयण, वणस्सइ अहियजोयणसहस्रं ।
नरतेइंदि तिगाऊ, वेइंदिय जोयणे बार ॥ ७ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

गर्भजतिर्येचः सहस्रयोजनाः, वनस्पतिरधिकयोजनसहस्रः ।
नरत्रीन्द्रियास्त्रिगव्यूता, द्वीन्द्रिया योजनानि द्वादश ॥ ७ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

गम्भतिरि—गर्भजतिर्येच.

सहस्र—हजार.

जोयण—योजन.

वणस्सइ—वनस्पति.

अहिय—कंइक अधिक.

जोयणसहस्रं—१००० योजन.

नर—मनुष्य.

तेइंदि—त्रीन्द्रियजीव.

ति—त्रण.

गाऊ—गाउ.

वेइंदिय—द्वीन्द्रिय.

जोयणे—जोजन.

बार—बार (१२)

गाथार्थः—गर्भजतिर्येच (तुं शरीर) १००० योजन, वनस्पति (तुं शरीर) कंइक अधिक १००० योजन, मनुष्य अने त्रीन्द्रियजीवो (तुं शरीर) ३ गाउ, अने द्वीन्द्रिय (तुं शरीर) १२ योजन छे.

विस्तरार्थः—गम्भतिरि सहस्रजोयण एटले “ ग० तिर्येचतुं शरीर उत्कृ०थी १००० योजन लांनु होय छे” ए १००० यो०तुं शरीर ते गर्भज मच्छरूप जलचर तिर्येच पंचेन्द्रियतुं होय छे पण दरेक गर्भजनि०तुं नहिं ते सिवायना बीजा गर्भजतिर्येच तथा दंडकर्मा अनधिकारी समु० नि० पंचे०नां शरीर आ प्रमाणे छे.

ત્રિયંપંચેનું ૩૦ શરીર.

ગર્ભજ જલચરનું-૧૦૦૦ યો.

ગર્ભજ સ્થલચરનું-૬ ગાડ.

ગર્ભજ સ્થેચરનું-૨ થી ૯ ધનુ.

ગર્ભજ ઉરપરિસર્પનું-૧૦૦૦ યો.

ગર્ભજ મુજપરિનું-૨ થી ૯ ગાડ

સમુ. જલનુ-૧૦૦૦ યો.

સમુ. સ્થલનુ-૨ થી ૯ ગાડ

સમુ. સ્થેચરનું-૨ થી ૯ ગાડ

સમુ. ઉરપનું-૨ થી ૯ યો.

સમુ. મુજપનું-૨ થી ૯ ધનુ.

વળસ્સહ અહિયજોયણસહસ્રં એટલે વનસ્પતિ ૧૦૦૦ યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે. એટલી મોટી અવગાહનાવાળી વાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય કમલ અને લતા-(વલ્લિ) વિગેરે ૧૦૦૦ યોજનું હંડા સમુદ્રોમાં અને માનસરોવરાદિ જલાશયોમાં હોય છે, અને વીજી વાદર વનસ્પતિયોના અંગ વિગેરેની અવગાહના વિસ્તારવાળી હોવાથી અહિં લખી નથી પણ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવી. તથા અહિં જે કંઈક અધિકતા કહી તે પાણીની સપાટીથી કમલ વિગેરે જેટલું ઉપર વધીને આવેલ હોય તેટલી અધિકતા જાણવી. પુનઃ એ અવગાહના કમલાદિના સ્કંધની (નાલ્કની) છે છે પણ મૂલ પત્ર-પુષ્પાદિકની અવગાહના નહિ, તેઓની અવગાહના શાસ્ત્રમાં જુદી જુદી કહી છે તે ત્યાંથી જાણવી.

નર તેહંદિ ત્રિગાડ એટલે મનુષ્ય અને ત્રીન્દ્રિય ૩ ગાડ ના પ્રમાણવાળા છે, ત્યાં દરેક મનુષ્ય અથવા દરેક ત્રીન્દ્રિય ૩ ગાડ પ્રમાણના નથી પણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણવાળા છે તે આ પ્રમાણે—

૧ સમુદ્રાદિ જલાશયોની હંડાઈ ઉત્તેષાંગુલને હિસા હજાર જોજનથી ઘણી અધિક છે, અને જીવોની હંડાઈ ઉત્તેષાંગુલને હિસાવે છે માટે ઉતાર તથા ચઢાવવાળા જલાશયમાં જ્યાં ઉત્તેષાંગુલ પ્રમાણે ૧૦૦૦ યોજન હંડાઈ આવે ત્યાંની કમલનાલ-લતાદિ ૧૦૦૦ યોજનવાળાં વનસ્પતિરૂપ જાણવાં, અને વધુ હંડાઈમાં રહેલાં કમલ લતાદિ પ્રથિવકાયરૂપ જાણવાં.

मनुष्यनुं.	जघ०शरीर.	उ० शरीर.
देवकुरु अने उत्तरकुरुक्षेत्रना यु- गलिकनु सदाकाल, तथा भरत ने औरवत क्षेत्रना युगलिकोनु अवसर्पिणीना प्हेले आरे अने उत्सर्पिणीना ६ द्वे आरे.	अंगुलनो असंख्या- तमो भाग (अपर्या- प्ता मरण पामे ते अपेक्षाए.)	३ गाड
हरिवर्ष अने रम्यक्षेत्रना यु- गलिकोनु सदाकाल अने भरत -औरवतना युगलिकोनु अव- स०ना बीजा आरे अने उत्स० ना पांचमे आरे.	"	२ गाड.
हिमवंत-हिरण्यवंतक्षेत्रना यु- गलिकोनु सदाकाल अने भर- तौरवतना युगलिकोनु अवस० ना ३ जे आरे अने उत्स०ना ना ४ थे आरे.	"	१ गाड.
अन्तर्द्वीपना युगलिकोनु स- दाकाल अने भरत-औरवतना युग०मनुष्योनु अव०ना ३ जे ने उत्स० ना ४ थे आरे.	"	८०० धनुष्य.

સર્વ મહાવિદેહમાં સદાકાલ અને ભરતૈરવૃત્તમાં અવંના ૩-૪ ને ઉત્સંના ૪-૩ આરે.	"	૫૦૦ ધનુષ.
ભરત-ઐરવતમાં અવંના ૫ મે અને ઉત્સંના ૬ છે આરે.	"	૭ હાથ.
ભરત-ઐરવતમાં અવંના ૬ છે અને ઉત્સંના ૧ છે આરે.	"	૨ હાથ.

તથા દંડકમાં અનધિકારી સંમુખમનુષ્યનું જયં શરીર ઉત્પત્તિ સમયે અંગુલનો નાનો અસંમો ભાગ, અને ઉં શરીર અંગુલનો મોટો અસંમો ભાગ જાણવો કારણકે એ જીવો અપર્યાં અવસ્થામાંજ મરણ પામે છે. અથવા મરણ પામતી વચ્ચે પળ અનેક જીવો આશ્રયિ કોઈ નાની અવગાહનાએ મરણ પામે તો કોઈ મોટી અવગાહનાએ મરણ પામે એમ મરણ વચ્ચે પળ અવગાહનાની વિષમતાનો અપેક્ષાએ જયં વા ઉં શરીર સંભવે છે.

તથા ત્રીન્દ્રિય જીવોમાં પર્યાં ત્રીન્દ્રિયનીજ અને તેમાં પળ કાનખજુરા વિગેરે કોઈકનીજ ૩ ગાડની લંબાઈ વહારના છીપ-સમુદ્રોમાં જાણવી. વીજા કીડીઆદિ ત્રીન્દ્રિયોની એવડી મોટી અવગાહના સંભવે નહિ. શાસ્ત્રમાં કોઈસ્થાને એકલા કાનખજુરાનો અને

૧ ભરત-ઐરવતમાં અવંના ૩ જા આરામાં કેટલાંક વર્ષ સુધી અને ઉત્સંના ૮ થા આરામાં કેટલાંક વર્ષ પછી યુગન્દિકપણું હોય ને મિવાય ન હોય.

कोइस्थाने कानखजुरा विगेरेनी लंबાઈ ૩ ગાઉ 'કઢી' છે.

વેઈંદિય જોયળે ચાર ઇટલે દ્વીન્દ્રિયજીવોની લંબાઈ ૧૨ યો-
જન છે, ત્યાં પર્યાં દ્વીન્દ્રિય અને તેમાં પળ શંખ વિગેરેની લંબાઈ
૧૨ યોજન છે પણ દરેક દ્વીન્દ્રિયની નહિં. એવા મોટા શંખ વિગેરે
સ્વયંભૂરમણાદિ મહાસમુદ્રોમાં પેદા થાય છે પણ આ મનુઃ
ક્ષેત્રમાં નહિં.

અવતરણ—પૂર્વ ગાથાવત્ (ગાથાના ૩ જા ચરણથી ઉત્ત-
ર વૈ૦ દેહની અવગાહના કહેવાય છે.)

જોયળમેગં ચતુરિંદિ—દેહમુચ્ચત્તણં સુણ મળિયં ।

વેઉવ્વિયદેહં પુળ, અંગુલસંખંસમારંભે ॥ ૮ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

યોજનમેકં ચતુરિન્દ્રિય-દેહોચ્ચત્ત્વં શ્રુતે મળિનં ।

વૈક્રિયદેહઃ પુનરંગુલસંખ્યેયાંશ આરંભે ॥ ૮ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

જોયળં—યોજન

એગં—એક

ચતુરિંદિ—ચતુરિન્દ્રિયના

દેહ—શરીરની

ઉચ્ચત્તણં—ઉંચાઈ

સુણ—શ્રુતને વિષે

મળિયં—કહું છે.

વેઉવ્વિય—વૈક્રિય (—ઉત્તરવૈક્રિય)

દેહં—શરીર

અંગુલ—એક અંગુલનો

સંખંસં—સંખ્યાતમો ભાગ

આરંભે—પ્રારંભમાં

૧. આર્યમમાજ મતના આચાર્ય સંન્યામી દયાનંદ મરસ્થતિ
આ સ્થાને જૂ પણ ત્રીન્દ્રિય હોવાથી જૈનોની મજ્જકી કહે છે કે
“ ૩ ગાઉ જેઘડી મોટી જૂ તો જૈનોના માથામાંજ પડતી દશે”
પણ કુવાનો દેડકો સમુદ્રની વાત શું જાણે ? કેવલ તેમાં તેઓ-
ની શાસ્ત્રની અનભિજ્ઞતા-ત્રેપાલુતા દૈર્ઘ્યાલુતા જ સ્પષ્ટ છે.

ગાથાર્થઃ—ચતુરિન્દ્રિયજીવોના શરીરની ઊંચાઈ સિદ્ધાંતમાં ૧ યોજન (—૪ ગાડ) કહી છે, અને ઉત્તર વૈક્રિય દેહ પ્રારંભવેલા (વાયુ વિના સર્વને) અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ હોય છે.

વિસ્તરાર્થઃ—ચતુરિન્દ્રિયનુ શરીર ૧ યોજનનુ કહું ત્યાં પર્યાં ભમરા વિગેરે ૧ યોજન અવગાહના વાળા વહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં પેદા થાય છે.

તથા ઉત્તરવૈક્રિય શરીર પ્રારંભતી વેલાએ અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ હોય એમ કહું તે વાયુકાય સિવાયના ગ૦ મનુ૦—ગર્ભ૦ તિ૦—દેવ—અને નારકને અંગે-જાણવું, કારણકે વાયુકાયનુ શરીર અંગુલના અસં૦ માં ભાગથી અધિક હોતું નથી, માટે વાયુકાયજીવ જ્યારે વૈક્રિય પ્રારંભે ત્યારે તે ૭૦ વૈક્રિય શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલુ જાણવું. અને દેવ નારકનુ મૂલ વૈક્રિય પ્રારંભમાં અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય, તેમજ આહારક દેહના સંવન્ધમાં કંઈપણ કહું નથી છતાં આહા૦ શરીર પણ પ્રારંભવેલા અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગજ સંભવે, કારણ કે એ પણ ઉત્તર દેહ છે, અવતરણ—આ ગાથામાં ઉત્તર વૈ૦ ની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેવાય છે.

દેવનર અહિયલક્ષં, તિરિયાણં નવ ચ જોયણ સયાઈં ।
દુગુણં તુ નારયાણં, ભણિયં વેડવિવય સરીરં ॥ ૧ ॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

દેવનરાણામધિકલક્ષં તિરશ્ચાં નવ ચ યોજનશતાનિ ।
દ્વિગુણં તુ નારકાણાં, ભણિનં વૈક્રિયશરીરં ॥૧ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

દેવ—દેવ

સયાઈં—સા

નર—મનુષ્ય

દુગુણં—દે ગણું

अहिय-कंडक अधिक

लक्ष-१ लाख (योजन)

तिरियाणं—तिर्यचोनुं

नव-नव

य—वळी

जोयण—योजन

तु—वळी

नारयाणं—नारकजीवोनुं

भणियं—कहुं छे.

वेउविय—उत्तरवैक्रिय

सरीरं—शरीर

गाथार्थः—देव अने मनुष्यनुं (उत्तरवैक्रियशरीर) कंडक अधिक (—४ अंगुल अधिक) १ लाख योजन, तिर्यचोनुं ९०० योजन, अने नारकोनुं उत्तरवैक्रिय शरीर वमणुं कहुं छे.

विस्तरार्थः—देवनर अहिय लक्ष एटले देवनुं उत्तरवै० शरीर १ लाख योजन, अने मनुष्यनुं वै० शरीर १ लाख योजन-थी कंडक अधिक कहुं छे त्यां अधिकता ४ अंगुल जेटली जाणवी कारणके ' देव भूमिथी ४ अंगुल अधर रहे छे, पण भूमि उपर प-ग राखता नथी अने १ लाख योजननुं बीजुं शरीर रचे छे, अने मनुष्य तो भूमि पर उभो रही देवना शीर्षनी (मस्तकनी) स-पाटीए सरखा आवी रहे तेटलु उत्तर शरीर० रचे छे माटे मनुष्यनुं उ० वै० शरीर १ लाख योजन ने ४ अंगुल अधिक होय छे. आवहु घोहुं उत्तर वैक्रिय शरीर पञ्चक्रवर्तिना पापी अने मुनिओने व-र्षाकालमां पण देजनिकाल धवाजो हुकम फरमावनार तथा मु-निओए बहु रागजात्या लतां पण उज्जताइ दर्शवी ३ पगलां जे-टलीज जगीनमां रहेदानी राजा आपसार दृष्ट नमुचिने शिक्षा क-रवा माटे आचार्य पोताना वे शिष्योद्वारा गुरुवर्षनपरथी बोला

१ वैश्वि रूप त्रिवर्णाग। देवो अत्युत्तमपमृधीना जाणवा, अने २ वैश्वेयक तथा ३ अनुवर्णा देवा वैश्विय चिह्न-धेणा करता नथी

વેલા, અને વૈક્રિયાદિ અનેક લબ્ધિવાળા વિષ્ણુકુમાર મુનિ
રચી વે પગલાં જંબૂદ્વીપને વે છેડે મૂકી ત્રીજા પગલાની જમીન મા-
ગતા નહિં આપનાર નમુચિની છાતીપર ત્રીજું પગલુ મૂકી સંઘને
ઉપજેલો ઉપદ્રવ શાન્ત કરી શાસન પ્રભાવના કરી.

‘તિરિયાણં નવ ય જોયણસયાઈ’ એટલે તિર્યંચોનું ઉત્કૃષ્ટ
વૈ० શરીર ૯૦૦ યોજન જેટલું હોય છે. અને ‘દુગુણં તુ નારયા-
ણં’ એટલે નારકજીવોનું ૩૦ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર પોતાના મૂળ વૈ-
ક્રિય શરીર કરતાં વમણું હોય છે, જેમકે ૭ મી નારકીના નારકનું
મૂળ વૈ० શરીર ૫૦૦ ધનુ० છે, તો તેઓ ૧૦૦૦ ધનુષ્યનું ૩૦
વૈ० શરીર રચી શકે છે,

તથા વાયુકાયના ૩૦ ઉત્તર વૈ० શરીરની અવગાહના અર્હિ ક-
હી નથી તોપણ અંગુ० ના અસં० મા ભાગ જેટલી જાણવી. એ પ્ર-
માણે ‘ભણિયં વેડબ્ધિય સરોરં’—ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ કહું
અર્હિ ઉત્તરવૈ० શરીર રચવાનું પ્રયોજન આ પ્રમાણે—દેવો

તીર્થંકર ભગવાનનાં કલ્યાણક આદિ વચ્ચે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં આવ-
વાને, પરજીવના ઉપકાર માટે અથવા અપકાર માટે, સ્વકુદ્ધિદર્શ-
નાર્થે, વિષય સેવનાર્થે इत्यादि અનેક કારણે વૈ० શરીર રચે છે. ત-
થા મનુષ્યો ઉપકાર અને અપકાર કરવાદિ અનેક કારણે. નારકો
પક્ત બોજા નારકને દુઃખ દેવાને કુંથુ આદિ રૂપ વિકુર્વે છે, વાયુ-
કાય સ્વભાવથી વિકુર્વે છે, અને તિર્યંચ પંચે० ને વૈ० શરીર રચવા-
નું ૧૦૦૦ તથાવિધ વિશિષ્ટ કારણ સમજવું.

અવતરણઃ—આ ગાથામાં ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કેટલા કા-
લ સુધી ટકે ? તે કહેવાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૧૦ મી. ॥

અંતમુહુત્તં નિરણ-મુહુત્ત ચત્તારિ તિરિય મણુણસુ ।

દેવેસુ અહ્મમાસો, ઉક્તોસ વિડઠ્ઠવણાકાલો ॥૧૦॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

अन्तर्मुहूर्तं नैरयिके, मुहूर्त्ताश्चत्वारि तिर्घग्मनुजेषु ।
देवेष्वर्धमास, उत्कृष्टो विकुर्वणाकालः ॥ १० ॥

॥ शब्दार्थः ॥

अंतर्मुहूर्तं—अंतर्मुहूर्त
निरए—नारकजीवोमां
मुहूर्त—मुहूर्त (२ घड़ी)
चत्वारि—चार
तिरिय—तिर्यंच (अने)
मणुएसु—मनुष्योमां

देवेषु—देवोमां
अर्धमासो अर्धमास
उक्कोस—उत्कृष्ट
विकुर्वणा—विकुर्वणानो (—उत्त-
र वै० शरीरनो)
कालो—काल

गाथार्थः—नारकजीवोमां (वै० श० उ० नो काल) अ-
न्तर्मु०, तिर्यंच अने मनुष्योमां ४ मुहूर्त (—८ घड़ी), अने दे-
वोमां ०॥ मास उत्तर वै० शरीरनो उत्कृष्ट काल कह्यो छे.

विस्तरार्थः—सुगम छे. विशेष ए के देवकृत वै० शरीरनो
काल ६ मास पण कह्यो छे. कारण के परमाधामीकृत पर्वतनी ६
मास स्थिति श्री सूर्यगडांग सूत्रमां कही छे.

अवतरण—आ गाथामां २४ दंडके संवयण कहे छे,

॥ मूल गाथा ११ मी. ॥

थावरसुरनेरइया, असंघयणा य विगल ठेवछा ।
संघयणलगं गप्भय, नरतिरिएसु वि मुण्येयव्वं ॥११॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

स्थावरसुरनैरयिका असंहननाश्च विकलाः स्येवात्ताः ।
मंहननपट्कं गर्भजनरतिरश्चोऽपि जानव्यं ॥ ११ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

ધાવર-સ્થાવર

સુર-દેવ

નેરહ્યા-નારક

અસંઘયણા-સંઘયણ રહિત

અ-અને

વિગલ-વિકલેન્દ્રિયો

છેવટ્ટા-સેવાર્ત્ત સંઘયણ વાળા

સંઘયણ-સંઘયણ

છગં-છ

ગપ્પય-ગર્ભજ

નર-મનુષ્ય

તિરિણ્ણુ-તિર્યંચમાં

મુળેયવ્વં-જાણવાં

ગાથાર્થઃ—સ્થાવર-દેવ-અને નારકો સંઘયણ રહિત છે, અને વિકલેન્દ્રિયો સેવાર્ત્ત સંઘયણવાળા છે, અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચોને છ એ સંઘયણ જાણવાં

વિસ્તરાર્થઃ—હવે આ ગાથામાં ૨૪ દંડકે સંઘયણદ્વાર કહેવાય છે.

ધાવરસુરનેરહ્યા અસંઘયણા—સ્થાવરના ૫ દંડક, દેવના ૧૩ દંડક, અને નારકનો ૧ દંડક એ પ્રમાણે ૧૯ દંડક સંઘયણ વિનાના છે, કારણકે દેવોને નારકોને અને સ્થાવરોને હાડકાં હોય નહીં, અને હાડકાં ન હોય તો હાડકાંની રચનારૂપ સંઘયણ પણ ક્યાંથી હોય?

અ વિગલછેવટ્ટા—વલી વિકલેન્દ્રિયો છેદસ્પૃષ્ઠ સંઘયણ-વાળા હોય છે, અહિં દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં કેટલાએકને હાડકાંનો સંભવ છે, જેમકે ગંધ-કોડા ચંદનકાંડા-દિ દ્વીન્દ્રિયોનું શરીર હાડ અને માંસયુક્ત છે, શેષ અઢસીયાં વિ-

૧ શ્રી જીવાભિગમમાં દેવોને પણ વજર્વંશસંઘયણવાળા, અને પ્કેન્દ્રિયોને છેદસ્પૃષ્ઠ સંઘયણવાળા કહ્યા છે તે શક્તિની અપેક્ષા પણ હાડ રચનાની અપેક્ષા નહિ. અને ત્યાંજ નારકને અસંઘયણી કહ્યા છે.

મેરે દ્વીન્દ્રિયોનું શરીર હાડ વિનાનું છે, તથા કેટલાક ત્રીન્દ્રિયોને તથા કેટલાક ચતુરિન્દ્રિય જીવોને હાડનો સંભવ છે, પણ સ્પષ્ટ રીતે ઓછાવાતાં નહિં હોવાથી નામ આપવાં અશક્ય છે, માટે એ પ્રમાણે જે જે વિકલેન્દ્રિયોને હાડ હોય તે તે વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણ હોય, ને વીજાને ન હોય, તેમાં પણ એ જીવોને માત્ર છેદસ્પષ્ટ સંઘયણ જ હોય છે, કારણકે તેઓના હાડના બે છેડા સંધિસ્થાને મળેલા હોય છે, અથવા જેઓને એકજ આંખું હાડકું પણ કકડા ન હોય તો પણ (સેવા વડે કરીને પીડાયલું એ અર્થને અનુસારે) સેવાર્ત સંઘયણ જ હોય (અહિં છેદસ્પષ્ટ અને સેવાર્ત વન્ને નામ છેવટા સંઘયણનાં છે.)

સંઘયણ છગં ગમ્ભયનરતિરિણ્ણુ ચિ મુણેયવ્વં-ગર્ભજ મનુષ્યને અને તિર્યંચોને ૬ સંઘયણ હોય પરન્તુ એક જીવને એકજ સંઘયણ હોય છે. માટે અનેક ગર્ભજ મનુષ્ય વા તિર્યંચની અપેક્ષા ૬ સંઘયણ હોઈ શકે, અહિં કોઈપણ ગર્ભ ૦ મનુષ્ય વા કોઈ પણ ગર્ભજ તિર્યંચ સંઘયણ વિનાનો હોય નહિં,

તથા દંડકમાં અનધિકારી સમ્મૂ ૦ તિર્યંચ અને સમ્મૂ ૦ મનુષ્યને દરેકને સેવાર્ત સંઘયણ શ્રી જીવાભિગમજીમાં કહ્યું છે.

—(૦)—

અવતરણ—આ ગાથાના પ્હેલા ચરણમાં સર્વ દંડકોને વિશે સંજ્ઞા કહેવાય છે, અને શેષ ત્રણ ચરણમાં સંસ્થાન કહેવાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૧૨ મી ॥

સવ્વેસિં ચઉ દહ વા, સન્ના સવ્વે સુરા ય ચઉરંસા ।
નરતિરિ છ સસંઠાણા, હુંડા વિગલિંદિ નેરહ્યા ॥૧૨॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

સર્વેષાં ચત્વારિ દશ વા સંજ્ઞાઃ સર્વે સુરાશ્ચ ચતુરંસાઃ (રંજાઃ)
નરતિર્યંચઃ ષડ્ સંસ્થાના હુંડકાઃ વિકલેન્દ્રિયનૈરયિકાઃ ॥૧૨॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

સઘ્વેસિં-સર્વે દંડકોને

ચડ-ચાર

દહ-દશ

વા—અથવા

સન્ના—સંજ્ઞાઓ

સઘ્વે-સર્વ

સુરા-દેવ

ચ—અને

ચડરંસા—સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા

નર-મનુષ્ય

તિરિ-તિર્યંચ

છ-છ (૬)

સંઠાળા—સંસ્થાનવાળા

હુંડા-હુંડક સંસ્થાનવાળા

વિગલિંદિ-વિકલેન્દ્રિય

નેરડયા-નારકો

ગાથાર્થઃ—સર્વે દંડકોને (—જીવોને) ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા હોય છે, અને સર્વ દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચો ૬ સંસ્થાન વાળા, અને વિકલેન્દ્રિય તથા નારકો હુંડક સંસ્થાન વાળા છે.

વિસ્તરાર્થઃ—આ ગાથામાં સંજ્ઞાદ્વાર તથા સંસ્થાન દ્વાર કહેવાય છે.

સઘ્વેસિં ચડ દહ વા સન્ના—સર્વ દંડકોમાં ચાર અથવા ૧૦ સંજ્ઞા હોય છે. અહિં ગર્ભજ મનુષ્ય સિવાય ૨૩ દંડકમાં આવેલા સર્વ સંસારી જીવ માત્રને ૪ કે ૧૦ સંજ્ઞા હોય છે, પણ ગર્ભજ મનુષ્યમાં દરેક ગર્ભજ મનુષ્યને જ્યાં સુધી મોહનીય કર્મનો ઉદય છે, ત્યાં સુધી સર્વ દશે સંજ્ઞાઓ હોય, અને મોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષય થતાં વીતરાગી જીવને ફક્ત વેદનીયજન્ય, અથવા સર્વજ્ઞને આહારસંજ્ઞા પણ ન હોય આહારસંજ્ઞા હોય.

સઘ્વે સુરા ચ ચડરંસા—સર્વ દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા છે, એ મૂળ વૈક્રિય શરી નો અપેક્ષાએ તેમજ ઉત્તર વૈક્રિયની અપેક્ષાએ પણ સમચતુર કર્મનો ઉદય હોવાથી અન્ય સંસ્થાનવાળે

अरीर विकुर्व्यां छतां ते देवने समचतु० संस्थानज कहेवाय, अथवा देखवानी अपेक्षाए उत्तर वैक्रिय देव ६ संस्थानी गणाय पण तेवा व्यपदेशनी प्राधान्यता नथी.

नरतिरिय छसंठाणा—गर्भज मनुष्य अने गर्भज तिर्यच ६ ए संस्थान वाळा होय, एम सामान्यथी कहुं अने विशेषतः आ प्रमाणे—सर्व युगलिक मनुष्यो युगलिक तिर्यचो सर्व तीर्थकर—सर्व चक्रवर्ति—सर्व वासुदेव—सर्व वळदेव—सर्वप्रनिवासुदेव—इत्यादि उत्तम पुरुषो समचतुरस्र संस्थान वाळा छे, सामान्य केवलि विगेरे तथा सामान्य मनुष्यो ६ ए संस्थानवाळा छे. तेम युगलिक सिवायना तिर्यच पंचेन्द्रियो पण ६ ए संस्थानवाळा छे, अहिं एक जीवने एक संस्थान भवपर्यन्त होय.

तथा दंडकमां अनधिकारी सम्भू० ' तिर्यच अने सम्भू० मनुष्यने श्री जीवाभिगममां हुंडक संस्थानी कहा छे,

हुंडा विगलेंदिनेरइया—सर्व विकलेन्द्रियो अने सर्व नारको हुंडक संस्थान वाळा छे. एमां नारकोनुं हुंडकसंस्थान तो पांखो उखेडी लीधेला पक्षी सरखुं अत्यंत कुत्सित कहुं छे,

अवतरण—आ गाथामां पण पृथ्व्यादि पांच स्थावरनां संस्थान कहेवाय छे.

॥ मूळ गाथा १५ मी. ॥

नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया ।
पुढवी मरूर चंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

१. सम्भू० तिर्यचने छट्टा कर्मग्रंथना अभिप्रायथी श्री बृ-
हद्ग्रंथहणीवृत्तिमां ६ संस्थानी कहा छे—इति द्रव्यलोकः

નાનાવિધાધ્વજસૂચીબુદ્બુદાશ્ચ વનવાયુતૈજસપ્રકાચિકાઃ ।
પૃથ્વિર્મસૂરચંદ્રાકારાઃ સંસ્થાનતો મણિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

નાનાવિહ-નાના પ્રકારનું
(-અનેકપ્રકારનું)

ધ્વજ-ધ્વજના આકારનું

સૂર-સોયના આકારનું

બુદ્બુદ-પરપોટાના આકારનું

વણ-વનસ્પતિકાયનું

વાયુ-વાયુકાયનું

તૈજ-અગ્નિકાયનું

અપકાયા-અપકાયનું

પૃથ્વી-પૃથ્વિકાય

મસૂર-મસૂરની દાઢ

ચંદ્રાકારા-અર્ધચંદ્રના

આકાર વાળી

સંઠાણઓ-સંસ્થાનથી

(-આકારથી)

મણિયા-કહી છે.

ગાથાર્થઃ--વનસ્પતિ કાયનું (સંસ્થાન) અનેક પ્રકારનું, વાયુકાયનું ધ્વજાને આકારે, અગ્નિકાય સોયને આકારે, અપકાય પાણીના પરપોટાને આકારે, અને પૃથ્વિકાય આકાર વડે મસૂરની દાઢ અથવા અર્ધચંદ્રના આકારે કહેલી છે.

વિસ્તરાર્થઃ--આ ગાથામાં પૃથ્વિકાયાદિ ૫ સ્થાવરોનું સંસ્થાન કહે છે તે આ પ્રમાણે--

વણ વાડ તૈજ અપકાયા--વનસ્પતિ-વાયુકાય-અગ્નિકાય--ને જલકાયનું સંસ્થાન અનુક્રમે નાનાવિહ ધ્વજસૂર બુદ્બુદ-અ-નેક પ્રકારનું-ધ્વજા સરખું, સોય સરખું, ને પરપોટા સરખું છે, અર્થાત્ વનસ્પતિનું શરીર અનિસ્થિત્ય (-અચળ પ્રકારનું છે એમ નાંદિ માટે અનિયત) આકારવાળું શ્રી તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં કહેલ છે. વાચન કે કોઈ વનસ્પતિ કેવા આકારની ને કોઈ વનસ્પતિ કેવા આકારની હોય છે માટે વનસ્પતિનું સંસ્થાન અનેક આકારનું કહેલું છે. તથા વાયુનું સંસ્થાન પૃથ્વી વાયુકાયી એક જીવના ઔ-

દા० શરીરનો આકાર ધ્વજા-પતાકા સરખો છે, અને ઉત્તરવૈક્રિ-
ય શરીર રહે તે પણ મૂળ શરીરના આકારેજ (એટલે પતાકાને
આકારેજ) રહે છે, તથા અગ્નિકાયાી એક જીવના ઔદા० શરીર-
નો આકાર સોય સરખો છે, અને જલકાયાી એક જીવના ઔદા०
શરીરનો આકાર પરપોટા સરખો અર્થ વર્તુલ છે.

પૃથ્વીમસૂરચંદાકારા સંઠાણઓ ભણિયા—આકારવડે
પૃથ્વી મસૂર અને ચંદ્ર આકારની કહી છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાી એ-
ક જીવના ઔદારિક એક શરીરનો આકાર મસૂરની દાઝ અથવા
અર્ધચંદ્રના આકાર વાળો છે. એ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં જે સંસ્થાનો કહ્યાં
છે, તે એકેક શરીરને આશ્રયિ જાણવાં, અને તે એકેક શરીર દૃષ્ટિ-
ગોચર નહિં હોવાથી તે સંસ્થાનો પણ દૃષ્ટિગોચર થતાં નથી, ફ-
ક્ત વનસ્પતિ જીવ મહાકાયાવાળો હોવાથી તેનું અનેકવિધ સં-
સ્થાન તો પ્રત્યક્ષ છે.

પુનઃ એ સંસ્થાનો વાદરસ્થાવરની અપેક્ષા છે, અને સૂક્ષ્મ
જીવોમાં સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું સંસ્થાન સ્તિતુક આકારનું એટલે પ્રાયઃ
ઘન ગોળાકાર છે. વીજા સૂક્ષ્મજીવોનો આકાર વાદરવત્ છે, કે
ઘન ગોળાકાર છે તે મારા જાણવામાં નથી. ઇતિ સંસ્થાનદ્વારમ્

અવતરણ—આ ગાથાના પ્હેલા ચરણમાં સર્વ દંડકને કયા-
ય કેટલા હોય ? તે, અને શેષ ત્રણ ચરણમાં કયા દંડકે કઈ લેખ્યા
હોય ? તે કહેવાય છે.

॥ મૂળ ગાથા ૧૪ મી. ॥

સઠ્ઠે વિ ચ્ચકસાયા, લેસ છગં ગપ્ભતિરિયમણુણુ ।
નારય તેઝ વાઝ, વિગલા વેમાણિ ય તિ લેસા ॥૧૪॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

सर्वेऽपि चतुष्कषाया लेश्याषट्कं गर्भजतिर्यग्मनुजयोः ।
नारकतेजोवायुविकला वैमानिकाश्च त्रिलेश्याः ॥ १४ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

સર્વે-સર્વ

ઽવિ-પણ

ચડ-ચાર

કસાયા-કષાયવાળા

લેસ-લેશ્યા

છગં-૬ (છ)

ગર્ભજતિરિય-ગર્ભજતિર્યચ

મણુએસુ-મનુષ્યોમાં

નારય—નારક

તેઝ—અગ્નિકાય

વાઝ—વાયુકાય

વિગલા—વિકલેન્દ્રિયો

વૈમાણિય-વૈમાનિકદેવો

તિ—ત્રણ

લેસા—લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થઃ—સર્વે જીવો ચારે કષાયવાળા છે. ગર્ભજ તિર્યચ અને મનુષ્યોમાં ૬ લેશ્યા, અને નારક-અગ્નિકાય-વાયુકાય-વિકલેન્દ્રિય-તથા વૈમાનિક દેવોને ૩ લેશ્યા છે.

વિસ્તરાર્થઃ—હવે આ ગાથામાં કષાય તથા લેશ્યાદ્વાર કહે છે.

સર્વેવિ ચડકસાયા—સર્વે દંડકો ચાર કષાયવાળા છે. ત્યાં સાતે નારકના નારકોને એક વીજાપર વૈરભાવ હોવાથી ક્રોધવાળા છે, તેમજ માન-માયા-અને લોભ કષાયી પણ છે તથા દેવોમાં પણ પરસ્પર વૈરભાવ છે, એક વીજાની સાથે યુદ્ધ કરે છે, કોઈ કોઈની દેવાંગનાઓ ઉપાડી જાય છે, ઇન્દ્રો પરસ્પર વિમાનોના ભાગ માટે યુદ્ધ કરે છે, એક વીજાની પ્રભુતા સહન કરતા નથી, માટે દેવમાં પણ ચારે કષાય રહેલા છે, તેમાં ૯ ગ્રૈવેયક અને તે કરતાં પણ ૫ અનુત્તરવાસી દેવોનો કષાય અતિમંદ છે, ત્યાં પરસ્પર યુદ્ધ-લડાઈ-ઝગડા-ઈર્ષ્યા-અભિમાન છે નહિં, પરન્તુ અ-

લ્પ કષાય છે, પુનઃ અનુત્તરવિર્માનવાસી દેવો અતિ વૈરાગ્યવાન, દેવલોકને કેદરાના તુલ્ય સમજી મનુષ્યમાં આવી મોક્ષ જવાની આકાંક્ષા વાળા, અને સદાકાલ દ્રવ્યાનુયોગના ચિંતવનમાં અનુર-ક્ત છે, તથા અતિ મંદકપાયી છે, તથા ગર્ભજ તિર્યંચોને તો કષાય પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ, તથા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં વીતરાગ સિવાયના સર્વે કષાયવાળા છે, પરંતુ યુગલિક તિર્યંચો બહુ અલ્પ કષાયવા-ળા છે, તથા ઉત્તરોત્તર ગુણવૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા એવા અવીતરાગી મુનિમહાત્માઓ પણ અલ્પકષાયવાળા છે. યુગલિક તિર્યંચોમાં સિં-હાદિ હિંસક પ્રાણીઓ પણ અતિ દયાર્દ્ર ચિત્તથી મૃગનાં વૃક્ષાંની સાથે વાત્સલ્ય ભાવવાળા છે, પોતાનાં માત પિતા સાથે પણ અ-લ્પ રાગ ધારણ કરનાર છે તો યુગલિક મનુષ્યોની તો વા-તજ શી ? તથા સ્થાવરો અને વિકલેન્દ્રિયો પણ અસ્પૃષ્ઠ અથવા સ્પૃષ્ઠ કષાયવાળા છે. તેમજ સમ્મૂં તિર્યંચ અને સમ્મૂં મનુષ્યો પણ ચારે કષાયવાળા છે.

॥ इति कषायद्वारम् ॥

લેસછગં ગપ્મતિરિયમણુણુ—ગર્ભજતિર્યંચ અને મ-નુષ્ય એ બે દંડકમાં ૬ એ લેશ્યા હોય છે, ત્યાં એક તિં વા મનું ને અન્તર્મું ' સુધી એકજ લેશ્યા હોય પણ એક જીવને સમકાલે બે લેશ્યા ન હોય, તથા મનુષ્યમાં અપ્રમત્તને ૩ શુભ લેશ્યા, અને શ્ર-ણિગતતથા સર્વજ્ઞને કેવલ શુક્લ લેશ્યા છે.

નારય તેઝવાઝ વિગલા વેમાણિય તિલેસા—નારક-અ-ગ્નિ-વાયુ-વિકલે—વૈમાનિક—માં ત્રણ લેશ્યા છે એમ સામાન્યથી કહું અને વિશેષતઃ આ પ્રમાણે—

૧. સર્વજ્ઞને શુક્લ લેશ્યા દેગૂણ પૂર્વક્રાંદ વર્ગ સુધી હોય છે માટે તે સિવાયના શેષ કાલમાં સર્વ તિર્યંચ મનુષ્યોને મા-ટે ગજ નિયમ છે.

રત્નપ્રભા ને શર્કરાપ્રભામાં સર્વનારકોને કાપોતલેશ્યા છે, અને વાલુકાપ્રભામાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક ૩ પલ્યોપમના આયુષ્યવાલા સુધીના નારકોને કાપોતલેશ્યા છે, ને તેથી ઉપરાંત આયુષ્યવાલાને નીલલેશ્યા છે, તથા પંકપ્રભામાં સર્વ નારકને નીલ લેશ્યા છે, અને ધૂમપ્રભામાં પલ્યો૦ ના અસં૦ મા ભાગ અધિક ૧૦ સાગરોપમના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસુધીના નારકોને નીલલેશ્યા છે, અને તેથી ઉપરાંત આયુષ્યવાલા સર્વનારકોને નીલલેશ્યા છે, અને તેથી ઉપરાંત આયુષ્યવાલા સર્વ નારકોને કૃષ્ણલેશ્યા છે, તથા છઠી અને સાતમી નરકમાં સર્વને કૃષ્ણલેશ્યા છે. અહિં પ્રથમ પૃથ્વીથી વીજી પૃથ્વીમાં અધિક મલિન લેશ્યા યાવત્ સાતમી સુધી અધિક અધિકતર મલિન લેશ્યા જાણવી. એ લેશ્યાઓ આયુષ્યપર્યન્ત અવસ્થિત જાણવી.

અગ્નિ-વાયુ-અને વિકલેન્દ્રિયને પ્રથમની ત્રણ અશુભ કૃષ્ણ-નીલ-ને કાપોત લેશ્યા છે. પળ એમાંના એક જીવને એક અન્તર્મુ૦ સુધી એકજ લેશ્યા હોય છે.

વૈમાનિક દેવોમાં—૧-૨ કલ્પે તેજો લેશ્યા, ૩-૪-૫ કલ્પે પદ્મ લેશ્યા અને ત્યાર પછી ૬ ટ્વા કલ્પથી સર્વાર્થ સુધી સર્વ-ત્ર સર્વ દેવોને કેવલ શુક્લ લેશ્યા છે, ૧ ટ્વા કલ્પથી ઉપર ઉપરના સ્વર્ગોમાં અનુક્રમે અધિક અધિકતર વિશુદ્ધ લેશ્યા હોય છે, અને એ વૈમાનિકની લેશ્યાઓ સ્વ-સ્વ આયુષ્ય પર્યન્ત અવસ્થિત છે.

અવતરણ—આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં લેશ્યા અને ઉત્તરાર્ધમાં (ત્રીજા ચરણમાં) ઇન્દ્રિયદ્વાર અને (ચોથાચરણથી) સમુદ્ધા-તદ્વાર કહેવાય છે.

જોડસિય તેડલેસા, સેસા સઁવે વિ હુંતિ ચડલેસા ।
ઇંદિયદારં સુગમં, મણુઆણં સત્ત સમુદ્ઘાયા ॥૧૫॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

જ્યોતિષ્કાસ્તેજોલેશ્યાકાઃ, શેષાઃસર્વેઽપિ ભવંતિ ચતુર્લેશ્યાકાઃ ।
ઇન્દ્રિયદ્વારં સુગમ્યં, મનુજાનાં સપ્ત સમુદ્ઘાતાઃ ॥ ૧૫ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

જોડસિય-જ્યોતિષીદેવો
તેડલેસા-તેજોલેશ્યાવાળા
સેસા-વાકીના
સઁવે વિ-સર્વે પળ દંડકો
હુંતિ-છે
ચડલેસા-ચાર લેશ્યાવાળા

ઇંદિયદારં-ઇન્દ્રિયદ્વાર
સુગમં-સુગમ છે
મણુઆણં-મનુષ્યોને
સત્ત-સાત
સમુદ્ઘાયા-સમુદ્ઘાત છે

ગાથાર્થઃ—જ્યોતિષીદેવો તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને વાકીના સર્વે દંડક ૪ લેશ્યાવાળા છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સુગમ છે. મનુષ્યને સાત સમુદ્ઘાત છે.

વિસ્તરાર્થઃ—જ્યોતિષીદેવો સર્વે તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ પૃથ્વી-અપ્-વનસ્પતિ-૧૦ ભુવનપતિ ને વ્યન્તર ૯ ૧૪ દંડ-કમાં ચાર ચાર લેશ્યા છે, એમ સામાન્યથી કહું, અને વિશેષતઃ આ પ્રમાણે—

પૃથ્વી ને જલ-૯ બે વાદરમાં જ પ્રથમની ચાર લેશ્યા છે, ને મૂક્ષપૃથ્વી અને જલમાં પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યા છે, તથા વનસ્પતિમાં વાદરપર્યાં પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં જ ૪ લેશ્યા છે, ને વીજી સર્વ વનસ્પતિમાં ૩ લેશ્યા છે. તેમાં પણ દરેક વાદર પૃથ્વ્યાદિને ૪ લે-

શ્યા નહિં પણ સ્વાભાવિક લેશ્યા ત્રણ જ છે, પરન્તુ તેજોલેશ્યા એ મરણપામેલો ઇશાનસુધીમાંનો કોઈ દેવ વાદર પૃથ્વીપણે વાદર જ-
લ પણે અથવા વાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ પણે ઉત્પન્ન થાય તો ઉત્પન્ન થતી વચ્ચે જ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અન્તર્મું સુધી તે પૃથ્વ્યાદિને તેજોલેશ્યા હોય છે, ને ત્યારવાદ તે જીવને આસ્વાભવ સુધી ૩ લે-
શ્યાઓ જ જુદે જુદે અન્તર્મુહૂર્તે પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ તેજોલેશ્યા ક-
દી પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. અને શેષ સૂક્ષ્મ પૃથ્વ્યાદિ ખેદોમાં દેવનો જીવ આવી શકતો નથી માટે તેઓને ચોથી તેજો લેશ્યાનો કદી પણ સંભવ નથી.

તથા ૧૦ ભુવનપતિમાં અસુરકુમાર નિકાયના જે ૧૫ પરમા-
ધાર્મિક દેવો છે તેઓને ફક્ત કૃષ્ણલેશ્યા છે, ને બાકીના અસુર
કુમારનિકાયી દેવોમાં કેટલાએક દેવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, કેટલાએક
નીલલેશ્યાવાળા—કેટલાએક કાપોતવાળા ને કેટલાએક તેજોલેશ્યા-
વાળા પણ છે, એ રીતે ચાર પ્રકારના અસુરકુમાર નિકાયી દેવો છે.
પણ એક દેવને જુદે જુદે વચ્ચે ચારે લેશ્યા છે એમ નહિં, કારણકે
દેવોની લેશ્યા અવસ્થિત છે. તથા જેમ અસુરકુમાર નિકાયી દેવો
૪ લેશ્યાવાળા કહ્યા તેવી જ રીતે શેષ ૯ ભુવનપતિ અને વ્યન્તરની
પણ સર્વ (૧૬) નિકાયોમાં ચાર ચાર લેશ્યા જાણવી.

તથા દંડકમાં અનધિકારી સમ્મૂં તિર્યંચ અને સમ્મૂં મનુષ્યને
પણ પ્રથમનો ૩ લેશ્યાઓ જાણવી ॥ इति लेश्याद्वारम् ॥

હવે ઇન્દ્રિયદ્વારને દંડકમાં અવતારતાં ગ્રન્થકર્તા કહે છે કે
इन्द्रियद्वारं सुगमं—ઇન્દ્રિયદ્વાર સુગમ છે માટે તેનું વિવેચન ક-
રાતું નથી, છતાં વિશેષ સમજ આ પ્રમાણે—

નરકનો ?—ભુવનપતિના ૧૦—ગર્ભજતિર્યંચ ૧—ગર્ભજમનુષ્ય
?—વ્યન્તર—ઝ્યોતિષી—ને વૈમાનિક એ ૧૬ દંડકમાં સર્વ જીવને ૫

इन्द्रियो છે, પૃથ્વિકાયાદિ ૬ સ્થાવરને કેવલ સ્પર્શ ઇન્દ્રિય છે, દ્વીન્દ્રિયને સ્પર્શ-તથા રસનેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શન-રસના-ગ્રાણન્દ્રિય, ને ચતુરિન્દ્રિયને શ્રોત્રેન્દ્રિય સિવાયની ૪ ઇન્દ્રિયો છે. એ સંખ્યા દ્રવ્યઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ જાણવી. અન્યથા લઘ્વિરૂપ ભાવ-ઇન્દ્રિય તો દરેક જીવમાત્રને પાંચ પાંચ છે. સર્વજ્ઞ સિવાયના સર્વ જીવોને ઇન્દ્રિયદ્વારા તથા મનદ્વારા જ્ઞાન થઈ શકે છે, ને સર્વજ્ઞ ભગવાનને ઇન્દ્રિયો છે, પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં કારણ પળે પ્રવર્તતી નથી, કારણકે એન્દ્રિયજ્ઞાન અન્તર્મુહૂર્ત કાળે થાય છે, ને સર્વજ્ઞને તો એ ક્ષણ સમયમાં સર્વજ્ઞાન થાય છે, માટે જ શ્રી સર્વજ્ઞને ૧૦ પ્રાણ-માંથી ૬ પ્રાણ ગણાય. પુનઃ દરેક જીવને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા વાદ ઇન્દ્રિયદ્વારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ હોઈ શકે. ॥ इति इन्द्रियद्वारं॥

હવે દરેક દંડકે સમુદ્ઘાતદ્વાર અવતારાય છે, ત્યાં પ્રથમ મણુયાણં સત્ત સમુદ્ઘાયા—મનુષ્યોને ૭ સમુદ્ઘાત હોય, તેમાં વેદનાક્રપાય ને મરણ એ ૩ સમુ० સર્વ મનુષ્ય-ને હોય, વૈ० સમુ० વૈ० લઘ્વિવાળા કોઈક ગર્ભજ મનુષ્યને, તૈ-જસ સમુ० પણ તૈજસલઘ્વિવાળા કોઈક મનુષ્યને, આહા० સમુ० કોઈક ચૌદ પૂર્વધર મુનિને અને કેવલિસમુદ્ઘાત કેટલાએક કેવલિભગવાનને હોય પણ સર્વ કેવલિને નહિ, કારણકે અન્તર્મુહૂર્ત ૬ માસ સુધીનું આયુષ્ય શેષ રહેતાં કેવલજ્ઞાન પામેલા જીવો નિશ્ચય સમુદ્ઘાત કરે અને વીજા ૬ માસથી સમયાદિ અધિક આયુષ્ય વાકી રહેતાં કેવલજ્ઞાન પામેલા જીવો સમુદ્ઘાત કરે અથવા ન પણ કરે એમ (શ્રી આવ૦ વૃત્તિમાં) કહ્યું છે. અથવા દરેક કેવલિને વેદનીયાદિ ૩ અઘાતિ કર્મની સ્થિતિ આયુષ્ય કરતાં અધિક જ હોય એવો નિયમ નહિ હોવાથી પણ કોઈ કેવલી સમુ०

करे ने कोई न करे.

(०).

अवतरण—आ गाथामां ७ समुद्धातनां नाम कहे छे.

॥ मूल गाथा १६ मी ॥

वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे ।

केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नीणं ॥१६॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

वेदना कषायो मरणं, वैक्रियस्तैजसश्चाहारकः ।

केवलिश्च (कैवलिकः) समुद्धाताः, सप्तैते भवंति संज्ञिनाम्

॥ शब्दार्थः ॥

वेयण—वेदना समुद्धात

कसाय—कषाय समु०

मरणे—मरण समु०

वेउव्विय—वैक्रियसमु०

तेयए—तैजससमु०

य—अने

आहारे—आहारक समु०

केवलि (य)—केवलसमु० (के-
वलिक समु०)

समुग्घाय—समुद्धात

सत्त—सात

इमे—ए पूर्वोक्त

हुंति—छे

सन्नीणं—संज्ञीजीवोने

१ गुणस्थान प्रत्ये विचारतां मिथ्यात्वे वे०-क०—म०—
वै०—ने तै०-ए पांच समु० छे. तथा २-४-ने ५ गुणस्थाने पण
पण पांच समु० छे. ३ जे मरण-वै० मिथ्रयोग ने अति सं-
क्लेशनं अभावे मरण वै० तै म ३ समु० मिवाय मात्र वेदना
—ने कषाय समु० छे. ६-७-८—९ १०—११ मे मरण समु०.
अहि मतान्तरे ६ श्री ११ सुधीमां मरण छे पण मरण समु० न-
हि १२—१४ मे समु० मंथी. ने १३ मे केवलि समु० एकल छे

गाथार्थः—वेदना-कषाय-मरण-वैक्रिय-तैजस-आहारक-अने कै-
वलिक ए ७ समुद्घात संज्ञिजीवोने छे, (-संज्ञि मनुष्योने छे.)
विस्तरार्थः—द्वारवर्णनमां जुओ.

अवतरण—आ गाथांमां कया दंडके केदली समुद्घात होय!
ते कहे छे.

॥ मूळ गाथा १७ मी. ॥

एगिंदियाण केवल, तेऊ आहारगविणा उ चत्तारि ।
ते वेउव्विय वज्जा, विगला सन्नीण ते चैव ॥ १७ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

एकेन्द्रियाणां केवलतैजसाहारकान् विना तु चत्वारि ।
ते वैक्रियवर्जा विकलाः, संज्ञिनां ते चैव ॥ १७ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

एगिंदियाण—एकेन्द्रियजीवोने
केवल—केवल समुद्घात
तेऊ—तैजस समु०
आहारग—आहारकसमु०
विणा—विना
उ—बली—अने
चत्तारि—चार

ते—ते (४ समु०) मांथी
वेउव्विय—वैक्रिय समु०
वज्जा—रहित
विगला—विकलेन्द्रियोने
सन्नीण—संज्ञिजीवोने
ते—ते [साते समु०]
चैव—निश्चय

गाथार्थः—एकेन्द्रिय जीवोने केवल-तैजस-आहारक सिवायनी
४ समुद्घात छे, विकलेन्द्रियो वैक्रिय समु० सिवाय ते (चार स-
मु० मांथी त्रण) समुद्घातवाळा छे. अने संज्ञिजीवोने (मनुष्यनी
अपेक्षायें) निश्चय ते सर्व (साते) समुद्घातो छे.

વિસ્તરાર્થઃ—એગિંદિયાણ હન્યાદિ—એકેન્દ્રિય જીવોને કેવલિ—તૈજસ—ને આહારક સિવાયની ૪ સમુદ્ધ૦ હોય, તેમાં પળ ત્રસનાડીમાં રહેલા પૃથ્વી—અપ્—અગ્નિ—ને વનસ્પતિના સર્વ ભેદોમાં દરેક જીવને ૩ સમુદ્ધાત પ્રથમની હોય, અને ફક્ત કેટલાએક (—સંખ્યાતમા ભાગના) વાદર લબ્ધિપર્યાપ્ત વાયુકાયને જ વૈક્રિયસહિત ૪ સમુદ્ધ૦ હોય, ને શેષ વાયુના સર્વભેદોમાં દરેક જીવને ૩—૩ સમુદ્ધ૦ હોય. તથા ત્રસ નાડી બહાર લોકના નિષ્કુટમાં રહેલા પાંચે એકેન્દ્રિયોને વેદનાસમુદ્ધાત હોય નહિ, તેમજ કષાયસમુદ્ધાત પળ એકેન્દ્રિયોને પૂર્વભવાનુવૃત્તિ છે, પળ ત્રસ જીવોની પેઠે અત્યંત તીવ્રાધ્યવસાયનો અભાવ હોવાથી કષાય સમુદ્ધાત પ્રાયઃ મનાયલો છે. ને મરણસમુદ્ધાત પળ દરેકને હોય એવો નિયમ નથી. પળ દરેક દંડકમાંના કેટલાએક જીવોનેજ હોય છે

‘તે વેડવિચયવજ્ઞા’ ઇત્યાદિ—તે એટલે એકેન્દ્રિય સંવંધિ ૪ સમુદ્ધ૦ માંથી વૈક્રિય સમુદ્ધ૦ સિવાયના ૩ સમુદ્ધ૦ વિકલે ૦ ને હોય છે, અને સંજ્ઞિ જીવોને આહારક શરીરિ—કેવલી આદિ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સર્વ સાતે સમુદ્ધાનો હોય છે.

અવતરણ--આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં વાકી રહેલા દંડકે સમુદ્ધાત અને ઉત્તરાર્ધથી દંડકોમાં દૃષ્ટિદ્વાર કહે છે.

॥ મૂળગાથા ૧૫ મી. ॥

પળ ગમ્ભતિરિસુરેસુ, નારયવાઝસુ ચઝર તિય સેસે
વિગલ દુદિટ્ટી થાવર, મિચ્છત્તિ સેસ તિયદિઠી ॥૧૫॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

પંચ ગમ્ભજતિર્થક્સુરયોનારકવાચ્ચોશ્ચત્વારિ ત્રીણિ શેષેષુ
વિકલે દ્વે દૃષ્ટી સ્થાવરે મિચ્છેતિ શેષેષુ તિલો દૃષ્ટયઃ ॥૧૬॥

॥ शब्दार्थः ॥

पण-पांच
गन्धतिरि-गर्भजतिर्यैच
सुरेसु-देवोमां
नारय-नारक
घाऊसु-वायुकायमां
चउर-चार
तिय-त्रण
सेसे-बाकीना दंडकोमां

विगल-विकलेन्द्रियमां
दु-बे
दिट्ठी-दृष्टि
थावर-स्थावर जीवमां
मिच्छ-मिथ्यादृष्टि
त्ति-इति-ए नामनी
सेम-बाकीना दंडके
तिय-त्रण
दिट्ठी-दृष्टि

गाथार्थः—गर्भजतिर्यैचने अने देवोने पांच समु०, नारक तथा वायुकायने चार समु०, अने बाकीना दंडके त्रण समु० छे. ॥ विकलेन्द्रिय ने बे दृष्टि छे. स्थावरने मिथ्यात्व ए नामनी दृष्टि छे, अने बाकीना सर्व दंडके त्रण दृष्टि छे.

विस्तरार्थः—गर्भज तिर्यैच अने देवोमां ५ समु० होय, कारण के आहा० समु० फक्त कोइक चौद पूर्वधर मुनिने अने केवल्लि समु० कोइक केवल्लिने होय माटे ए बे सिवायनी शेष पांच समु० होय तेमां पण दरेक ग० तिर्यैचने प्रथमनी ३ समु० होय, वै० लब्धिवाला कोइक गर्भज तिर्यैचने वै० समु०, ने तै० लब्धिवाला कोइक ग० तिर्यैचने तै० समुद्धात पण होय.

नारयवाउसु चउर—नारक अने वायुकायने प्रथमनी चार समु० होय त्यां नारकमां दरेक नारक जीवने अने वायुमां सर्व वायुजीवोधी संख्यातमा भाग जेटला असंख्य लब्धिपर्याप्त वादर वायुजीवोने वै० समु० होय पण ए जीवोने तै० समु० न होय, ने ३ समु० तो त्रसनाडीगत जीवने होबाधी ए बे ने पण

હોય છે- માટે ૪ સમુ० છે.

તિયસેસે-શેષ દંડકમાં ૩ સમુદ્ધાત હોય. અહિં ૨૪ દંડકમાં સમુદ્ધાતો કહી પણ તેમાં ઓઘ (સામાન્ય) એકેન્દ્રિયમાં ચાર કહી તે માત્ર પર્યાપ્ત લબ્ધિવંત વાયુકાયને જ હોય અને વાકીનાઓને ઉપર વિસ્તરાર્થમાં વતાવ્યા પ્રમાણે સમુદ્ધાતો હોય છે. તે જાણવી “ તિયસેસે ” વાકીનાઓને ત્રણ એમ લખ્યું છે, પણ તેનો વિચાર ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જાણવો,

॥ ઇતિ સમુદ્ધાતદ્વારમ્ ॥

વિગલ દુદિટ્ટી—વિકુલેન્દ્રિય જીવોને સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે દૃષ્ટિ છે, ત્યાં પૂર્વ ભવમાંથી ઉપશમ-સમ્યક્ત્વ વપતો જીવ સાસ્વા० સમ્ય० કંઈક વાકી રહેતાં દ્વીન્દ્રિયાદિ પળેઉત્પન્ન થાય તો અપર્યાપ્તપણામાં પ્રથમ અન્તર્મુ० માત્ર સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય, ને ત્યારબાદ આશ્વા ભવપર્યન્ત મિથ્યાદૃષ્ટિપણું જ હોય છે.

ધાત્રસમિચ્છતસ્થાત્રના પાંચે દંડક મિથ્યાદૃષ્ટિ વાળા છે. આ વિચાર સિધ્ધાન્તકારને માટે જાણવો-કારણકે તેઓ ‘ ઉભયાભાવો પુઢવાહસુ’ કહે છે અને કર્મગ્રંથકારોએ તો પ્રથમ મિથ્યા० અને દ્વિ-તીય સાસ્વાદન ગુણસ્થાન કહેલાં છે.

સેસતિયદિટ્ટિ—શેષ ૧૭ દંડક ત્રણે દૃષ્ટિવાળા છે, તથા સમ્મૂ० સનુ० મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને સમ્મૂ० નિર્વૈચો મિથ્યાદૃષ્ટિ તથા અપર્યાપ્તપણામાં પ્રથમ અન્તર્મુ० માત્ર (સાસ્વાદની હોત્રાથી) સમ્યગ્ દૃષ્ટિ છે,

॥ ઇતિદૃષ્ટિદ્વારમ્ ॥

અવતરણ—આ ગાથામાં સર્વે દંડકે દર્શનદ્વાર કહે છે.

॥ મૂળગાથા ૧૯ મીં ॥

થાવરવિતિસુ અચરકૂ, ચરિંદિસુ તદ્દુગંસુએ ભગિયં
મણુઆ ચડદંસણિણો, સેસેસુ તિગં તિગં ભગિયં ॥૧૯॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

સ્થાવરદ્વિત્રિષ્વચક્ષુશ્ચતુરિન્દ્રિયેષુ તદ્દ્વિકં શ્રુતે ભણિતં ।
મનુજાશ્ચતુર્દર્શનિનઃ, શેષેષુ ત્રિકં ત્રિકં ભણિતં ॥ ૧૯ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

થાવર—સ્થાવરજીવોને
વિ—દ્વીન્દ્રિયને
તિસુ—ત્રીન્દ્રિયને
અચરકૂ—અચક્ષુદર્શન
ચરિંદિસુ—ચતુરિન્દ્રિયને
તદ્દુગં—તે બે (—બે દર્શન)
સુએ—સિદ્ધાન્તમાં

ભગિયં—કહેલ છે,
મણુઆ—મનુષ્યો
ચડદંસણિણો—૪ દર્શનવાળા
સેસેસુ—વાકીના દંડકે
તિગં તિગં—ત્રણ ત્રણ
ભગિયં—કહ્યું છે,

ગાથાર્થઃ—સ્થાવર-દ્વીન્દ્રિયને ત્રીન્દ્રિયને અચક્ષુદર્શન અને ચતુરિન્દ્રિયને બે દર્શન (ચક્ષુ સહિત) શ્રુતને વિષે કહ્યાં છે' મનુષ્યો ૪ દર્શનવાળા છે, અને વાકીના દંડકોમાં ત્રણ ત્રણ દર્શન કહ્યાં છે,

વિસ્તરાર્થઃ—થાવર વિતિસુ અચરકૂ—સ્થાવરના ૫ દંડક તથા દ્વીન્દ્રિયને ત્રીન્દ્રિય એ ૭ દંડકમાં અચક્ષુદર્શન છે, ત્યાં અચક્ષુદર્શન-સ્પર્શન્દ્રિય-રસનેન્દ્રિય-ગ્રાણેન્દ્રિય-શ્રોત્રેન્દ્રિય—ને મન સંબંધી એમ ૫ પ્રકારનું છે, તેમજ ઇન્દ્રિય અને મન સિદ્ધા-ય સ્વાભાવિક લઘ્વિરૂપ દર્શનગુણને પણ અચક્ષુદર્શન માનતાં ૬ પ્રકારનું પણ અચક્ષુદર્શન ગણાય, તેમાં પૂર્વભવમાંથી આવતા

સ્થાવરજીવોને દરેકને રસ્તામાં તથા ઉત્પત્તિસ્થાને ઉત્પન્ન થયા-
વાદેન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી લબ્ધિરૂપ અચક્ષુ
દર્શન, નેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પર્યાપ્ત થયેલાને સ્પર્શનેન્દ્રિયરૂપ અચક્ષુદ-
ર્શન છે, તથા દ્વીન્દ્રિયને પણ પૂર્વભવમાંથી આવતાં માર્ગમાં અને ઉત્પ-
ત્તિસ્થાનેન્દ્રિયપર્યાપ્તિ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી લબ્ધિ રૂપ
અચક્ષુદર્શન, અનેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા વાદ સ્પર્શનેન્દ્રિય તથા
રસનેન્દ્રિય સંવંધી બે પ્રકારનું અચક્ષુદર્શન છે. તેમ ત્રીન્દ્રિય જીવ-
ને દ્વીન્દ્રિયવત્ અચક્ષુદર્શન જાણવું પણ વિશેષ એ કેન્દ્રિય પર્યા-
પ્તિ પૂર્ણ કર્યા વાદ સ્પર્શન સંવંધિ-રસનાસંવંધિ-ને ઘ્રાણેન્દ્રિય
સંવંધિ એમ ૩ પ્રકારનું અચક્ષુદર્શન જાણવું.

ચતુરિંદિસુ તદ્દુગ્-ચતુરિન્દ્રિય જીવને તે બે ઇટલે ચક્ષુ
અને અચક્ષુ એમ બે દર્શન જાણવાં. ત્યાં ચતુરિન્દ્રિયને ત્રીન્દ્રિયવત્
લબ્ધિરૂપ-વિગેરે ૪ પ્રકારનાં અચક્ષુદર્શન છે, અને સ્વયોગ્ય પર્યા-
પ્તિઓ પૂર્ણ થયા વાદ 'પર્યાપ્તાવસ્થામાં ચક્ષુદર્શન કહેવું. એ ભાવા-
ર્થ સુદ્ધ ભણિયં-સિદ્ધાન્તમાં કહ્યો છે.

મણુઆ ચતુર્દસણિણો-મનુષ્યો ૪ દર્શનવાળા છે, તેમાં સર્વ
સામાન્ય મનુષ્યોને અચક્ષુદર્શન તથા ચક્ષુદર્શન ચતુરિન્દ્રિયવત્ જા-
ણવું, ને કેટલાક ગૌ મનુષ્યો કે જેઓને અવધિજ્ઞાન અને કેવલ-
જ્ઞાન હોય તેવા મનુષ્યોને અવધિદર્શન તથા કેવલદર્શન હોઈ શકે
પણ સર્વને નહિં. તેમજ એક મનુષ્ય સમકાલે ૧-૨ ને ૩ દર્શન
લબ્ધિવાળો હોય પણ દર્શનોપયોગ તો એક મનુષ્યને સમકાલે એક
જ હોય, ત્યાં ૧-૨-૩ દર્શન સમકાલે લબ્ધિરૂપે હોય તે આ
પ્રમાણે—

૧ ચક્ષુદર્શન સર્વ પર્યાપ્તિઓના સમાપ્તિરૂપ કારણ પર્યાપ્તિ અ-
વસ્થામાંજ હોય પણ દ્વિન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા વાદ હુત્તેહોય નહિં,

अपर्याप्त गर्भज मनुष्यने मात्र अचक्षु दर्शनज होय माटे समकाले १ प्रकारनुं, अथवा श्री सर्वज्ञने फक्त केवलदर्शनज होय माटे १ प्रकारनुं दर्शन छे, तथा अवधिज्ञान अने केवलज्ञानरहित एक ग० मनुष्यने समकाले चक्षु ने अचक्षुदर्शन लब्धि होय माटे बे प्रकारे, अने अवधिज्ञानी मनुष्यने त्रणे दर्शनलब्धि होय, ए प्रमाणे १-२-३ दर्शनलब्धि समकाले होय पण ४ लब्धि न होय, तथा एक समये एकज दर्शनोपयोग तो दरेक जीव मात्रने जाणवो.

सेसेसु तिगं तिगं भणियं-शेष १५ दंडकमां त्रण त्रण दर्शन कहां छे, त्यां देवना १३ दंडक अने नारकनो १ दंडक ए १४ दंडकमां तो दरेक देवने अने दरेक नारकने अपर्याप्तपणामां अचक्षु अने अवधिदर्शन बे होय अने पर्याप्तपणामां दरेक देव नारकने त्रणे दर्शनलब्धि छे, परंतु अहिं एटलो अपवाद छे के पूर्व भवमांथी सम्मूर्च्छिम तिर्येच पंचेन्द्रिय जो देवपणे उत्पन्न थयो होय तो ते देवने अपर्या० अवस्थामां अवधिज्ञान न होय माटे अवधिदर्शन पण न होय एम जाणवुं.

तथा गर्भज तिर्येचमां अचक्षुदर्शन ने चक्षुदर्शन तो चतुरिन्द्रियवत् अने अवधिदर्शन ग० मनुष्यवत् कोइकनेज जाणवुं.

तथा दंडकमां अनधिकारी सम्मू० तिर्येच पंचेन्द्रियने अचक्षु तथा चक्षुदर्शन चतुरिन्द्रियवत् जाणवुं, अने सम्मू० मनुष्यने मात्र अचक्षुदर्शनज होय छे कारण के ए जीवो अपर्याप्त अवस्थामां मरण पामे छे. ॥ इति दर्शनद्वारम् ॥

अवतरण-आ गाथामां सर्व दंडके ज्ञानद्वार कहे छे.

॥ मूल गाथा २० ॥

अन्नाणनाणतियतिय, सुरतिरिनिरए थिरे अनाण दुगं ।

નાણન્નાણ દુ વિગલે, મણુષ્ય પળ નાણ તિઅનાણા ૨૦

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

અજ્ઞાનજ્ઞાનત્રિકં ત્રિકં, સુરતિર્યગ્નૈરચિકેષુ સ્થિરેઽજ્ઞાનદ્વિકં।
જ્ઞાનાજ્ઞાનદ્વિકં વિકલે, મનુજે પંચ જ્ઞાનાનિ ત્રીણ્યજ્ઞાનાનિ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

અન્નાણ-અજ્ઞાન

નાણ-જ્ઞાન

તિય તિય-ત્રણ ત્રણ

સુર-દેવને

તિરિ-તિર્યચને

નિરુ-નારકને

થિરે-સ્થાવરને

અન્નાણ-અજ્ઞાન

દુગં-બે

નાણ-જ્ઞાન

અન્નાણ-અજ્ઞાન

દુ-બે

વિગલે-વિકલેન્દ્રિયોને

મણુષ્ય-મનુષ્યને

પળ નાણ-૫ જ્ઞાન

તિ અનાણા-૩ અજ્ઞાન

ગાથાર્થઃ—દેવ તિર્યચ અને નારકને ૩ અજ્ઞાન ને ૩ જ્ઞાન છે, સ્થાવરોને બે અજ્ઞાન છે, વિકલેન્દ્રિયોને બે જ્ઞાન તથા બે અજ્ઞાન છે, અને મનુષ્યને ૫ જ્ઞાન અને ૩ અજ્ઞાન છે (અહિં જ્ઞાન તથા અજ્ઞાન એ બે દ્વાર કહેવાયાં).

વિસ્તરાર્થઃ—અન્નાણનાણતિયતિય સુરતિરિનિરુ—
—દેવના ૧૩ દંડક, ૪૦ તિર્યચનો ૧ દંડક, અને નારકનો ૧ દંડક એ ૧૬ દંડકમાં ત્રણ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન છે, એમ સામાન્યથી કહું, અને વિશેષતઃ આ પ્રમાણે—

સર્વેન્દ્ર-દરેક વિમાનના અધિપતિ દેવો-પ્રાયઃ સર્વ લોકા-
ન્તિક, ૫ અનુત્તરેના સર્વદેવો એ સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી મ૦—
શ્લુ૦-અથ૦ એ ૩ જ્ઞાનવાળા છે. ૧૫ પરમાધાર્મિક અને ૩ કિલ્લિ-

ષિક દેવોને પણ સમ્યક્ત્વ હોવાથી ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ હોવાથી ૩ અજ્ઞાન હોય છે, ત્યાં પરમાધામીને પૂર્વની સોવતવાળા દેવના ઉપદેશાદિ પ્રયત્નથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, પરન્તુ પ્રથમથીજ સમ્યક્ત્વ હોવાનો સંભવ નથી, શેષ ભુવનપત્યાદિ દેવો ઉત્પન્ન થતાં અને ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત થવાથી ૩ જ્ઞાનવાળા હોય અને મિથ્યાદૃષ્ટિ ભવનપત્યાદિ દેવોને ૩ અજ્ઞાન હોય. એ પ્રમાણે દેવોમાં ૩ જ્ઞાન અને ૩ અજ્ઞાન કહ્યા બાદ હવે તિર્યંચોમાં કહે છે,

તિર્યંચમાં પણ ૩ જ્ઞાનને ૩ અજ્ઞાન છે. અહિં તિર્યંચ સામાન્યે કહેલ છે તો પણ ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો જ જાણવા, તેઓને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ સમ્યક્ત્વ હોવાથી ૩ જ્ઞાન હોય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિઓને ૩ અજ્ઞાન હોય છે. અહિં તિર્યંચને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ મનુષ્યવત્ પરભવથી સાથે લાવેંદું અવધિ અને વિભંગજ્ઞાન હોવું કેટલાએક માને છે. અને કેટલાએક નહિ માનતા હોવાથી બે મત છે, પરન્તુ વિશેષતઃ તો તિર્યંચોને ગુણપ્રત્યયિક હોવાથી વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં અવધિ અને વિભંગ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયમાં ૩ જ્ઞાન અજ્ઞાન કહ્યાં

નારકોમાં સાતમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારક સિવાયના ૧૩ નારકોમાં સમ્યક્ત્વ હોવાથી ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ હોવાથી ૩ અજ્ઞાન છે, અને સાતમી પૃથ્વીના અપર્યાપ્ત નારકને તો કેવલ મિથ્યાત્વજ હોવાથી ૩ અજ્ઞાન હોય પણ જ્ઞાન ન હોય. નારકોને ભવપ્રત્યયિક અવધિ અને વિભંગ હોવાથી ત્યાં ઉત્પન્ન થતી વચ્ચે એ જ્ઞાન પામે છે.

થિરે અનાણદુર્ગ-સ્થાવરને ૨ અજ્ઞાન જ છે, અહિં સિદ્ધાન્તને મતે અલ્પ પણ સમ્યક્ત્વમાં જ નહીં હોવાથી ૨ અજ્ઞાન જાણવાં, અને કર્મગ્રંથકારનેમતે પણ જેઓ પૂર્વભવમાંથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વવ્રમતાં કિં-

ચિત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વાકી રહે કાલ કરી એકેન્દ્રિય થઈલા
લઙ્ઘિપર્યાપ્ત વાદર પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અને વનસ્પતિકાયને અ-
પર્યાપ્તાવસ્થામાં અલ્પકાલ પર્યન્ત સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોતે છતે
પણ સાસ્વાદન ભાવમાં કાર્મગ્રંથિકમતે જ્ઞાન માનેલું નહીં હોવાથી
સર્વ એકેન્દ્રિયોને અજ્ઞાનજ હોય છે,

નાણનાણદુષિગલે—સિદ્ધાન્તકારમતે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વે
જ્ઞાન માન્યું છે અને કેટલાક વિકલેન્દ્રિયોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સા-
સ્વાદન સમ્યક્ત્વ માનેલું હોવાથી સમ્યક્ત્વવાલાને ૨ જ્ઞાન અને
વાકીનાઓને ૨ અજ્ઞાન હોય છે અને કર્મગ્રન્થકારને મતે સાસ્વાદન
સમ્યક્ત્વ છતાં પણ અજ્ઞાનજ કહ્યું છે.

મણુએ પણ નાણ તિ અનાણા—ગર્ભજ મનુષ્યોમાં ૫ જ્ઞા-
ન અને ૩ અજ્ઞાન છે તે આ પ્રમાણે—

એક જીવને સમકાલે ૧-૨-૩ ને ૪ જ્ઞાનલઙ્ઘિ હોય છે,
ત્યાં જે ગ૦ મનુષ્યને અવધિ-મનઃ ૫૦—ને કેવલજ્ઞાન ન હોય તેવા
સમ્યગ્દ્રષ્ટિઓને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન છે, તથા અવધિજ્ઞાન અથવા
મનઃપર્યવજ્ઞાન વેમાંથી કોઈપણ એક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય તો એક
જીવને મ૦—શ્રુ૦—અવ૦ અથવા મ૦—શ્રુ—મનઃ૦ એમ બે રીતે
૩ જ્ઞાન હોય, ને જેને અવધિ અને મનઃ૫૦ વન્ને ઉત્પન્ન થયાં હોય
તો એક ગ૦ મનુષ્યને સમકાલે ચાર જ્ઞાન હોય, ને સર્વ કેવલિ
ભગવાનને એકજ કેવલજ્ઞાન હોય પણ મત્યાદિ ૪ જ્ઞાન ન હોય.
તથા મિથ્યાદ્રષ્ટિ ગ૦ મનુષ્યોને વિભંગજ્ઞાનરહિતને બે અજ્ઞાન અ
વિભંગજ્ઞાન સહિતને ૩ અજ્ઞાન, એ પ્રમાણે એક ગ૦ મનુ૦ને સમ-
કાલે ૧ અથવા ૩ અજ્ઞાન છે, इति ज्ञानाज्ञानद्वारद्वयं,

— (૦) —

અવતરણ—આ ગાથામાં ૧૬ યોગનાં નામ કહે છે.

॥ मूळ गाथा २१ मी. ॥

सच्चअरमीस असच्च मोस मणवय विउव्वि आहारे
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए॥२१॥

संस्कृतानुवादः

सत्येतरमिश्रासत्यमृषा मनो वचांसि वैक्रिय आहारकः
औदारिको मिश्राः कर्मणः एते जोगा देशिताः समये॥२१॥

॥ शब्दार्थः—

सच्च—सत्य.

इयर—असत्य.

मीस—मिश्र.

असच्चमोस—असत्यामृषा.

मण—मनयोग.

वय—वचनयोग.

वेउव्वि—वैक्रिययोग.

आहारे—आहारकयोग.

उरलं—औदारिकयोग.

मीसा—ए त्रणे मिश्रयोग.

कम्मण—कर्मणयोग.

इय—ए सर्व.

जोगा—योग.

देसिया—बताव्या छे.

समए—सिद्धान्तमां-

शार्थः—सत्य—असत्य—मिश्र—ने असत्यामृषा (एचार)
मनयोग तथा (ए चारे) वचनयोग (तथा) वैक्रियकाय-
योग१—आहारककाययोग२—औदारिककाययोग३—ने (ए त्रणे)
मिश्र४तथा कर्मणकाययोग५१ सर्वमली१५योग सिद्धान्तमां कक्षाछे.

विस्तरार्थः—द्वारवर्णन प्रसंगे कक्षो छे त्यांथी जाणवो.

अवतरण—आ गाथामां सर्वदंडके योगद्वार कहे छे,

॥ मूळगाथा २२ मी. ॥

इक्कारस सुरनिरए, निरिएसु तेर पनर मणुएसु ।

विगळे चउ पण वाए, जोगतियं (गं) थावरे होइ २२

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

एकादश सुरनैरधिकयोस्तिर्यक्षु त्रयोदश पंचदश मनुजेषु
विकलेषु चत्वारि पंच वायुषु, योगत्रिकं स्थावरे भवति २२

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

इक्कारस-अगीआर,
सुर-देवने
निरए—नारकने,
तिरिएसु—तिर्येचोने
तेर-१३ योग,
पनर-१५ योग,
मणुएसु-मनुष्योने;

विगले—विकलेन्द्रियोने,
चउ-४ योग;
पण-५ योग,
वाए-वायुकायने,
जोग-योग;
तिगं-त्रण;
थावरे-स्थावरने,
होइ—छे,

ગાથાર્થઃ—દેવ અને નારકને ૧૧ યોગ, તિર્યેચને ૧૩ યોગ
મનુષ્યને ૧૫ યોગ, વિકલેન્દ્રિયને ૪ યોગ, વાયુને ૫ યોગ, અને
સ્થાવરને ૩ યોગ છે,

વિસ્તરાર્થઃ—इक्कारस सुरनिरए—દેવ અને નારકને ૧૧
યોગ હોય તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વભવમાંથી આવતા દેવને માર્ગમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સ-
મયે તૈજસ કાર્મણ યોગ, ઉત્પત્તિ સ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા દેવને દ્વિતીય
સમયથી અન્તર્મુઁ સુધી શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી અથ-
વા વીજે મતે અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી તૈજસ કાર્મણ સહિત વૈઁ
કાયયોગ હોવાથી ચૈક્રિય મિશ્રકાય યોગ, અથવા ઉત્તરવૈક્રિય
રચનાર દેવને રચનાના પ્રારંભમાં અને અન્તે વૈઁમિશ્રકાયયોગ,
તદનંતર શરીરપર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા વાદ અથવા પર્યાપ્તિ થયા વાદ

४ मनना-४वचनना--ने १ वैक्रियकाययोग एव ९ योग होय ए प्रमाणे सामान्यपणे ११ योग जेम 'देवमां कक्षा तेम नारकमां पण विचारवा.

तिरिएसु तेर--ग०तिर्यंचने पूर्वोक्त ११ मां औदा०मिश्र अने औदा० मेलवतां १३ योग थाय ते आ प्रमाणे--

मार्गमां आवताने अने उत्पत्तिना प्रथम समये तै०, का०, उत्पत्तिना द्वितीय समयथी शरीरापर्याप्तपणा सुधी अथवा अपर्याप्तपणा सुधी औदा० मिश्र०, शरीर पर्याप्तने अथवा पर्याप्तने औदा०, पर्याप्तने ४ मनना ने ४ वचनना, कोइक वै० लब्धिवंत तिर्यंच वैक्रिय रचना करे तो रचनाना प्रारंभमां ने अन्ते वै० मिश्र, अने वै० शरीर संबंधि शरीर पर्याप्ति वा सर्वपर्याप्ति समाप्त थया बाद वैक्रिय काययोग ए प्रमाणे १३ योग होय अहों वैक्रिय रचनाना प्रारंभमां जे वैक्रिय मिश्रयोग कह्यो छे. ते सिद्धान्तकारना मते जाणवुं अने कर्मग्रन्थकारने मते प्रारंभमांतो औदा०मिश्र मान्यो छे पण अन्ते एटलेके वैक्रियशरीर छोडती वखतेज वैक्रियमिश्रयोग मान्यो छे. तिर्यंचमां जे तिर्यंचो पोषट विगेरे स्पष्ट भाषा बोली शके तेओने वचनना चारे योग छे, अने अस्पष्ट भाषा बोलनार तिर्यंचो पण मनसंज्ञा पूर्वक सत्यादिक सूचवता होवाथी अस्पष्ट भाषकोने पण ४ भाषायोग मानी शक्याय, अन्यथा तो सम्मू० तिर्यंचवत् १ व्यव० वचनयोग होय,

पन्नर मणुएसु--गर्भज मनुष्योने १५ योग होय. तेमां

१ नव ग्रैवेयक देवोने उत्तर वैक्रिय संबंधि वै०मिश्र-ने वै० काययोग न होय, अने अनुत्तर यास्ती देवोने शब्दोच्चारना अभावे प्रवृत्ति रूप वचनयोग पण न होय.

૧૩ યોગ તો ગ૦ તિર્યચવત્ ^૧ જાણવા અને શેષ બે યોગ આ પ્રમાણે—આહારક શરીર રચનાર ચૌદ પૂર્વધર મુનિને સિદ્ધાન્તકારને મતે રચનાના પ્રારંભે અને અન્તે અને કર્મગ્રન્થકારને મતે પ્રારંભમાંતો ઔદારિક મિશ્ર માન્યો છે પણ અન્તે ઇટલે કે આહારક શરીર છોડતી વખતે આહા૦ મિશ્ર, અને આહારક શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણથયા ઘાદ અથવા ૬ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ, યયા વાદ આહા૦ યોગ હોય એ પ્રમાણે અનેક જીવ આશ્રયિ-મનુષ્યને ૧૫ યોગ કહ્યા,

ધિગલે ચડ—વિકલેન્દ્રિયોને ૪ યોગ હોય તે આ પ્રમાણે—પૂર્વભવથી આવતાં માર્ગમાં અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે તૈ૦કા૦, ઉત્પત્તિના વીજા સમયથી શરીરાપર્યાપ્તાવસ્થા અથવા અપર્યાપ્તાવસ્થા સુધી ઔદા૦મિશ્ર, અને પર્યાપ્તાવસ્થામાં આશ્રયો ભવપર્યન્ત ઔદા૦-અને વ્યવહાર વચ્ચનયોગ એ બે યોગ છે એ પ્રમાણે વિકલેન્દ્રિયના ૪ યોગ.

પણ વાદ-વાયુકાયને ૫ યોગ છે તેમાં તૈ૦ કા૦-ઔદા૦-ને ઔદા૦મિશ્ર એ ૩ યોગ વિકલેન્દ્રિયવત્ જાણવા અને વૈ૦મિશ્ર તથા વૈ૦કાયયોગ ગર્ભજતિર્યચવત્ જાણવા, વાયુકાયને વચ્ચનયોગ હોય નહિ.

જોગનિગં થાવરે હોહ—વાયુકાય સિવાયના ૪ રથાવરોને તૈ૦કા૦-ઔદા૦ મિશ્ર-અને ઔદા૦ એ ૩ યોગ છે તે વિકલેન્દ્રિયવત્ જાણવા.

અર્હિ તૈ૦ કા૦ કાયયોગ જો કે પર્યાપ્તિ અવસ્થામાં પણ હોય છતાં ભવધારણીય શરીરની મુખ્યતા દોવાથી ભવધારણીય શરીર-

૧ પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—શ્રી સર્વજ્ઞને સમુદ્ઘાત સમયે આઠ સમયમાં થીજે છઠ્ઠે ને સાતમે સમયે ઔદા૦ મિશ્ર તથા ત્રીજે ઘોથે ને પાંચમે સમયે કાર્મણ યોગ હોય છે,

नोज योग गणाय. तथा एक जीवने समकाले उपयोग पूर्वकनो
१ ज योग छे, परन्तु उपयोग रहित चेष्टामात्रने योग गणीए तो
वधुमां वधु १ मननो १ वचननो अने औदा० साथे आहा० वा
आहा०मिश्र वा वै० वा वै०मिश्र ए बे काययोग अथवा मूल वै०
साथे वै०मिश्र एम पांच रीते बे काययोग मली ४ योग होय कार-
णके आहा० अने वैक्रिय ए बे शरीर समकाले एक जीवने न होय.

तथा दंडकमां अनधिकारी समु० तिर्यंच पंचे० अने समु० म-
नुष्यने पूर्वोक्त पद्धतिए तै०का०-औ०मिश्र अने औदा० ए३योग
कायाना अने व्यवहारभापरूप १ वचनयोग मली ४ योग विकले-
न्द्रियवत् होय छे.

॥ इति योगद्वारम् ॥

अवतरण—आ गाथामां १२ उपयोगनां नाम कहे छे.

॥ मूल गाथा २३ मी. ॥

ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअ लक्खणु
वओगा

इय बारस उवओगा, भणिया तेलुक्क दंसीहि ॥२३॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

त्रोप्यज्ञानानि ज्ञानानि पंच, चत्वारि दर्शनानि द्वादश
जीवलक्षणोपयोगाः ।

एते द्वादश उपयोगा भणितस्त्रिलोकदर्शिभिः ॥ २३ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

ति—त्रण

अनाण—अज्ञान

लक्खण—लक्षण रूप

उवओगा—उपयोग

નાળ--જ્ઞાન

પળ--પાંચ

ચડ-ચાર

દંસળ-દર્શન

વાર-વાર (૧૨)

જિઅ-જીવનાં

ઇય-એ (પૂર્વોક્ત)

વારસ-વાર

ઉવઓગા--ઉપયોગ

મળિયા-કહ્યા છે

તેલુક્કદંસીહિ--ત્રણ લોકને દે-

ખનાર એવા શ્રીજિનેશ્વરોએ

ગાથાર્થઃ—૩ અજ્ઞાન--૫જ્ઞાન--ને ૪ દર્શન એ જીવનાં લક્ષણ
રૂપ ૧૨ ઉપયોગ છે, એ ૧૨ ઉપયોગ ત્રણ લોકને (કેવલજ્ઞાનદ-
ર્શનવહે) દેખનાર એવા શ્રી જિનેશ્વરોએ કહ્યા છે,

વિસ્તરાર્થઃ—સુગમ છે.

—(૧૦)—

અવતરણ--આ ગાથામાં સર્વ દંડકે ઉપયોગદ્વાર ઉતારે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૨૪ મી. ॥

ઉવઓગા મણુણસુ, વારસ નવ નિરય તિરિય દેવેસુ-
વિગલદુગે પળ છક્કં, ચડરિંદોસુ થાવરે તિયગં ॥૨૪॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

ઉપયોગા મનુજેષુ દ્વાદશ નવ નૈરયિકતિર્યગ્દેવેષુ ।
વિકલદ્વિકે પંચ, ષટ્ ચતુરિન્દ્રિયેષુ સ્થાવરે ત્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

ઉવઓગા--ઉપયોગ

મણુણસુ--મનુષ્યોને

વારસ--વાર

નવ--નવ ઉપયોગ

નિરય--નારકને

તિરિય--તિર્યંચને—દેવેસુ--દેવને

વિગલદુગે--તે વિકલેન્દ્રિયને

પળ--પાંચ ઉપયોગ

છક્કં--છ ઉપયોગ

ચડરિંદોસુ--ચતુરિન્દ્રિયાને

થાવરે--સ્થાવરને

તિઅગં--ત્રણ ઉપયોગ

गाथार्थः—मनुष्योने १२ उपयोग, नारक--तिर्यच--अने दे-
वोने ९ उपयोग, वे विकलेन्द्रियने (द्वीन्द्रिय--त्रीन्द्रियने) ५
उपयोग, चउरिन्द्रियोने ६ उपयोग, अने स्थावरने ३ उपयोग छे.

उपयोग होय एम सामान्यथी कहुं पण विशेषतः आ प्रमाणे—

विस्तरार्थ—हवे आ गाथामां कया दंडके केटला उपयोग
होय ते दर्शावतां उवओगा मणुएस्स वारस--मनुष्योने १२
उपयोग होय एम सामान्यथी कहुं अने विशेषतः आ प्रमाणे—

अनेक मनुष्योनी अपेक्षाए अथवा एक मनुष्यने भिन्न काळ-
नी अपेक्षाए मनुष्यने १२ उपयोग छे. अने एक मनुष्यने सम-
काळे तपासीए तो २-४-५-६-७ उपयोग लब्धिरूपे होय, त्यां
समकाळे केवलज्ञान अने केवलदर्शन ए वे उपयोग श्री सर्वज्ञने
लब्धिरूपे होय, तथा मति-श्रुतज्ञान अथवा मति-श्रुत अज्ञानस-
हित चक्षु अने अचक्षुदर्शन गणतां समकाळे ४ उपयोग होय, त-
था ३ अज्ञान अने चक्षु-अचक्षुदर्शन गणतां ५ ' उपयोग अथवा
मति-श्रुत-ने मनःपर्यवज्ञानयुक्त चक्षु अचक्षुदर्शन गणतां ५-
ण ५ उपयोग, तथा मति-श्रुत--अवधिज्ञानसहित चक्षु--अचक्षु
अने अवधिदर्शन गणतां ६ उपयोग तथा एमां मनःपर्यवज्ञान
मेळवतां ७ उपयोग एक मनुष्यने लब्धिभावे होय पण उपयोगरूपे
न होय, उपयोग रूपे तो एक जीवने १ समये १ ज उपयोग होइ शकै.

नव निरय-तिरिय-देवेषु--नारकनो १-तिर्यचनो १-अने दे-
वना १३ दंडक मळी १५ दंडकमां केवलज्ञान-केवलदर्शन-ने
मनःपर्यवज्ञान शिवायना ९ उपयोग छे कारणके मनःपर्यवज्ञान
अप्रमत्तमुनिने ज उत्पन्न थाय छे, अने प्रमत्तादि मुनिने ज होयछे

१ विभंग ज्ञानीने अवधिदर्शन न माने तो ५ उपयोग
अने मिद्धान्तकारने मते विभंगज्ञानीने अवधिदर्शन मानेलु छे
तो ते अपेक्षाए ६ उपयोग ३ अज्ञान ने ३ दर्शन सहित थाय

પુનઃ આ મનઃપર્યવ જ્ઞાન જો કે અધ્યવસાયની નિર્મલતાથી થાય છે. પળ તથાપ્રકારની જગત્પર્યાદાદા એ અધ્યવસાયો દ્રવ્યભાવમુનિર્લિંગ-ધારીનેજ આવી શકેછે માટે એ જ્ઞાન મુનિવેષ સિવાય વીજા ગૃહસ્થાદિ વેષમાં હોતું નથી માટે તિર્યંચાદિ ૧૫ દંડકમાં મુનિર્લિંગપૂર્વક અધ્યવસાયની તથાપ્રકારની નિર્મલતાના અભાવે અપ્રમત્તાદિપણાનો અભાવ હોવાથી ચારિત્રપ્રત્યયિક મનઃપર્યવજ્ઞાન હોતું નથી, અને ભાવ-ચારિત્રના અભાવે કેવલજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પળ હોય નહિ માટે તિર્યંચાદિ ૧૫ દંડકમાં એ બેડ પ-યોગનો પળ અભાવ છે તથા એ ૯ ઉપયોગ પળ અનેક તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અનેક દેવ અને અનેક નારકની અપેક્ષા એ કહ્યા છે. પળ દરેક તિર્યંચપંચેન્દ્રિયાદિને લબ્ધિભાવે સમકાલે ન હોય માટે એકતિર્યંચને યા ? દેવને વા ? નારકને કેટલા ઉપયોગ હોય તે પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ એ સ્વયં વિચારવા.

વિગલદુગે પળ—વિકલદ્વિક એટલે દ્વીન્દ્રિયને તથા ત્રીન્દ્રિયને મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાન—શ્રુતઅજ્ઞાન—ને અચક્ષુદર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે તેમાં પૂર્વભવે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વમીને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કિંચિત્ શેષ રહેતાં મરણ પામી દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને અપર્યાં અવસ્થામાં અન્તર્મું માત્ર બે જ્ઞાન ને અચક્ષું ૬ સહિત ૩ ઉપયોગ હોય ને ત્યારવાદ તે તથા અન્ય સર્વ દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય જીવોને સદાકાલ બે અજ્ઞાન ને અચક્ષુદર્શનરૂપ ૩ ઉપયોગ હોય છે.

છલ્લકં ચરિંદિસુ—ચતુરિન્દ્રિયજીવોને ચક્ષુદર્શનસહિત ૬ ઉપયોગ હોય શેષ સર્વભાવના દ્વીન્દ્રિયવત્ જાણવી.

શ્રાવરે તિયગં—સ્થાવરના ૫ દંડકમાં મતિ અજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન—ને અચક્ષુદર્શન એ ૩ ઉપયોગ છે, કર્મગ્રન્થકારમતે પૂર્વે જ્ઞાનાજ્ઞાન-

द्वारमां वर्णव्या प्रमाणे जाणवुं

तथा दंडकमां अनधिकारी एवा सम्मू० तिर्यचपंचे० तथा सम्मू० मनुष्यने पण स्थावरवत् ३ उपयोग जाणवा,

॥ इति उपयोगद्वारं ॥

अवतरण—आगाथामां दरेक दंडके उपपातद्वारअने च्यवन द्वार ए वे द्वार कहे छे.

संखमसंखां समए, गब्भतिरिविगलनारयसुरा य ।
मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा ॥२५॥

संस्कृतानुवादः

संख्येया असंख्येयाः समये गर्भजतिर्यग्विकलनारकसुराश्च
मनुजा नियमात् संख्येया वना अनंताः स्थावरा असंख्येयाः २५

॥ शब्दार्थः ॥

संखं—संख्याता

असंखा—असंख्याता

समए—एक समयमां

गब्भतिरि—गर्भजतिर्यचो

विगल—विकलेन्द्रियो

नरय—नारको

सुरा—देवो

य—अने

मणुआ—मनुष्यो

नियमा—निश्चयथी

संखा—संख्याता

वण—वनस्पति

अणंता—अनंत

थावर—स्थावरो

असंखा—असंख्याता

शब्दार्थः—गर्भजतिर्यच—विकलेन्द्रिय—नारक—अने देवो एक समयमां संख्यात अथवा असंख्यात (उपजे अने चव) मनुष्यो निश्चय संख्याता ज, वनस्पतिकायजीवो अनंत, अने स्थावरो असंख्यात (उपजे अने चवे छे)

વિસ્તરાર્થઃ—આ ગાથામાં કયા દંડકના જીવો એક સમય-
માં એટલે સપ્તકાળે કેટલા ઉપજે ! અને મરણ પામે ? તેની સંખ્યા-
નો નિયમ જણાવવા માટે કહે છે કે—સંસ્વક્ષસંસ્વા સ્મય—ગર્ભજ-
તિરિચિગલનારચસુરા ચ—ગર્ભજતિર્યચ—દ્વીન્દ્રિય—ત્રીન્દ્રિય—ચ-
તુરિન્દ્રિય—નારક—ને દેવના ૧૩ એ પ્રમાણે ૪૮ દંડકના જીવો
૧ સમયમાં જન્મ્યથી સંખ્યાત એટલે કમીમાં કમી. ૧--૨--૩
યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા
ઉત્પન્ન થાય, પણ અનંત ન ઉપજે, કારણકે એ ૪૮ દંડકમાં દરેક દંડ-
કની અંદર ત્રણે કાળમાં તપાસીએ તો સર્વ જીવો પણ ' અસંખ્યજ
છે. પુનઃ મરણ પણ એટલા જ જીવો પામે એ પ્રમાણે આગલ સર્વત્ર
ઉત્પત્તિવત્ મરણસંખ્યા જાણવી,

તથા—મણુઆ નિયમ્યા સંગ્વા-ગર્ભજમનુષ્યો નિશ્ચયથી. સં-
ખ્યાતજ છે. અને તે પણ વેની સંખ્યાનો ૬ વાર વર્ગ કરી ૫ મા-
વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરે તેટલી અથવા ૧ ને ૯ વચ્ચે ટાળ વમણા ક-
રે તેટલા ૪૦ મનુષ્યો છે. તે સર્વ સંખ્યા ૭૯૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬-
૪૩૬૭૫૯૩૫૪૨૯૫૦૩૩૬ એ પ્રમાણે ૨૯ આંકડાની સંખ્યાએ
ગર્ભજમનુષ્ય હોય છે, અને મનુષ્યના અશુચિ ૧૪ સ્થાનકોમાં ઉ-
પજતા સમ્પૂર્ણિષ્ઠ મનુષ્યો અસંખ્યાતા જ હોય છે તેથી વેડ (ગ૦
સં૦) મનુષ્યોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણ થાય, પણ કોઈક કા-
લવિશેષમાં સમ્પૂર્ણિષ્ઠમનો ૨૪ મુહૂર્તનો વિરહકાલ પડે છે, તે વ-
ચ્ચે પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા અન્તર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય હોવાથી અન્તર્મુહૂ-
ર્તે ચવી જાય છે. તે વચ્ચે સાધિક ૨૩ મુહૂર્ત મૃત્યુ એકલા ગર્ભજ
મનુષ્યો જ હોય છે તેની સંખ્યા ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જાણવી,

૧ વૈમાનિકદંડકમાં સર્વાર્થસિદ્ધિમાંજ માત્ર સંખ્યાત
દેવો છે. શેષ સર્વ દેવલોકમાં અસંખ્ય દેવોતે,

वणजंता—वनस्पति काय रूप १ दंडकमां एक समये अनंत जीवो उत्पन्न थाय છે, અને મરણ પામે છે. ત્યાં પ્રત્યેક વન-સ્પતિજીવો અસંખ્યાત જ હોવાથી એક સમયમાં અસંખ્ય ઉપજે અને અસંખ્ય મરણ પામે, અને સૂક્ષ્મ સાધારણવનસ્પતિ તથા વાદરસા-ધારણવનસ્પતિ એ બન્નેમાં પ્રતિસમય એક નિગોદગત જીવરા-શિથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાયછે અને મરણ પામે છે, કારણકે બન્ને વનસ્પતિજીવો જગત્માં અનંત અનંત છે,

થાવર અસંખા—વનસ્પતિ સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ ૪ દંડકના જીવો એકસમયમાં અસંખ્યાત ઉપજે અને અસંખ્યાત મરણ પામે કારણકે પૃથ્વીકાયાદિ ચારે જીવો અસંખ્ય અસંખ્ય છે, પણ અ-નન્ત નથી વળી એમાં કોઈ પણ સમયે સંખ્યાત જીવો ન ઉપજે.

અવતરણ—આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં વાકી રહેલા દંડકે ઉપ-પાત અને ચ્યવન દ્વાર અને ઉત્તરાર્ધથી દરેક દંડકે આયુષ્યદ્વાર કહે છે.

॥ મૂળ ગાથા ૨૬ મી. ॥

અસન્નિ નર અસંખા, જહ ઉવવાણ તહેવ ચવણે વિ ।
વાવીસ સગ તિ દસ વાસ--સહસ્સ ઉક્કિદ્ધ પુઠવાઈ. ૨૬

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

અસંજ્ઞિનરા અસંખ્યેયા, યથોપપાતસ્તથૈવ ચ્યવનમપિ ।
દ્વાવિંશત્સસન્નિદશવર્ષ--સહસ્રા ઉન્કૃટં પૃથ્વ્યાદયઃ ॥૨૬॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

અસન્નિ -અસંજ્ઞિ (મમ્મૂર્ચ્છિમ)	ઉવવાણ- ઉપપાતદ્વારમાં
નર--મનુષ્ય	તહેવ--તેથી રીતેજ
અસંખા- અસંખ્યાત	ચવણેઽવિ- ચ્યવનદ્વારમાં પણ
જહ--જેથી રીતે	વાવીસ--વાવીસ

સગ--સાત
તિ--ત્રણ
દસ--દશ
વાસ--વર્ષ

સહસ્સ--હજાર
ઉક્લિષ્ટ--ઉત્કૃષ્ટ
પૃથ્વાઈ--પૃથ્વીકાયાદિ

ગાથાર્થઃ—સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો (એક સમયમાં) અસંખ્યાત (ઉપજે ને ચવે) એ પ્રમાણે જેવીરીતે ઉપપાતદ્વારમાં (કહ્યું) તેવી રીતે જ ચ્યવનદ્વારમાં પણ (કહેવું). પૃથ્વીકાયાદિજીવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ વર્ષ--૭૦૦૦ વર્ષ--૩૦૦૦ વર્ષ ને ૧૦૦૦૦ વર્ષ (અનુક્રમે જાણવું)

વિસ્તરાર્થઃ—અસન્ની નર અસંસ્વા-અસંજ્ઞિમનુષ્યો એક સમયમાં અસંખ્યાત ઉપજેછે. ને ચવેછે, અર્હિંદંડકમાં અનધિકૃત એવા સમ્મૂઃ મનુષ્યોની સંખ્યા પણ કહી.

પુનઃ જે રીતે ઉપપાતદ્વારમાં છે. તેજ રીતે ચ્યવનદ્વારમાં પણ છે. (કે જે ઉપપાતની સાથે સાથે ચ્યવન દ્વાર પણ કહેવાયું છે,) એવી રીતે ઉપપાત--ચ્યવનદ્વાર સમય સંખ્યાએ કહ્યું પણ તે ઉપપાતનો અભાવ કયા દંડકમાં કેટલા કાલ સુધી હોય તે “ઉપપાતવિરહ” અને કયા દંડકમાં કેટલા કાલ સુધી કોઈપણ જીવ મરણ જ ન પામે તે “ચ્યવનવિરહ” પણ પ્રસંગથી કહેવાય છે—

ઉત્પત્તિચ્યવનનો વિરહ કાલ.

દંડકોમાં	જયઃ	ઉત્કૃષ્ટ
સાતે નરકમાં	૧ સમય	૧૨ મુહૂર્ત
’ રત્નપ્રભામાં	”	૨૪ મુહૂર્ત
શર્કરાપ્રભામાં	”	૭ દિવસ

वालुकाप्रभामां	"	१५ मास
पंकप्रभामां	"	१ मास
धूमप्रभामां	"	२ मास
तमःप्रभामां	"	४ मास
तमस्तमःप्रभामां	"	६ मास
चारेनिकायना देवोमां	"	१२ मुहूर्त
भवनपतिमां	"	२४ मुहूर्त
व्यन्तर	"	"
ज्योतिषी	"	"
सौधर्म	"	"
ईशान	"	"
सनत्कुमारमां	"	९ दिवस-२० मुहू०
माहेन्द्रमां	"	२ दि०-१० मुहू०
ब्रह्मलोकमां	"	२२॥ दि०
लांतकमां	"	४५ दि०
शुक्रमां	"	८० दि०
सहस्रारमां	"	१०० दि०
आनतमां	"	संख्यातमास (१० मास)
प्राणतमां	"	" (११ मास)
आरणमां अच्युतमां	"	संख्यवर्ष (१०० वर्ष नी अंदर छे.)

प्रथम त्रण ग्रैवेयके	"	सख्यात १०० वर्ष (-१००० नी अंदर
वीजां त्रण ग्रैवेयके	"	संख्यात १००० वर्ष (-१ लाखनी अंदर
त्रीजाग्रैवेयके	"	सख्यात लक्षवर्ष. (--१ क्रोडनी अंदर
४ अनुत्तरे	"	पल्योपमनोअसं ख्यातमो भाग
सर्वार्थिसिद्धे	"	पल्यो०नोसंख्यातमो भाग
गर्भजतिर्येचमां	"	१२ मुहूर्त
गर्भज मनुष्यमां	"	"
सम्मू०मनुष्य	"	२४ मुहूर्त
द्वीन्द्रियमां	"	अन्तर्मु०
त्रीन्द्रियमां	"	"
चतुरि०मां	"	"
असन्निपंचे०	"	अन्तर्मु०
पृथ्वीकाय	विरह नथी	विरह नथी
अप्काय	"	"
अग्निकाय	"	"
वायुकाय	"	"
धनस्प०	"	"

ए प्रमाणे ज्यां जेटलो विरहकाळ कळो छे, त्यां तेटला काळ सुधी कोइपण जीव नवो उपजे नहिं, तेम कोइ मरे पण नहिं,

तथा दंडकर्मा अनधिकृत सम्मू० मनुष्योनी एक समयमां उत्पत्ति च्यवन संख्या तो ग्रंथकारे गाथापांज कही अने सम्मू० पंचेन्द्रिय तिर्यंच एक समयमां निश्चय असंख्यात ज उपजे अने असंख्यात मरण पामे छे, पण संख्यात नहिं,

॥ इति उपपात—च्यवनद्वारयुगलम्, ॥

हवे दरेक दंडकर्मा आयुष्यद्वार कहेवाना प्रारंभमां बावीस सग ति दस वास सहस्सुक्लिष्ट पुढवाह—पृथ्विकायादि पांचनुं अनुक्रमे २२००० वर्ष—७००० वर्ष—३००० वर्ष—१०००० वर्ष—उत्कृष्ट आयुष्य छे एम सामान्यतः कहुं, अने विशेषतः आ प्रमाणे—

पृथ्विकायमां हीरा—पन्ना विगेरे अतिनकर पृथ्विनुं २२००० वर्ष आयुष्य छे, कांकरा—हडताल—सुरमादिकनुं १८००० वर्ष आयुष्य. मणसिल विगेरेनुं १६००० वर्ष, रंतिनुं १४००० वर्ष, गोपीचंदन कुमारमाटी विगेरेनुं १२००० वर्ष अने भुहाली माटीनुं १००० वर्ष आयुष्य छे. शेष पृथ्वीओनुं आयुष्य श्री सर्वज्ञदृष्टि जे होय ते जाणवुं, ते उत्कृष्ट आयुष्य निर्व्याघात स्थानमां रहेला रत्नादिकनुं जाणवुं, अन्यथा जघ० आयुष्य दरेकनुं अन्तर्मु० छे.

तथा निर्व्याघात स्थले रहेला घनोदध्यादि जळनुं, अग्निनुं, वायुनुं वनस्पतिनु उत्कृष्ट-आयुष्य केटलाक जीवोनुज होइ शकेछे. पुनः वनस्पतिमां फलवत वादर मत्येक वनस्प०नुंज उत्कृष्ट आयुष्य

छे, ने पृथ्व्यादिकमां पण दरेक वादरनुं ज उत्कृष्ट आयुष्य जाणवुं,
कारणके दरेक सूक्ष्मजीवनं अन्तरमुंथी अधिक आयुष्य होतु ।

अवतरण—आगाथामां पण (अग्नि-मनुष्य-तिर्यच-वै-
मानिक-नारकने व्यन्तरनुं) आयुष्य कहेवाय छे.

मूळ गाथा २७ मी,

तिदिणग्गि तिपल्लाऊ, नरतिरिसुरनरयसागरतिचीसा
वंतरपल्लं जोइस, वरिसलक्खाहियं पलियं ॥२७॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

त्रिदिनमग्निस्त्रिपल्यायुष्कौ नरतिर्यश्चौ सुरनारकौ सागर-
त्रयस्त्रिशत्कौ ।

व्यन्तरस्य पल्यं, ज्योतिषो वर्षलक्षाधिकं पल्यं ॥२७॥

॥ शब्दार्थः ॥

ति-त्रण	सागर-सागरोपम
दिण-दिवस	तिचीसा-३३ (तेत्रीस)
अग्गि-अग्निकायनुं	वंतर-व्यन्तरनुं
ति-त्रण	पल्लं-१ पल्योपम
पल्ल-पल्योपम	जोइस-ज्योतिषीनुं
आड-आयुष्य	वरिस-वर्ष
नर-मनुष्योनुं	लक्ख-१ लाख
तिरि-तिर्यचोनुं	अहियं-अधिक
मुर-देवोनुं	पलियं-१ पल्योपम
निरय-नारकोनुं	

गाथार्थ—अग्निकायनुं (उत्कृ० आयुष्य) ३ दिवस, मनु-
ष्य ने तिर्यचोनुं आयुष्य ३ पल्योपम, देव ने नारकनुं ३३ सा-

ગરોપમ, વ્યન્તરનું ? પલ્યોપમ, અને જ્યોતિષીનું (૩૦ આયુષ્ય)
? લાખ વર્ષ અધિક ? પલ્યોપમ છે,

विस्तरार्थः—तिदिणगि-अग्निकायना एक जीवनुं उ
त्कृष्ट आयुष्य ३ दिवसनुं छे, अने तिपल्लाउ नरतिरि-मनुष्यनु आ
युष्य ३ पल्योपमनु कहुं ते देवकुरु उत्तरकुरुनां युगलिक मनुष्योनु
सदाकाल अने भरत-ऐरवत क्षेत्रमां अवसर्पिणी काले ? ला आ-
राना अने उत्सर्पिणि काले छट्ठा आराना मनुष्योनुं जाणवुं, पुनः ए
युगलिकोनु जघ० आयुष्य पल्योपमनो असंख्यातमो भाग न्यून
३ पल्योपम छे (एम प्रश्नोत्तर सार्धशतकमां कहवुं छे.) क्रोडपू-
र्वथी अधिक आयुष्यवाळा युगलिक मनुष्यो होय छे, अने तेओ
असंख्य वर्षना आयुष्यवाळा गणाय छे, ने क्रोडपूर्व सुधीना आयुष्य
वाळा ते संख्यात आयुष्यवाळा गणाय एवो शास्त्रव्यवहार छे.
वळी अपर्याप्ता युग० मनुष्योनु जघ० आयुष्य अन्तर्मु० मात्रजछे.
तथा जे प्रमाणे मनुष्यनु उत्कृष्ट आयुष्य युग० मनु० आश्रयि कहुं
ते प्रमाणे ग० तिर्यंचनुं उ० आयुष्य पण युग० तिर्यंच सिंहादि-
कनी अपेक्षाए जाणवुं शेष सर्व वक्तव्य मनुष्यवत् विचारवुं.

સુરનિરયસાગરતિત્તીસા—વૈમાનિક દેવ અને નારકનું
આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટી ૩૩ સાગરોપમ છે, તે સાતમી નરકના નારક
અને અનુત્તર દેવોને આશ્રયિ કહ્યું, અને શેષ સૌધર્માદિકલ્પમાં
આગલ યન્ત્રમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે જાણવું.

चन्तरपल्लं—व्यन्तरनु १ पल्योपम आयुष्य छे, ते

जोइस चरिसलकखाहियं पलियं—ज्योतपी देवनु ला-
ख वर्ष अधिक १ पत्योपम उत्कृष्ट आयुष्य है,

अहिं देवोपां सर्व इन्द्रोनुं, अने देवीयोपां सर्व इन्द्राणीयोनु

અવશ્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય અને પ્રજા દેવ-દેવીયોનું (જ્યોતિષી સિવાય) સર્વ પ્રપ્રકારે આયુઃ હોય,

અવતરણ—આ ગાથામાં પણ (ભુવનપતિ—ને વિકલેન્દ્રિયો-
નું) આયુષ્ય કહેવાય છે,

મૂળ ગાથા ૨૮ મી,

અસુરાણ અહિય અયરં, દેસૂણદુપલ્લયં નવ નિકાણ
વારસ વાસુણપણદિણ, છમ્માસુવિક્કિઠ વિગલાઝ ॥૨૮

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

અસુરાણામધિકમતરં, દેશોનદ્વિપલ્યં નવ નિકાયેષુ ।

દ્વાદશવર્ષોનપંચાશત્દિનષ્ણમાસા ઉત્કૃષ્ટં વિકલાયુઃ ૨૮॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

અસુરાણ—અમુરકુમારોનું	વાસ—વર્ષ
અહિય—કંઈક અધિક	ઊણ—૧ ન્યૂન
અયરં—૧ સાગરોપમ	પણ—પચાસ } — ૪૯
દેસૂણ—કંઈક ન્યૂન	દિણ—દિવસ
દુપલ્લં—બે પલ્યોપમ	છમ્માસ—૬ માસ
નવ—નવ (૯)	ઉક્કિઠ ઉત્કૃષ્ટ
નિકાણ—નિકાયમાં (ભેદમાં)	વિગલ—વિકલેન્દ્રિયોનું
વારસ—વાર	આઝ—આયુષ્ય

ગાથાર્થઃ—અમુરકુમાર (નિકાય) નું કંઈક અધિક ૧ સાગરોપમ (ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય) છે, અને (શેષ) નવ નિકાયોનું

आयुः) कंडक न्यून २ पल्योपम છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોનુ ઉત્કૃષ્ટ
આયુષ્ય (અનુક્રમે) ૧૨ વર્ષ-૪૯-દિવસ ને ૬ માસ (જેટલું) છે,
વિસ્તરાર્થઃ—સુગમ છે, વિશેષ આગલ ઓપેલા યન્ત્ર જુઓ.

અવતરણ—આ ગાથામાં (પૃથ્વ્યાદિ ૧૦ પદોનું તથા ભવ-
ન૦ નારક ને વ્યન્તરોનુ જઘ૦ આયુષ્ય કહેવાય છે,

મૂલ ગાથા ૨૯ મી.

પુઢવાઈ દસ પયાણં, અન્તમુહુત્તં જહન્ન આઝઠિઈ ।
દસ સહસ વરસઠિઈઆ, ભવણાહિવ નિરયવંતરિયા ૨૯

સંસ્કૃતાનુવાદઃ

પૃથ્વ્યાદિદશપદાના- મન્તર્મુહૂર્ત્તજઘન્યમાયુઃસ્થિતિઃ ।
દશસહસ્રવર્ષસ્થિતિકા, ભવનાધિપનૈરયિકવ્યન્તરાઃ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થઃ

પુઢવાઈ-પૃથ્વિકાય વિગેરે	દસસહસ-દશ હજાર
દસ-દશ (૧૦)	વરસ-વર્ષ
પયાણં-પદોનુ-દંડકોનું	ઠિઈઆ-આયુષ્યવાલા
અન્તમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્ત્ત	ભવણાહિવ-ભવનપતિ
જહન્ન-જઘન્ય-અતિ અલ્પ	નિરય-નારક
આઝઠિઈ-આયુષ્યની સ્થિતિ	વન્તરિયા-વ્યન્તરો

ગાથાર્થ—પૃથ્વિકાય વગેરે ૧૦ દંડકોની જઘન્ય આયુસ્થિ-
તિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ભવનપતિ-નારક-ને વ્યન્તરો (જઘ૦ થી)
૧૦૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાલા છે,

વિસ્તરાર્થઃ—સુગમ છે, વિશેષ આગલ ઓપેલો યન્ત્ર જુઓ.

॥ देवोनुं आयुष्य ॥

देवोनुं	जघ०	उत्कृष्ट
द० असुर० देवोनुं	१० हजार वर्ष	१ सागरो०
द० " देवीनुं	"	३॥ पल्यो०
उ० " देवनुं	"	साधिक १ सागरो०
उ० " देवीनुं	"	४॥ पल्यो०
द० ९ निकायदेवनुं	"	१॥ पल्यो०
द० " देवीनुं	"	०। पल्यो०
उ० " देवनुं	"	देशूण २ पल्यो०
उ० " देवीनुं	"	" १ पल्यो०
व्यन्तर देवनुं	"	१ पल्यो०
व्यन्तर देवीनुं	"	०॥ पल्यो०
चन्द्र इन्द्रनुं	—	१ लाखव वर्षाधिक १ पल्योपम
चन्द्रनी प्रजादेवनुं	१० हजार वर्ष	"
सूर्य इन्द्रनुं	—	१००० वर्षाधिक १ पल्यो०
सूर्यना प्रजादेवनुं	१०००० वर्ष	"

ग्रह अधिपतिनुं	—	१ पल्यो०
ग्रह देवोनुं	१०००० वर्ष	"
नक्षत्र अधिपतिनुं	—	०॥ पल्यो०
नक्षत्र देवोनुं	१०००० वर्ष	०॥ पल्यो०
तारा अधिपतिनुं	—	साधिक ०। पल्यो०
तारा देवोनुं	१००००० वर्ष	"
सूर्यनी इन्द्राणीनुं	—	सूर्यथी अर्ध
सूर्य देवीयोनुं	१०००० वर्ष	"
चन्द्रनी इन्द्राणीनुं	—	चन्द्रथी अर्ध
चन्द्र देवीयोनुं	१० हजार वर्ष	"
ग्रहाधिपति देविनुं	—	ग्रहथी अर्ध
ग्रह देवीयोनुं	१०००० वर्ष	"
नक्षत्राधिपति देविनुं	—	नक्षत्रथी अर्ध
नक्षत्र देवीयोनुं	१०००० वर्ष	"
ताराधिपति देविनुं	—	ताराथी अर्ध

तारा देवीयोनं	१०००० वर्ष	१
अथो किलिविषिकनं	१ पल्यो०	३ पल्योपम
सौधर्म देवोनं	१ पल्यो०	२ सागरो०
ईशान देवोनं	साधिक १ पल्यो०	साधिक २ सागरो०
सौध० इन्द्रनं	—	२ सागरो०
ईशान इन्द्रनं	—	साधिक २ सागरो०
सौध० परिगृहीता देवीनं	१ पल्यो०	७ पल्यो०
सौधर्मे अपरिगृहीता देवीयोनं	”	५० पल्यो०
ईशाने परिगृहीता देवीयोनं	साधिक १ पल्यो०	९ पल्यो०
ईशाने अपरिगृहीता देवीयोनं	”	५५ पल्यो०
मध्य किलिविषिकोनं	२ सागरो०	३ सागरो०
सनत् कुमारेन्द्र	”	७ सागरो०
सनत् कु० देवोनं	२ सागरो०	”

१ अहिंथी आगल देवीओनी उत्पत्ति नथी माटे आयुष्य पण कष्टु नथी.

माहेन्द्र 'देवोनुं	साधिक २ साग०	साधिक ७ सागरो०
ब्रह्म देवोनुं	७ सागरो	१० सागरो०
९ लोकांतितुं	८ "	८ "
उर्ध्वकिल्बिषिकोनुं	१० "	१३ "
लांतक देवोनुं	१० सागरो०	१४ "
शुक्र देवोनुं	१४ सागरो०	१७ "
सहस्रार देवोनुं	१७ सागरो०	१८ "
आनत देवोनुं	१८ "	१९ "
प्राणत देवोनुं	१९ "	२० "
आरण देवोनुं	२० "	२१ "
अच्युत 'देवोनुं	२१ "	२२ "
१ ली ग्रैव्यैकनु	२२ "	२३ "
२ जी "	२३ "	२४ "
३ जी "	२४ "	२५ "

* विचार सप्ततिका ग्रन्थे.

१-२ ण नच देवलोकना इन्द्रोनुंमात्र उन्कृष्ट आयुष्यज छे.

३ अर्हिथी आगळ सर्वत्र देवोज छे पण इन्द्रादि भेद नथी

(११४)

॥ दंडकविस्तरार्थः ॥

४ थी "	२५ "	२६ "
५ मी "	२६ "	२७ "
६ ढी "	२७ "	२८ "
७ मी "	२८ "	२९ "
८ मी "	२९ "	३० "
९ मी "	३०	३१ "
४ अनुत्तरे	३१ "	३३ "
सर्वार्थसिद्धे	—	३३ "

॥ नारकनुं आयुष्य ॥

पृथ्विमां	जघ०	उ०
रत्नप्रभामां	१०००० वर्ष	१ सागरो०
शर्कराप्रभामां	१ सागरो०	३ "
वालुकाप्रभामां	३ "	७ "
पंकप्रभामां	७ "	१० "
धूमप्रभामां	१० "	१७ "
तमःप्रभामां	१७ "	२२ "
तमस्तमःप्रभामां	२२ "	३३ "

ए प्रमाणे वैमानिक देवो उत्कृष्ट आयुष्य सर्वथी उपरना प्रत-
रमां जाणवुं अने नारकोनु उ० आयुष्य सर्वथी नीचेना प्रतरमां
जाणवुं, अने ज्यां १ ज प्रतर होय त्यां केटलाएकनु जघ० ने के-
टलाएकनु उत्कृष्ट जाणवुं, शेष प्रतरोमां केटलुं आयुष्य छे तेनो
विस्तार सिद्धान्तादिकथी जाणवो.

॥ मनुष्यनुं आयुष्य ॥

मनुष्योनुं	जघन्य०	उत्कृष्ट
देवकुरुमां पर्या०नुं	देसूण ३ पल्यो०	संपूर्ण ३ पल्यो०
सत्तरकुरुमां ”	”	”
हरिवर्षमा ”	देसूण २ पल्यो०	संपूर्ण २ पल्यो०
रम्यक्रमां ”	”	”
हिमवंत ”	देसूण १ पल्यो०	संपूर्ण १ पल्यो०
हिरण्यवंत ”	”	”
अन्तर्द्धीपोमां ”	देसूण पल्योपमासं- ख्येय भागः	पल्योपमासंख्येय भागः
महाविदेहमां ”	अन्तर्मु०	पूर्वक्रोड वर्ष
भरत-अरवत ”	अन्तर्मु०	३ पल्योपम
संमु० मनुष्य	लघु अन्तर्मु०	अन्तर्मु०
अपर्याप्त युगलिकोनुं	अन्तर्मु० लघु	अन्तर्मु०

अहिं देसूण एटले पल्योपमनो असंख्यातमो भाग न्यून
जाणवो.

॥ तिर्यंचोनु अयुष्य ॥

तिर्यंचनुं	जघ०	उत्कृ
सर्व सूक्ष्मस्थावरनुं	अन्तर्मु०	अन्तर्मु०
बादर पृथ्विनुं	'	२२००० वर्ष
बादर अपूनु	'	७००० वर्ष
बादर अग्निनुं	'	३ दिवसनुं
बादर वायुनुं	'	३००० वर्ष
बादर साधारणवनुं०	'	अन्तर्मु०
बादर प्रत्येकवन०	'	१०००० वर्ष
द्वीन्द्रियनुं	'	१२ वर्ष
त्रीन्द्रियनुं	'	४९ दिवस
चतुरिन्द्रियनुं	'	६ मास
गर्भज जलचरनुं	'	पूर्वक्रोड वर्ष
गर्भज स्थलचरनुं	'	३ पेल्योपम

१ मनुष्यायुष्य आयुन्त्रमां लख्या प्रमाणे शुगलिक स्थलच-
रोनां ३-२-१ पल्यो०—पल्योपमासंग्येय भाग आयुष्य उत्कृष्ट
तथा जघन्यथी देखून विचारयां.

गर्भज उरःपरिसर्पन्तुं	"	पूर्वक्रोडवर्ष
गर्भज भुजपरिसर्पन्तुं	"	"
गर्भज खेचरन्तुं	"	पल्यो० नोअसंख्यातमो भाग
संमु० स्थलचरन्तुं	"	८४००० वर्ष
संमु० जलचरन्तुं	"	पूर्वक्रोड वर्ष
संमु० उरःपरि०न्तुं	"	५३००० वर्ष
संमु० भुजपरि०न्तुं	"	४२००० वर्ष
संमु० खेचरन्तुं	"	७३००० वर्ष
अपर्या० तिर्य्यच०न्तुं	"	अन्तर्मु०

अवतरण—आ गाथाना पूर्वार्धमां वाकी रहेला दंडकोनुं ज-
घ० आयुष्य अने उत्तरार्धथी दंडकोमां पर्याप्तिदार कहेवाय छे.

॥ मूल गाथा ३० मी. ॥

वेमाणिअजोइसिया, पल्लतयटुंसआउआ हुंति ।

सुरनरतिरिनिरएसु, छपज्जत्ती थावरे चउगं ॥३०॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

वैमानिकज्योतिष्काः पल्यतदष्टांशायुष्का भवन्ति ।

सुरनरतिर्यग्नैरयिकेषु, षट् पर्याप्तयः स्थावरे चतुष्कं ॥३०॥

॥शब्दार्थः॥

वेमाणिय—वैमानिकदेवो
जोइसिया—ज्योतिषीदेवो
पल्ल—१ पल्योपम
तयटुंस—तेनो(पल्यो०नो)
आठमा भाग)
आउआ—आयुष्यवाला
हुंति—छे
सुर—देवोने

नर—मनुष्योने
तिरि—तिर्यचोने
निरएसु—नारकोने
छ—६ (छ)
पज्जत्ती—पर्याप्तियो
थावरे—स्थावरोने
चउगं—४ पर्याप्तियो

गाथार्थः—वैमानिक देवो (जघ० थी) १ पल्योपमना,
अने ज्योतिषी देवो (जघ० थी) पल्योपमना आठमा भाग जे-
टला आयुष्यवाला छे, देव-मनुष्य-तिर्यच अने नारकोने ६ पर्या-
प्ति छे. अने स्थावरोने ४ पर्याप्तियो छे,

विस्तरार्थः—वेमाणिय जोइसिया पल्ल तयटुंसआ-
उआ हुन्ति—वैमानिकनु जघ० आयुष्य १ पल्योपम ते सौधर्म
देवलोकना देवोने आश्रयि जाणवुं. अने ज्योतिषीनु आयुष्य प-
ल्योपमनो आठमो भाग छे ते ताराना विमानवासी देवोनी अपे-

ક્ષાણ જાણવું, શેષ દેવોને યૌ અધિક આયુષ્ય છે તે સંબન્ધિ વિ-
શેષતા યન્ત્રમાં કહી છે,

સુરનરતિરિનિરણસુ છ પજ્જતિ—દેવોને, ગર્ભજ મનુષ્યોને
—ગર્ભજ તિર્યંચોને અને નારકોને એ સર્વ જો લબ્ધિ પર્યાપ્તા હોય
તો તેઓને ૬ પર્યાપ્તિયો હોય છે,

થાવરે ચતુર્ગં---લબ્ધિપર્યાપ્ત સ્થાવરોને આહાર--શરીર--ઇ-
ન્દ્રિય અને ઉચ્છવાસ એ ૪ પર્યાપ્તિ હોય છે,

અવતરણ—આ ગાથામાં વિકલેન્દ્રિયોને પર્યાપ્તિ તથા
સર્વ દંડકે કઈ દિશિનો આહાર હોય ? તે કહેવાય છે,

॥મૂળ ગાથા ૩૧ મી.॥

વિગલે પંચ પજ્જતી, છદિસિ આહાર હોઈ સવ્વેસિં
પણગાઇપણભયણા, અહ સન્નતિયં ભણિસ્સામિ ॥૩૧॥

॥સંસ્કૃતાનુવાદઃ॥

વિકલે પંચ પર્યાપ્તયઃ પદ્મદિગાહારો ભવતિ સર્વેષાં ।

પનકાદિપદે ભજના, અથ સંજ્ઞાત્રિકં ભણિષ્યામિ ॥ ૩૧ ॥

॥શબ્દાર્થઃ॥

૧. દેવોને સિદ્ધાન્તમાં (—શ્રી ભગવતી જી માં) ૬ પર્યા-
પ્તિયો પણ કહી છે, પરન્તુ ભાષા અને મન પર્યાપ્તિ એક સ-
મયમાં સમકાળે ઉત્પન્ન થવાથી એ બે પર્યાપ્તિને એક ગણા છે.
માટે વસ્તુતઃ તો દેવને ૬ પર્યાપ્તિજ કહેવાય, પુનઃ અનુત્તર
વાસી દેવોને શબ્દોચ્ચાર કરવા જરૂર નહિ હોવાથી શબ્દો-
ચ્ચાર કરતા નથી પરન્તુ શક્તિરૂપ વચન પર્યાપ્તિ છે.

તથા શ્રી વિચારસપ્તતિકામાં દેવને નારકને બન્નેને મૂળ
વૈક્રિય તથા ઉત્તર વૈક્રિય સંબન્ધિ ઉપરોક્ત રીતે ૬-૬ પ-
ર્યાપ્તિયો કહી છે.

विगले-विकलेन्द्रियोने
 पंच—पांच
 पज्जत्ती-पर्याप्ति
 छद्दिसि-छ दिशाओथी
 आहार-आहार
 होइ-छे
 सव्वेसिं-सर्वदंडकोने
 पणगाइ-पांच दिशि इत्यादिक

[अथवा सू०वनस्पत्यादि]
 पदे-स्थानकोमां
 भयणा-भजना-विकल्पे
 अह—हवे
 सन्न-संज्ञा
 नियं-त्रण
 भणिस्सामि-कहीश

गाथार्थः—विकलेन्द्रियोने पांच पर्याप्ति छे. ६ दिशिथी आवेलो आहार सर्व जीवोने होय छे पण पांच दिशि इत्यादि (त्रण) पदमां (-५ दिशि-४ दिशि-ने ३ दिशि ए ३ पदमां) विकल्पे छे, बीजो अर्थ—सर्व जीवोने ६ दिशिथी आवेलो आहार होय छे, पण सू० वनस्पत्यादि (पांच) स्थानकोमां विकल्पे छे, हवे त्रण संज्ञाओनुं द्वार कहीश.

विस्तरार्थः—विगले पंचपज्जत्ती विकलेन्द्रियोने आहार --शरीर--इन्द्रिय--उच्छ्वासने भाषा ए पांच पर्याप्ति छे, कारणके ए जीवोने जीह्वाइन्द्रिय अने मुख होवाथी अव्यक्त उच्चार करी शके छे, अने सम्मूर्च्छिम होवाथी मननो अभाव छे माटे मनः-पर्याप्ति होय नहि.

तथा दंडकोमां अनधिकृत सम्मृ०मनुष्य आहार--शरीर--ने इन्द्रिय ए ३ पर्याप्तियो होय, अने सम्मृ०तिर्येच पंचे० ने विकले० वत् ५ पर्याप्तियो होय.

॥ इति पर्याप्तिद्वारम् ॥

હવે દિશિ આહારદ્વારમાં પ્રથમ છદ્ધિસિઆહાર હોઈ સન્વે-
સ્તિ-સર્વ દંડકમાં છદ્ધિ દિશિથી આવેલો ઓજ આહાર અને લોમ
આહાર હોય, કારણકે સર્વ દંડકના જીવો લોકની અંદરના ભા-
ગમાં રહ્યા છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે પળગાઈ પણ-પનક એટલે
સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ इत्यादि પાંચ પદમાં (--સૂ૦ વન૦ બન્ને વાયુ--સૂ૦
અગ્નિ--સૂ૦ અપ્-ને સૂ૦ પૃથ્વિને) ભયળા--ભજના એટલે વિક-
લ્પે, અર્થાત્ છ દિશિનોજ આહાર હોય એવો નિયમ નહિ પરન્તુ
૬--૫--૪--ને ૩ દિશિનો આહાર પણ હોઈ શકે, કારણકે, એ જી-
વો લોકની અંદરના ભાગમાં અને લોકને અન્તે--કિનારે પણ રહે-
લા છે. ત્યાં ૬--૫--૪--૩ દિશિનો આહાર કેવી રીતે હોય ? તે
દર્શાવાય છે—

લોકના સર્વથી નીચેના છેલ્લા પ્રતરોમાં નિષ્કુટ સ્થાને સ્વૂળે
રહેલા એકેન્દ્રિય જીવ નીચે અલોકાકાશનો વ્યાધાત હોવાથી પુ-
દ્ગલ દ્રવ્યના અભાવે અધો દિશિનો આહાર ન ગ્રહણ કરે, અને
દિશિમાં પણ અલોકાકાશના વ્યાધાતે પુદ્ગલાગમન નહિ હોવા-
થી સ્વૂળાની બે પાસની બે દિશાઓમાંથી પણ આહાર ન મેળવી
શકે માટે લોકની નીચે છેડે રહેલા જીવને ૩ દિશાનોજ આહાર
મળી શકે, અને એજ પ્રમાણે લોકના સર્વોપરિ અન્તે નિષ્કુટસ્થાને
સ્વૂળામાં વર્તતો એકેન્દ્રિય જીવ બે દિશીથી અને ઊર્ધ્વ દિશીથી
આહાર ન મેળવી શકે માટે બે રીતે ૩ દિશિનો આહાર એકેન્દ્રિ-
યોને જ હોય.

લોકના સર્વથી નીચેના છેલ્લા પ્રતરોમાં નિષ્કુટ સ્થાને દિ-

૧ એકેન્દ્રિયોના ૨૨ ભેદમાંથી વાયુ ને પ્રત્યે૦ વન- સિ-
વાયના ૪ વાદરો નહિ હોવાથી ૧૨ ભેદ લોકને અન્તે રહ્યાછે
પ્રમ શ્રી ભગવતી જીમાં ક છે.શુ

शिमां रहेलो एकेन्द्रियजीव नीचे अने एक पासनी दिशामां अलो-
काकाश होवाथी बे स्थानेथी आहार मेळवी शकें नहिं माटे ४ दि-
शिनो आहार करे. ए प्रमाणे सर्वोपरितन प्रतरोमां उध्वदिशिथो
अने एक पडखानी दिशिमांथी आहारना अभावे बे रीते ४ दिशि-
नो आहार होय.

तथा सर्वथी नीचे एकादि प्रतर छोडीने उपरनां प्रतरोमां
लोकने अन्ते दिशामां रह्यो होय तो मात्र जमणी वाजूनी दि-
शाए अलोकनो व्याघात थवाथी पुद्गल ग्रहण नहिं करी शक-
वाथी पांच दिशिथी आवेलो आहार ग्रहण करे,

अने लोकनी अंदरना भागमां रहेला एकेन्द्रियोने कोइपण
दिशाए अलोकाकाशनो व्याघात नहिं नडवाथी छए दिशिमांथी
आहार मेळवी शके छे. ॥ ॥ इति आहारद्वारम् ॥ तथा सम्मू०
ति० ने सम्मू० मनुष्यने ६ दिशिनो आहार होय अने जीवोना
निराहारीपणानो समय आहारद्वारना वर्णन प्रसंगे कह्यो छे,

॥ इति आहारद्वारम् ॥

१ सर्वाधस्तन वा सर्वोपरितन प्रतरोमां लोकनो तीर्च्छन्ति
भाग वर्जिने अंदरना भागमा रहेलो एके० जीव पण उध्व वा
अधोमांथी कोइपण एक दिशिनो आहार न मेळवी शकंतो ए
रीते पण पांचदिशीनो आहार संभवे छे परन्तु सिद्धान-
न्तोमां उपर प्रमाणेनु दृष्टांत वताखेलुं होवाथी अहीं ते प्र-
माणे लख्यु छे, तत्त्व कैवलिमहाराज जाणे.

२ अहीं विदिशाओ एक प्रदेश श्रेणिरूप होवाथी तेदला
एक प्रदेशरूप भागमां आहार होइ शके नहिं कारण एक प्रदे-
श स्थित द्रव्य जीवगाह्य होय नही. आहारदेशमां आवेलो
विदिशानो एक प्रदेश बहुतम देशयाली दिशाओमांज गणाइ
जंतो होवाथी १० दिशानो आहार करेवाय नही.

અહસન્નિતિયં ભણિસ્સામિ—હવે હું હેતુવાદોપદેશિકી-
દીર્ઘકાલિકી—ને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી એ ત્રણ સંજ્ઞાઓમાંની કયે
દંડકે કેટલી સંજ્ઞાઓ હોય તે કહીશ.

અવતરણ—આ ગાથામા દંડકોને વિષે સંજ્ઞાદ્વાર કહે છે.

॥મૂળ ગાથા ૩૨ મી.॥

ચતુર્વિહસુરતિરિણ્ણુ, નિરણ્ણુ ય દીર્ઘકાલિગી સંજ્ઞા
વિગલે હેતુવણ્ણસા, સન્નારહિયા થિરા સવ્વે ॥૩૨॥

॥સંસ્કૃતાનુવાદઃ॥

ચતુર્વિંશસુરતિર્યક્ષુ, નૈરયિકેષુ ચ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા ।
વિકલે હેતૂપદેશિકી, સંજ્ઞારહિતાઃ સ્થિરાઃ સર્વે ॥૩૨॥

॥શબ્દાર્થઃ॥

ચતુર્વિહ—ચાર પ્રકારના
સુર—દેવ
તિરિણ્ણુ—તિર્યંચોમાં
નિરણ્ણુ—નારકોમાં
ય—અને
દીર્ઘકાલિગી—દીર્ઘકાલિકી
સંજ્ઞા

વિગલે—વિકલેન્દ્રિયોમાં
હેતુવણ્ણસા—હેતુવાદોપદેશિકી
સંજ્ઞા
સન્નારહિયા—સંજ્ઞારહિત
થિરા—સ્થાવરો
સવ્વે—સર્વે

ગાથાર્થઃ—ચાર પ્રકારના દેવો—તિર્યંચો—અને નારકોમાં
દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા છે, વિકલેન્દ્રિયોમાં હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા છે.
અને સર્વે સ્થાવરો સંજ્ઞારહિત છે,

વિસ્તરાર્થઃ—સુગમ છે.

અવતરણ—આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં વાકી રહેલા દંડકોણ સંજ્ઞા, અને ઉત્તરાર્ધમાંથી આગતિ તથા ગતિદ્વાર કહેવાનાં પ્રારંભમાં પ્રથમ દેવમાં આગતિદ્વાર કહે છે,

૪

॥મૂળ ગાથા ૩૩ મી,॥

મણુઆણ દીહકાલિય, દિઢીવાઓવણસિયા કેવિ ।

પજ્જપણતિરિમણુઅચ્ચિય,ચઉવિહ દેવેસુ ગચ્છંતિ॥૩૩॥

॥સંસ્કૃતાનુવાદઃ॥

મનુષ્યાણાં દીર્ઘકાલિકી, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકાઃ કેઽપિ ।

પર્યાપ્તપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુજા એવ ચતુર્વિધદેવેષુ ગચ્છંતિ ।૩૩

॥શબ્દાર્થઃ॥

મણુઆણ—મનુષ્યોને

દીહકાલિય—દીર્ઘકાલિકીસંજ્ઞા

દિઢીવાઓવણસિયા—દૃષ્ટિ—

વાદોપદેશિકી સંજ્ઞા

કે—કેટલાએક

ઽવિ-- પણ-વલી-

પજ્જ- પર્યાપ્ત

પણ—પંચેન્દ્રિય

તિરિ—તિર્યચને

મણુઅ—મનુષ્ય

ચ્ચિઅ-નિશ્ચય

ચઉવિહ—ચારપ્રકારના

દેવેસુ—દેવોમાં

ગચ્છંતિ—જાયછે

ગાથાર્થઃ—મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા છે. અને કેટલાએક (મનુષ્યો)ને તો દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ હોય છે, ॥

પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, અને પર્યાં મનુષ્યો જ ચારે પ્રકારના દેવોમાં જાય છે,

૧ ચોથી ગાથામાં દ્વારોનો જે અનુક્રમ દર્શાવ્યો છે, તે માં પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ત્રીજી આગતિદ્વાર કહ્યું છે, ને અર્થે દંડકોમાં અવતારતાં પ્રથમ આગતિદ્વાર અને ત્યારવાદ ગતિદ્વાર કહેવાશે એ ક્રમવિપર્યય વક્તાની વિવશ્વાસે આધારે હોય છે.

વિસ્તરાર્થઃ—મનુષ્યોને દીર્ઘકાં સંજ્ઞા કહી પણ તે સર્વ ગર્ભજ મનુષ્યને છે, અને સમ્મૂં મનુષ્યો તો મનરહિત હોવાથી હે-તુવાદોં સંજ્ઞાવાલાજ છે, પુનઃ કેટલાએક મનુષ્યોને જે દૃષ્ટિવાદોં સંજ્ઞા કહી તે સંવન્ધદ્વાર પ્રસંગે કહ્યો છે, દૃષ્ટિવાદોં સંજ્ઞા સમ્ય-ગ્દૃષ્ટિને જ હોય છે,

તથા પર્યાં પંચેં તિં અને મનુષ્યજ ચારે પ્રકારનાં દેવોમાં જાય. એ દેવોમાં આગતિ સામાન્યથી કહી, ને વિશેષથી આ પ્ર-માણે—૧૦ ભવન, ૧૬ વ્યં, ૧૫ પરમાધામી, ૧૦ જૃંભક, એ ૫૧ દેવોમાં ૧૦૧ પ્રકારના લબ્ધિપર્યાપ્ત મનુષ્યો તથા યુગલિક ચતુષ્પદ સહિત ૫ ગર્ભજ તિર્યંચ લબ્ધિપર્યાપ્તા ને ૫ સમ્મૂં તિર્યં-ચ લબ્ધિપર્યાપ્ત પટલા જીવો (એ ૫૧ દેવોમાં) આવી ઉપજે. અને ૧૦ જ્યોતિષી તથા સૌધર્મકલ્પમાં અન્તર્દ્વીપ વિના ૪૫ ક્ષેત્ર-ના મનુષ્યો ને ૫ ગર્ભં તિર્યંચ એ ૫૦ જીવો આવી ઉપજે છે, ઈ-શાનમાં પૂર્વોક્ત ૫૦ માંથી ૫ દિમવન્ત ને ૫ હિરણ્યવન્ત ક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચ સિવાયના ૪૦ જીવો આવી ઉપજે, અથો કિલ્વિષિકમાં ૧૫ કર્મભૂમિના સંખ્યેય વર્ષાયુષ્ક (વધુમાં વધુ પૂર્વક્રોડ વર્ષાયુષ્ક) પર્યાં ૧૦ મનુષ્યો, ૫ દેવકુરુ ને ૫ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના યુગલિક તિર્યંચ અને યુગલિક મનુષ્યો તથા મંચ્યેયાયુષ્ક ૫ ગર્ભજ તિર્યંચ લબ્ધિપર્યાપ્તા એ ૩૦ જીવો આવી ઉપજે, તથા ૩ જા થી ૮ મા કલ્પસુધીમાં સંખ્યેયાયુષ્ક લબ્ધિપ-ર્યાપ્ત ૧૫ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યો અને એજ વિશેષણવાલા ૫ ગર્ભં તિર્યંચો મલી ૨૦ જીવો ઉપજે, ને આનતથી સર્વાથ સુધીમાં-ઉક્ત વિશેષણવાલા ૧૫ કર્મભૂમિ મનુષ્યો આવી ઉપજે.

અવતરણ—આ ગાથામાં દેવનું ગતિદ્વાર (—દેવો મરણ પામી ને ક્યાં ઉપજે ? તે) કહે છે,

॥ मूळ गाथा ३४ ॥

संखाउपज्जपणिंदि, तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते ।

भूदगपत्तेयवणे, एएसु च्चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥

॥संस्कृतानुवादः॥

संख्ययेयायुष्कपर्याप्तपंचेन्द्रिय- तिर्यग्नरेषु तथैव पर्याप्तेषु ।
भूदकप्रत्येकवनेषु, एतेष्वेव सुरागमनं ॥ ३४ ॥

।।शब्दार्थः।।

संखाउ-संख्यातवर्पना आयु-
व्यवाळा

पज्ज-पर्याप्त
पणिंदि-पंचेन्द्रिय
तिरिय-तिर्यचमां
नरेसु-मनुष्यमां
तहेव-तेमज-तथा
पज्जत्ते-पर्याप्तमां

भू-पृथ्वीकाय
दग-अष्काय
पत्तेयवणे-प्रत्येक वन० कायमां
एएसु-ए ५ दंडकोमां
च्चिय-निश्चय
सुर-देवनुं
आगमणं-आववुं (-गति)

गाथार्थः—संख्यातवर्पना आयुष्यवाळा पर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यचमां अने (संख्या० पर्या० पंचे०) मनुष्यमां, तेमज पर्याप्त पृथ्वीकाय--अष्काय--अने प्रत्येकवनस्प० कायमां ए ५ दंडकोमां ज देवनुं आववुं (उपजवुं) थाय छे.

विस्तरार्थः—संख्यात आयुष्यवाळा एटले कर्मभूमिमां उत्पन्न थयेला, वधुमां वधु क्रोडपूर्व वर्पना आयुष्यवाळा लब्धिपर्याप्त पंचेन्द्रिय गर्भज तिर्यचोमां, कर्मभूमां उत्पन्न थयेला वधुमां वधु क्रोडपूर्व वर्पना आयुष्यवाळा लब्धिपर्याप्त गर्भज मनुष्योमां, स-

વૈત્ર ઉત્પન્ન થતી લબ્ધિપર્યાં વાદર પૃથ્વી, લબ્ધિપર્યાં વાં અપ્, અને લં પર્યાં વાં પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં જ દેવોનું આગમન(ગતિ-ઉત્પત્તિ) છે. કારણકે દેવો મરણ પામીને અપર્યાપ્તા થતા નથી, તેમજ દેવોચ્ચવીવમાં અને નારકમાં પણ ન જાય અને વિકલેન્દ્રિયમાં તથા અગ્નિ વાયુમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી, એ પ્રમાણે દેવ (ના ૧૩) દંડક ની ગતિ સામાન્યથી કહી, અને વિશેષ એજ છે કે ભુવનપતિ--વ્યન્તર--જ્યોતિષિ--સૌધર્મ- ને ઈશાન એટલા દેવલોકના દેવોજ પૂર્વોક્ત ૫ સ્થાને જાય છે, સનત્ કુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો સંખ્યેયાયુક્ત લં પર્યાં ગં તિર્યંચ અને એજ વિશેષણવાળા ગં મનુષ્યોમાં જાય છે આનતાદિથી સર્વાર્થ સુધીના દેવો ફક્ત કર્મભૂમિમાં સંખ્યાત આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોમાં જ જાય છે, પુનઃ પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં જે દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ અમુકજ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંબન્ધિ વિશેષ વિગત શ્રી ભગવતીજીમાં અથવા દ્રવ્યલોકપ્રકાશમાં છે ત્યાંથી જાણવી.

પુનઃ કેટલાએક દેવોને જેઓ પ્રથમથી જાણે છે કે મારે અમુક વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થવાનું છે તો તે દેવો માન દશાના વશથી તે વૃક્ષનો દૈવિક ચમત્કાર દર્શાવી લોકોમાં પૂજનીક કરે છે, ને તે વૃક્ષનો મહિમા વધારે છે,

અવતરણ—આ ગાથામાં નારક જીવોની આગતિ તથા ગતિ (—કયા કયા જીવો નારકગતિમાં આવે, અને નારકો મરણ પામીને કહ્ કહ્ ગતિમાં જાય તે) કહે છે.

॥ मूल गाथा ३० मी. ॥

पज्जत्तसंखगढभय, तिरियनरा निरयसत्तगे जन्ति ।
निरयउवट्ठा एएसु, उववज्जन्ति न सेसेसु ॥ ३५ ॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

पर्याप्तसंख्येयायुर्गर्भजतिर्यग्नरा नरकसप्तके यान्ति ।
नरकोद्वृत्ता एतेषूपपद्यन्ते न शेषेषु ॥ ३५ ॥

॥ शब्दार्थः ॥

पज्जत्त—पर्याप्त	जन्ति—जाय છે,
संख—संख्यात आयुष्यवाळा	निरय—नरकमांथी
गढभय—गर्भज	उवट्ठा—नीकलेला जीवो
तिरिय—तिर्यच	एएसु—ए वन्नेमां
नरा—मनुष्यो	उववज्जन्ति—उपजे છે
निरय—नरकमां	न—नથી उपજતા
सत्तगे—सात (मां)	सेसेसु—वाકીના દંડકોમાં

गाथार्थः—पर्याप्त संख्यात आयुष्यवाळा गर्भज तिर्यच अने पर्या० संख्यायुष्यवाळा गर्भज मनुष्यो साते नरकमां जाय છે, ए नारकनी आगति कही, अने नरकमांथी निकलेला (अर्थात्) नारको ए वेमां ज उपजे છે पण वाकीना (२२) दंडकोमां उपजता नथी ए नारकनी गति कही,

विस्तरार्थः—पर्याप्त संख्यात आयुष्यवाळा गर्भज तिर्यचो अने एज विशेषणवाळा ग० मनुष्यो सात नरकमां जाय ए नारकमां आगति सामान्यधी कही, अने विशेषधी आ प्रमाणे—

रत्नप्रभामां—१५ कर्म० मनु०—५ ग० ति०—५ समु०

તિ૦-૧ ૨૫ લઘ્વિપર્યાપ્તા આવે, યુગલિક મનુષ્ય વા તિર્યંચોની અવશ્ય દેવગતિ હોવાથી તેઓ નરકમાં ઉપજતા નથી.

શર્કરાપ્રભામાં—૧૫ કર્મ૦ મનુ૦-ને ૫ ગ૦ તિ૦-૨૦

ચાલુકાપ્રભામાં—૧૫ કર્મ૦ મનુ૦, ને શુજપરિ૦ વિના -૪ ગર્ભજ તિર્યંચ ૧ ૧૯ લઘ્વિપર્યા૦ જીવો આવે.

પંકપ્રભામાં—૧૫ કર્મ૦ મનુ૦, ગ૦ જલ૦-ગ૦ થલ૦ ને ગ૦ ઉર૦ ૧ ૧૮ લ૦ પર્યા૦ જીવો આવે,

ધૂમપ્રભામાં—૧૫ કર્મ૦ મનુ૦ ગ૦ જલ૦-ગ૦ થલ૦-૧૭

તમપ્રભામાં—૧૫ કર્મ૦ મનુ૦-ગ૦ જલ૦ ૧૬

તમતમપ્રભામાં—સ્ત્રીવિના ૧૫ કર્મ૦ મનુ૦-ગ૦ જલ૦-૧૬

૧ પ્રમાણે નારકજીવોમાં આગતિ કહીને હવે નારક જીવો ક્યાં ઉત્પન્ન થાય ? તે નારકની ગતિ કહે છે,

રત્નપ્રભાદિ ૬ ની--લઘ્વિપર્યાપ્ત સંખ્યેયાયુક્ત ગર્ભ૦ મનુષ્યો ૧૫ કર્મભૂમિના, અને ૧૧ વિશેષણવાળા ગર્ભ૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય પાંચ ૧ ૨૦ ભેદમાં જાય, નારકો મરણ પામીને લઘ્વિ અપર્યા૦ ન થાય. ॥ ઇતિ નારકગત્યાગતિઃ ॥

અવતરણ—આ ગાથામાં પૃથ્વી-અપ્-અને વનસ્પતિની (માં કહ્ કહ્ ગતિના જીવ આવે તે) આગતિ કહે છે.

॥મૂળ ગાથા ૩૧ મી.॥

પુટ્ત્વી ઓઁવણસ્સહ--મજ્ઞે નારયવિવજ્જિઓ જીવા ।
સવ્વે ઉવવજ્જંતિ, નિયનિયકસ્માણુમાણેણં ॥ ૩૬ ॥

॥સંસ્કૃતાનુવાદઃ॥

પૃથ્વ્યવનસ્પતિમધ્યે નારકવિવર્જિતા જીવાઃ ।

મર્ત્યે ઉપપદ્યન્તે નિજનિજકર્માનુમાનેન ॥ ૩૬ ॥

॥शब्दार्थः॥

पृथ्वी-पृथ्विकाय	जीवा-जीवो
आऊ-अपूकाय	सव्वे-सर्वे जीवो
वणस्सइ-वनस्पतिकाय	उववज्जन्ति-उत्पन्न थाय છે,
મજ્ઞે-मध्ये-मां	नियनिय-पोतपोताना
नारय-नारक	कम्माणुमाणेणं-कर्मने अनुसारे
विवज्जिया-वर्जिने-सिवायना	

गाथार्थः—पृथ्विकाय-अपूकाय-ने वनस्पति मध्ये नारक सिवायना सर्वे जीवो पोत पोताना कर्मने अनुसारे उत्पन्न थाय છે, (ए पृथ्व्यादि ३ मां आगति कही.)

विस्तरार्थः—आ गाथामां पृथ्व्योदि ३ दंडकमां आगति सामान्यथी कहीने विशेषथी आ प्रमाणे—

प० पृथ्वि-अपू-ने प्र० वन०स्पतिमां—४८ तिर्यंच-१-०१ सम्मू० मनुष्य-कर्मभूमिना पर्या० अपर्या० मली ३० मनुष्य-१५ परमाधामी-१० भवनपति-१६ व्यन्तर-१० जृम्भक-१० ज्योतिषी-सौधर्म-ईशान-अथो किल्बिषिक ए प्रमाणे २४३ जीवो ए ३ लब्धिपर्याप्तमां आवी उपजे.

अपर्या० पृ० अपू-प्र० वन० तथा सर्व साधा० वनस्पतिमां ४८ तिर्यंचो तथा ३० कर्म० मनुष्यो, १०१सम्मू० मनुष्यो आवी उपजे છે, ए प्रमाणे ए ३ दंडकमां पूर्वोक्त दंडकना जीव-भेदो पोत पोताना कर्मने अनुसारे (—कर्मना वशथी) उत्पन्न था-य છે, ए चोथा चरणमां जीवोने परभव जवामां ईश्वरप्रेरणा-ना लौकिक मतनुं निवारण कर्तुं जाणवुं.

૧ કર્મને અનુસારે કહેવાયી જે કેટલાક ઘાદીઓ ઈશ્વરેચ્છા અથવા ઈશ્વરપ્રેરણાથી ગત્યાગતિ કરે છે તેમ કહે છે તેનું સંકલન કર્યું કારણ ઇચ્છા અથવા પ્રેરણા સકર્મજીવનું કાર્ય છે, અને કર્મ રહિત થયા વિના ઈશ્વર કહી શકાય નહીં

અવતરણ—આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં પૃથ્વી-અપ્-ને વનસ્પતિ જીવો મરણ પામીને કઈ ગતિમાં ઉપજે ? (એ ત્રણની ગતિ) તે અને ઉત્તરાર્ધમાં તેડકાય-વાયુકાયમાં કયા જીવો આવે ? (એ બેની આગતિ) કહેવાય છે,

॥મૂળ ગાથા ૩૭ મી,॥

પુઢવાઈદસપણ્સુ, પુઢવીઆઝવણસ્સઈ જન્તિ ।

પુઢવાઈદસપણ્હિ ય, તેઝવાઝસુ ઉવવાઓ ॥ ૩૭॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

પૃથ્વ્યાદિદશપદેષુ પૃથ્વ્યાપો વનસ્પતયો યાન્તિ

પૃથ્વ્યાદિદશપદેભ્યશ્ચ તેજોવાય્વોરુપપાતઃ ॥ ૩૭ ॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

પુઢવાઈ-પૃથ્વિકાય વિગેરે

દસ-દશ

પણ્સુ-પદોમાં--સ્થાનમાં

પુઢવી-પૃથ્વિકાય

આઝ-અપ્કાય

વણસ્સઈ--વનસ્પતિકાય

જન્તિ--જાય છે.

પુઢવાઈ--પૃથ્વિકાય વિગેરે

દસ-દશ

પણ્હિ--પદમાંથી-સ્થાનમાંથી

ય--બહી

તેઝ--અગ્નિકાય

વાઝસુ--વાયુકાયમાં-

ઉવવાઓ--ઉપજવું-ઉત્પત્તિ-આગતિ

ગાથાર્થઃ—પૃથ્વિકાય વિગેરે ૧૦ સ્થાનમાં પૃથ્વિ-અપ્- અને વનસ્પતિકાય જાય છે, અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં પૃથ્વિકાય વિગેરે ૧૦ સ્થાનકથી (જીવોનું) ઉપજવું (આવવું) થાય છે

વિસ્તરાર્થઃ—પૃથ્વિ-અપ્-ને વનસ્પતિજીવો પૃથ્વિ-અપ્-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-ગ૦ તિર્ય-

च-ने ग० मनुष्य ए १० स्थानमां जाय छे, परन्तु विशेष ए छे के—ए ३ जीवो कर्मभूमिना ३० मनुष्यभेदोमां १०१ सम्मू० मनु०मां, ने ४८ तिर्य्यचमां मली १७९ जीवभेदमां उत्पन्न थाय छे, पण युगलिकोमां जता नथी. पृथ्व्यादि ३ नी गति कही, ह्वे अग्नि अने वायुमां आगति कहे छे के पृथ्व्यादि १० पदमांथी नीकळीने जीवो अग्नि अने वायुमां उपजे छे, त्यां १०१ सम्मू० मनुष्य, ३० कर्म० मनुष्य, ने ४८ तिर्य्यच ए १७९ जीव भेद अग्नि-- वायुमां आवी शके छे, पण युगलिको आवता नथी,

॥ इति अग्निवायुमां आगति ॥

अवतरण—आ गाथाना पूर्वार्धमां अग्नि अने वायु मरण पामीने क्यां जाय ? (—अग्नि-वायुनी गति ते), अने उत्तरार्धमां विकलेन्द्रियोनी आगति तथा गति कहेवाय छे.

॥मूल गाथा ३८ मी,॥

तेज्जवाऊगमणं, पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे ।

पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जन्ति ॥३८॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

तेजोवायुगमनं, पृथ्वीप्रमुखे भवति पदनवके ।

पृथ्व्यादिस्थानदशकाद् विकलत्रिकं तत्र यान्ति ॥ ३८ ।

॥ शब्दार्थः ॥

तेज्ज--अग्निकाय

वाऊ--वायुकायनुं

गमणं--गति-जवुं

पुढवी-पृथ्विकाय

पमुहंमि--वगेरेमां

होइ--छे,

પયનવગે--નવ સ્થાને	વિગલાઈ--વિકલાદિ
પુઢવાઈ--પૃથ્વિકાય વિગેરે	તિયં--ત્રિક
ઠાણ--સ્થાન-પદ	તર્હિ--ત્યાં (પૃથ્વ્યાદિ ૧૦ સ્થાનમાં)
દસગા--દશમાંથી	જંતિ-જાય છે,

ગાથાર્થ—અગ્નિકાય અને વાયુકાયની ગતિ પૃથ્વિકાય વિગેરે નવ સ્થાનકમાં હોય છે, વિકલેન્દ્રિયો પૃથ્વિકાય વિગેરે ૧૦ સ્થાનમાંથી આવે છે, અને (પુનઃ) ત્યાંજ (પૃથ્વ્યાદિ-૧૦ સ્થાનમાં) જાય છે.

વિસ્તરાર્થઃ—અગ્નિ ને વાયુની ગતિ પૃથ્વ્યાદિ ૯ પદમાં (--૪૮ તિર્યંચમાં) છે,

તથા વિકલેન્દ્રિયમાં આગતિ—પૃથ્વ્યાદિ ૧૦ પદથી કહી તે પૃથ્વ્યાદિ ૩ દંડકવત્ ૧૭૯ જીવભેદથી જાણવી. તથા વિકલેન્દ્રિયની ગતિ પણ તેવીજ રીતે ૧૭૯ જીવભેદોમાં જાણવી

ગાથામાં પુઢવાઈઠાણદસગા વિગલાઈ તિયં એટલાં પદથી વિકલેન્દ્રિયોની આગતિ કહે છે, અને વિગલાઈતિયં તર્હિ જંતિ એ પદથી વિકલેન્દ્રિયની ગતિ કહી છે. ત્યાં વિગલાઈતિયં એ પદ હમરુક્મણિ ન્યાયથી વન્ને વાજુ લાગી શકે છે.

.....

અવતરણ—આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભજતિર્યંચોની આગતિ તથા ગતિ, અને ઉત્તરાર્ધમાં ગર્ભજ મનુષ્યોની આગતિ તથા ગતિ કહે છે,

॥મૃલ ગાથા ૩૯ મી.॥

ગમણાગમણં ગઢભય--તિરિયાણં સયલજીવઠાણેસુ ।

સઢવત્થ જન્તિ મણુઆ, તેઝવાઝહિ નો જન્તિ ॥૩૯॥

॥संस्कृतानुवादः॥

गमनागमनं गर्भजतिरश्वां सकलजीवस्थानेषु
सर्वत्र यान्ति मनुजास्तेजोवायुभ्यां नो यान्ति ॥ ३९ ॥

॥शब्दार्थः॥

गमण-गति- जवुं	सव्वत्थ-सर्व स्थानंके
आगमण-आववुं	जंति-जायं छे,
गब्भय-गर्भज	मणुआ-मनुष्यो
तिरियाणं-तिर्यंचोनुं	तेउ-अग्निकायमांथी
सयल-सकल-सर्व	वाऊहिं-वायुकायमांथी
जीवठाणेषु जीवस्थानोमां	नो-नथी
(जीवभेदोमां)	जंति-जायं छे

गाथार्थः—गर्भज तिर्यंचोनी गति आगति सर्व जीवभेदोमां
होय छे, (ग० तिर्यंचो सर्व जीवभेदोमां जाय छे), मनुष्यो सर्व
जीवभेदोमां जाय छे, (अने सर्व जीवभेदोमांथी आवे छे परन्तु)
अग्नि अने वायुमांथी जता (आव्रता) नथी.

विस्तरार्थः—गर्भज तिर्यंचोनी गति ने आगति सर्व जीव
स्थानोमां छे एटले गर्भज तिर्यंचो सर्व दंडकमां उपजे छे, अने ग०
ति० मां पण सर्व दंडकना जीव आवी उपजे छे. तोपण विशेष
जीवभेदने आश्रयि ग० तिर्यंचनी गति आ प्रमाणे—

पर्या० ग० जलचर—आननादि १८ देवलोक सिवायना ५२७
जीवभेदमां उत्पन्न थाय छे.

पर्या० ग० उरपरिसर्प—ऊर्ध्वना १८ देवलोक तथा ६-७ पृ-
थ्वीना नारक सिवाय ५२३ भेदमां.

गर्भ० पर्या० चतुष्पद—ऊर्ध्व १८ देव०, तथा ५-६-७ पृ-
थ्वि सिवाय ५२१ भेदमां

ग० पर्या० खेचर—ऊर्ध्व १८ देव०-तथा ४-५-६-७ पृथ्वि
सिवाय ५१९ भेदमां

ग० पर्या० भुजपरि०—ऊर्ध्व १८ देव०-तथा ३-४-५-६
-७ पृथ्वि सिवाय ५१७ भेदमां,

सम्भू० पर्या० तिर्य्यच पंचे० ५—ज्यो० वै० सिवाय ५१
देवमां, ५६ अन्तर्द्वीपमां, रत्नप्र० मां, ३० कर्मभूमि मनु० मां,
१०१ सम्भू० मनु० मां ने ४८ तिर्य्यचमां पर्याप्त पणे ने अपर्या-
प्तपणे पण उपजे

तथा ए १० अपर्याप्त तिर्य्यच पचेन्द्रियो ३० कर्म० मनुष्योमां
१०१ सम्भू० मनु०मां, ने ४८ तिर्य्यचमां उपजे ए प्रमाणे २० ति-
र्य्यच पंचेन्द्रियोनी गति कहीने हवे २० ति० पंचे० नी आगति
कहेवाय छे,

५ पर्या० ग० तिर्य्यचमां—१०१ सम्भू० मनु०, ३० क-
र्म० मनु०, ४८ ति, १५ परमा०, १० भुव०, १६ व्य०, १० जृ०,
१० ज्योतिषी, ३ किल्बि०, ९ लोकां, ८ कल्प, ने ७ नारकना
जीवो आवी उपजे,

५ अप० ग० तिर्य्यचमां—१०१ सम्भू० मनु०, ३० कर्म०
मनु०, ४८ ति०, एटला जीवो आवी उपजे.

१० सम्भू० तिर्य्यच पंचे० मां—१०१ सम्भू० मनु०, ३०
कर्म० मनु०, ने ४८ तिर्य्यचो आवी उपजे.

ए प्रमाणे तिर्य्यचोनी गत्यागति कहीने हवे ग० मनुष्योनी
गत्यागतिमां प्रथम ग० मनु० नी आगति ने तयारवाद गति
कहेवाय छे.

१५ ग० पर्या० कर्म० मनु०—५६३ जीवभेदमां जाय,

३० पर्या० अकर्म० मनु०—१० भ्रु०, १६ व्यं०, १५ परमा०, १० जृ०, १० ज्यो०, १ अधोक्लि०, सौ०, ने ईशान ए ६४ स्थाने जाय.

५६ पर्या० अन्तर्द्वीप मनु०—५१ देवोमां

१०१ अपर्या० ग० मनु० } ४८ तिर्यंच, ३० कर्म० मनुष्य, ने
१०१ सम्मू० मनु० } १०१ सम्मू० मनुष्योमां उपजे.

ए प्रमाणे मनुष्योनी गति कही ने हवे आगति कहे छे,

१५ ग० पर्या० कर्म मनु० मां—१५ कर्मभू० मनु०, अग्निने वायु विना सर्व सूक्ष्मवादर एकेन्द्रिय, ३ विकले०, सर्वप्रकारना ति० पंचे०, १०१ सम्मू० मनुष्य, ९९ देव, अने प्रथम ६ पृथिवना नारक आवी उपजे.

३० अकर्म मनु० मां—१५ कर्म० पर्या० मनु०, ने ५ ग० पर्या० ति० ए २०.

५६ अन्तर्द्वी० मनु० मां—१५ कर्म० पर्या० मनु०, १० पर्याप्त ति० पंचे० ए २५.

शेष सर्व मनुष्यमां—१०१ सम्मू०, मनु०, तेउ० वायु विना शेष सर्व तिर्यं०, ने १५ कर्म० मनुष्य आवी उपजे.

। इति गत्यागतिद्वारम् ॥

अवतरण—आ गाथामां सर्व दंडकने विषे वेदद्वार कहेवाय छे.

॥ મૂળ ગાથા ૩૪ ॥

વેયતિય તિરિનરેસુ, ઇત્થિ પુરિસો ય ચડવિહસુરેસુ ।
થિરવિગલ નારણસુ, નપુંસવેચ્છો હવહ્ ઇગો ॥૪૦॥

॥સંસ્કૃતાનુવાદઃ॥

વેદપ્રિકં તિર્યગ્નરયોઃ સ્ત્રી પુરુષશ્ચ ચતુર્વિધસુરેષુ ।
સ્થિરવિકલનારકેષુ, નપુંસકવેદો ભવત્યેકઃ ॥૪૦॥

॥શબ્દાર્થઃ॥

વેય-વેદ	થિર-સ્થાવર
તિય-ત્રણ	વિગલ-વિકલેન્દ્રિય
તિરિનરેસુ-તિર્યંચમનુષ્યોમાં	નારણસુ-નારકોમાં (ને)
ઇત્થી-સ્ત્રીવેદ	નપુંસવેઓ-નપુંસક વેદ
પુરિસો-પુરુષવેદ ય-અને	હવહ્—હે
ચડવિહ-ચારપ્રકારના	ઇગો—એક
સુરેસુ-દેવોમાં (દેવોને)	

ગાથાર્થઃ—તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચાર પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ છે, અને સ્થાવર (એકેન્દ્રિય) --વિકલેન્દ્રિય-તથા નારકોમાં એક નપુંસકવેદ જ છે.

વિસ્તરાર્થઃ----તિર્યંચ તથા મનુષ્યોમાં ૩ વેદ કહ્યા ત્યાં સર્વ સમ્મૂળમનુષ્ય તથા સમ્મૂળતિર્યંચ પञ્ચેન્દ્રિયને ફક્ત એક નપુંસકવેદ હોય, અને ગર્ભજ જીવોમાં કેટલાએક પુરુષવેદી કેટલાએક સ્ત્રીવેદી ને કેટલાએક જીવો નપુંસકવેદી પણ હોય છે,

તથા ચારે પ્રકારના દેવોમાં નપુંસકવેદ નહિ હોવાથી માત્ર સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ જ છે, શેષ વ્યાખ્યા સુગમ છે.

अवतरण---हवे आ. गाथायी २४ दंडकप्रांथी कया दंडकना जीवो अल्प अने कया दंडकना जीवो अधिक छे, ? ते कहे छे.

॥ मूल गाथा ४० मो. ॥

पज्जमणु बायरग्गी, वेमाणियभवणनिरयवंतरिया।
जोइसचउ पण तिरिया, वेइंदि तेइंदि भूआऊ॥४०॥

॥ संस्कृतानुवादः ॥

पर्याप्तमनुजबादराग्निवैमानिकभवनपतिनैरयिक-

व्यन्तरकाः ।

ज्योतिश्चतुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यचो द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियभ्वापः ॥४०॥

शब्दरार्थः

पज्ज-पर्याप्त

मणु—मनुष्य

बायर-बादर

अग्गी-अग्नी

वेमाणिय-वैमानिक

भवण-भवनपति

निरय—नारक

वंतरीया—व्यंतरो

जोइस-ज्योतिषीदेव

चउ-चतुरिन्द्रिय

पण—पञ्चेन्द्रिय

तिरिया-तिर्यचो

वेइंदि-द्वीन्द्रिय

तेइंदि-त्रीन्द्रिय

भू—पृथ्विकाय

आऊ—अपूकाय

गाथार्थः— पर्याप्तमनुष्य--बादर अग्नि-वैमानिक--भवनपति
--नारक-व्यन्तर-ज्योतिषी- चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियतिर्यच--द्वीन्द्रिय
-त्रीन्द्रिय-पृथ्विकाय-अपूकाय (संवन्ध आगळनी गाथा साये.)

વિસ્તરાર્થઃ--મુગમ છે. પળ આગલ લઘુ અને મહાલ્પબહુતા જુઓ

અવતરણ--આ ગાથામાં પળ બાકી રહેલા દંઢકોનું અલ્પવહુત્વ કહ્યું છે.

॥મૂળ ગાથા ૩૮ મી,॥

વાડ વળસ્સઈ ચ્ચિય, અહિયા અહિયા કમેળ મે હુંતિ।
સવ્વેવિ ઇમે ભાવા, જિળા મળ ણંતસો પત્તા ॥ ૪૨॥

॥ સંસ્કૃતાનુવાદઃ ॥

વાયુર્વનસ્પતિશ્ચૈવ અધિકા અધિકા ક્રમેણમે ભવન્તિ ।
સર્વેઽપિ ઇમે ભાવાઃ, હે જિના મયા ઽનન્તશઃ પ્રાપ્તાઃ ૪૨॥

॥ શબ્દાર્થઃ ॥

વાડ--વાયુકાય	હુંતિ--છે.
વળસ્સઈ--વનસ્પતિકાય	સવ્વેવિ--સર્વે પળ
ચ્ચિય- નિશ્ચય	ઈમે--એ પૂર્વોક્ત(પર્યાંમનુષ્યાદિ)
અહિયા અહિય--અધિક	ભાવા--ભાવ
અધિક	જિળા-હે જિનેશ્વરો
કમેળ--અનુક્રમે	મળ--મે
ઈમે--એ પૂર્વોક્ત (પર્યાપ્ત	અણંતસો--અનંતવાર
મનુષ્યાદિ)	પત્તા--પ્રાપ્ત કર્યા

ગાથાર્થઃ---વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય નિશ્ચય એ પૂર્વોક્ત (પર્યાં મનુષ્યાદિ) અનુક્રમે અધિક અધિક છે. હે જિનેશ્વરો એ સર્વ (પર્યાંમનુષ્યત્વાદિ) ભાવો મેં અનંતવાર પ્રાપ્ત કર્યા છે. (માટે દ્વે એકવાર પ્રાપ્ત થનારું શોભ પદ આપો ---એ દંઢક રૂપ મુનિનું તાત્પર્ય આગલની ગાથા માથે મંવન્થવાલુ છે.)

विस्तरार्थः---अल्पबहुत्व संबन्धि बन्ने गाथाओमां जीवो सामान्यतः अधिक अधिक कक्षा पण केटला अधिक ? ते कहुं नथी माटे ते स्पष्ट रीते दर्शावाय छे.---

*

॥ २४. दंडकनुं*अल्पबहुत्व ॥

पर्याप्त मनुष्य	१	सर्वथी अल्प
बादर अग्नि	१	असंख्य गुण
वैमानिक	१	असंख्य गुण
भवनपति	१०	असंख्य गुण
नारक	१	असंख्य गुण
व्यन्तर	१	असंख्य गुण
ज्योतिषी	१	संख्य गुण
चतुरिन्द्रिय	१	संख्य गुण
पञ्चे०तिर्य्यच	१	
द्वीन्द्रिय	१	विशेषाधिक
त्रीन्द्रिय	१	विशेषाधिक
पृथ्विकाय	१	असंख्य गुण
अप्काय	१	असंख्य गुण
वायुकाय	१	असंख्य गुण
वनस्पतिकाय	१	अनंत गुण

*अहिं पर्याप्त जीवाश्रयि आ अल्पबहुत्व कहुं छे-

॥ महादंडकाल्पबहुत्वम्. ॥

१ गर्भज मनुष्य	सर्वथी अल्प
२ गर्भज मनुष्य स्त्री	संख्ये गुण/२७अधिक२७गुण
३ पर्या०वा०अग्नि	असंख्य गुण
४ अनुत्तर देव	"
५ उर्ध्वत्रण ग्रैवे०देवो	संख्यात गुण
६ मध्मग्रैवे०त्रिकदेवो	"
७ अधो ३ ग्रै० देवो	"
८ अन्युत कल्पदेवो	"
९ आरणकल्प देवो	"
१० प्राणतकल्प देवो	"
११ आनतकल्प देवो	"
१२ तमतमा नारक	असंख्य गुण
१३ तमा नारक	"
१४ सहस्रार कल्पदेवो	"
१५ महाशुक्र कल्प देवो	"
१६ धूमप्रभानारक	"
१७ लांतक कल्प देवो	"
१८पंकप्रभानारक	"
१९ व्रत्त्यकल्पदेव	"
२० बालुकाप्रभा नारक	"

२ गर्भज मनुष्यथी गर्भज मनु० स्त्री संख्यगुण छे. ए प्रमाणे दण्डक अल्प बहुत्य पृथ पृथ संख्यानी अपेक्षा ए जाणवुं

२१ महेन्द्र कल्पदेव	"
२२ सनत्कुमार कल्पदेव	"
२३ शर्कराप्रभानरक	"
२४ समुच्छिम मनुष्य	"
२५ ईशान कल्पदेवो	"
२६ ईशान कल्पदेवी	संख्यगुण (३२ अधिक ३२ गुण)
२७ सौधर्मकल्प देवो	"
२८ सौधर्मकल्प देवी	३२ अधिक ३२ गुण
२९ भवनपति देव	असंख्यगुण
३० भवनपति देवी	३२ अधिक ३२ गुण
३१ रत्नप्रभा नारक	"
३२ खेचर ति० पंचे० पुरुष	असंख्यगुण
३३ खेचर ति० पं० स्त्री	सं० (३ अधिक ३ गुण)
३४ चतुष्पद ति० पुरुष	"
३५ चतुष्पद ति० स्त्री	" ३ अधिक ६ गुण)
३६ जलचर ति० पुरुष	"
३७ जलचर स्त्री	" (३ अधिक ३ गुणी)
३८ व्यन्तर देव	"
३९ व्यन्तर देवी	" (३२ अधिक ३२ गुण)
४० ज्योतिषीदेव	"
४१ ज्योतिषीदेवी	" (३२ अधिक ३२ गुण)
४२ नपुं० खेचर ति०	"
४३ नपुंसक स्थलचर ति०	"
४४ नपुं० जलचर	"

४५ पर्या० चतुरिन्द्रिय	”
४६ पर्या० पञ्चे०	विशेषाधिक
४७ पर्या० द्वीन्द्रिय	”
४८ पर्या० त्रीन्द्रिय	”
४९ अपर्या० पञ्चेन्द्रिय	असंख्यगुण
५० अपर्या० चतुरि०	विशेषाधिक
५१ अपर्या० त्रीन्द्रिय	”
५२ अपर्या० द्वीन्द्रिय	”
५३ पर्या० प्रत्येक वनस्पति	असंख्य गुण
५४ पर्या० वा० निगोद	”
५५ पर्या० वा० पृथिव	”
५६ पर्या० वा० अप्काय	”
५७ पर्या० वा० वायु	”
५८ अपर्या० वा० अग्नि	”
५९ अपर्या० प्रत्येकवन०	”
६० अपर्या० वा० निगोद	”
६१ अपर्या० वा० पृथिव	”
६२ अपर्या० वा० अप्काय	”
६३ अपर्या० वा० वायु	”
६४ अपर्या० मू० अग्नि	”
६५ अपर्या० मू० पृथिव	विशेषाधिक
६६ अपर्या० मू० अप्काय	”
६७ अपर्या० मू० वायु	”
६८ पर्याप्त मू० अग्नि	संख्यात गुण
६९ पर्याप्त मू० पृथिव	विशेषाधिक

७० पर्याप्त सू० अप्काय	”
७१ पर्या० सू० वायु	”
७२ अपर्या० सू० निगोद	असंख्यात गुण
७३ पर्या० सू० निगोद	संख्यात गुण
७४ अभव्य	अनंत गुण
७५ पतितसम्यकत्वी	”
७६ सिद्ध	”
७७ पर्या० वा० वन०	”
७८ बादर पर्याप्त	विशेषाधिकं
७९ अपर्या० वा० वन०	असंख्य गुण
८० वा० अपर्याप्त	विशेषाधिक
८१ बादर	”
८२ सू० अपर्याप्त वन०	”
८३ सू० अपर्याप्त	”
८४ पर्या० सू० वनस्पति	संख्यगुण
८५ सू० पर्याप्त	विशेषाधिक
८६ सूक्ष्म	”
८७ भव्य	”
८८ निगोद	”
८९ वनस्पति	”
९० एकेन्द्रियो	”
९१ तिर्यच	”
९२ मिथ्यादृष्टि	”
९३ अविरत	”
९४ सकषायि	”

९५ छद्मस्थ

”

९६ सयोगि

”

९७ संसारीजीव

”

९८ सर्वजीव

”

अवतरण—आ दंडकरूपं स्तुतिं करवानुं फल ग्रंथकार
श्री जिनेश्वरोनी पासे मागे छे.

संपद् तुम्ह भक्तस्स, दंडगपयभ्रमणभग्नह्रियस्स
दंडतियविरयसुलभं, लघु मम दितु मुक्खपयं॥४३॥

। संस्कृतानुवादः ॥

संप्रति तव भक्तस्य, दंडकपदभ्रमणभग्नहृदयस्य ।
दंडत्रिकविरतसुलभं, लघु मम ददतु मोक्षपदम् ॥४३॥

॥ शब्दार्थः ॥

संपद्—हमणां-हवे

तुम्ह—आपना

भक्तस्स—भक्तनुं

दंडगपय—दंडकस्थानमां

भ्रमण—भ्रमणकरवाथी

भग्न—भग्न-उदासीन

ह्रियस्स—हृदयवाळा (नुं)

-मनवाळा

दंडतिय-३ दंड (मन-वचन-

कायाना अशुभव्यपार

विरस्स-विरतिवडे [त्यागवडे]

सुलभं—सहजे प्राप्तयनार

लघु—शीघ्र

मम—मने

दितु—आपो

मुक्खपय—मोक्षपद

गाथार्थः—(ए सर्व भावो अनंतवार प्राप्त कर्या छे.) हवे
दंडकस्थानोमां भ्रमण करवाथी उदासीन मनवाळा आपना भक्तने
(मने गजमानमुनिने) त्रण दंडनो न्याग करवाथी सहजे प्राप्त
यनार एवं मोक्ष पद शीघ्र आपो.

विस्तरार्थः—श्रीगजसारमुनि श्रीवीरप्रभुने प्रार्थना करै छे के ए पूर्वोक्त २४ दंडकमां अनादि कालथी परिभ्रमण करवा वडे करीने हवे मारुं हृदय बहु खेदवाळुं उद्विग्न ('उदासीन') थयेछुं छे माटे मनने अशुभ विकल्पमां प्रवर्ताविवारूप मनदंड, मोक्षमार्गने प्रतिकूल वचनो बोलवारूप वचनदंड, अने मुक्तिमार्गने प्रतिकूल क्रियामां कायाने प्रवर्ताविवारूप कायदंड, ए ३ दंडना त्यागथी सहजे मलनारु मोक्षपद मने शीघ्र आपो ए दंडकप्रकरणरूप श्री महावीर स्वामीनी स्तुतिनो अन्तिम परमार्थ (सार) जणाव्यो.

अवतरण—आ गाथामां श्री ग्रंथकारनी प्रशस्ति छे.

सिरिजिणहंसमुणीसर—रज्जे सिरिधवलचंद्रसीसेण
गजसारेण लिहिया, एसा विन्नत्ति अप्पहिया ॥४४॥

॥ संस्कृतानुवाद ॥

श्रीजिनहंसमुनीश्वरराज्ये, श्रीधवलचंद्रशिष्येण ।

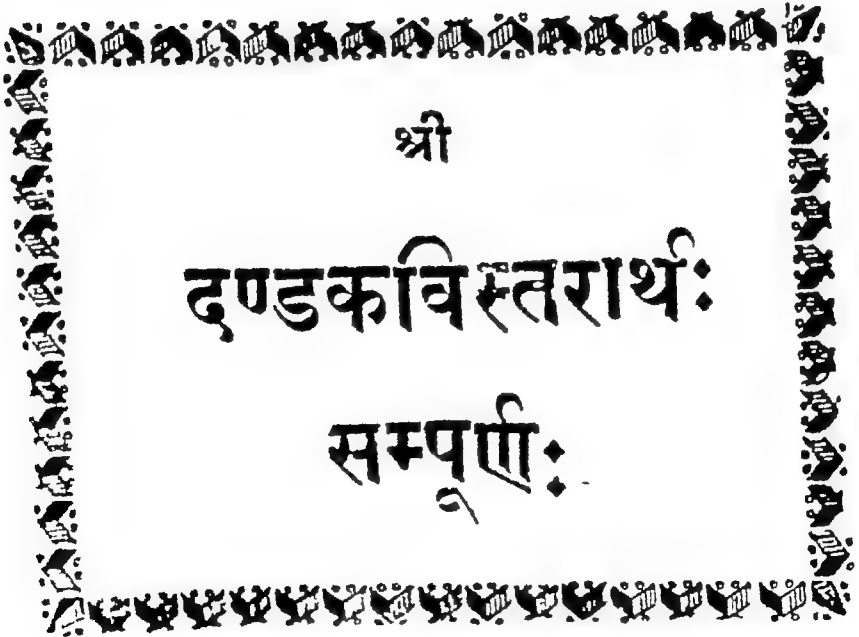
गजसारेण लिखिताऽएषा, विज्ञप्ति रात्महिता ॥४४॥

॥ शब्दार्थः ॥

सिरि—श्री	सीसेण—शिष्ये
जिणहंस—जिनहंसनामना	गजसारेण—गजसारमुनीए
मुणीसर—आचार्यना	लिहिया—लखी
रज्जे—राज्यमां	एसा—आ
सिरि—श्री	विन्नत्ति—विज्ञप्ति
धवलचंद्र—धवलचंद्र	अप्पहिया—आत्महितकारी

गाथार्थः—श्री जिनहंसनामे आचार्यना राज्यमां (शासनमां) श्री धवलचंद्रमुनिना शिष्य गजसार मुनिए आ विज्ञप्ति आत्महितकारी लखी छे.

વિસ્તરાર્થઃ—ગજસારમુનિ ૧૬ માસૈકાની શરૂઆતમાં થ-
 યેલા તેમ તેમના હાથનો વનાવેલો જંબુદ્વીપનો નકશો (પટ) જો-
 વામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી જણાય છે. આ પ્રકરણ તેઓશ્રીએ
 પरोपकारार्थे વનાવેલ છતાં આત્મહિતને માટે લખ્યું તેમ લખી પોતા-
 ના આત્માની લઘુતા ભાવી છે.

॥ श्री महावीरप्रभुस्तुतिगर्भितं
परमकारुणिक पं० पद्मविजगणिप्रणितं ॥

विविधरागबद्धं,
एकोनविंशतिद्वारेषु चतुर्विंशति दण्डक
समवताररूपं स्तवनम्,

(दुहा)

प्रणमी सरसति भगवति, तीम जिनवर चोवीश,
गौतम प्रमुख सूरि तथा, गुरु उत्तम सुजगीश ॥ १ ॥
चोवीश दंडकने विषे, द्वार अछे गुणतिश;
विवरी कहिंशु तेहने, जिम भाख्या जगदीश ॥ २ ॥
नाम १ लेख्या २ त्रीजुं तनु, ३ अवगाहना ४ संघेण, ५
संज्ञा, ६ आकृति सातमुं, ७ संपराय ८ सुणो सेण ॥ ३ ॥
९इन्द्रि१०समुद्घात११दृष्टि१२दर्शन, १३नाण१४-१५जोगोपयोग;
१६उपपात ने१७वचन१८स्थिति१९पज्जत्ति२०आहारनो भोग ॥४॥
२१गति आगति २२वेद २३भवननो, चोविशमो २४प्राणद्वार;
२५संपदा२६धर्म२७जीवायोनि, २८कुळ २९अल्पबहुत्व विचार ॥५॥

(द्वारं १ छं)-यमा, वंशा सेला, अंजना रिष्टा नाम;

मया, माधवति सातमी, ए साते दुःख खाण ॥ ६ ॥

१असुर २नाग ३सुवर्ण, ४विद्युत ने ५अग्निकुमार;

६दीव ७उदधि ८दिशि ९वायु; १०स्तनित ए दश श्रीकार॥७॥

सात ११नरकनुं एक छे, एकादश दंडक एम;

थावर १६ पांच तथा १९ त्रण, विगलेंद्रिय गणिए तेम ॥८॥

२० पंचेन्द्रितिर्यच २१ मनुज ने, २२व्यंतर ने २३जोतिष;

२४ वैमानिक चोवीश ए, नाम द्वार सुण शिष्य ॥ ९ ॥

(द्वारं २)-नरक, तेउ, वाउ, विगलेन्द्रिय, अपज्ज लेख्या तीन;

पंचेंद्रिय तीर्यच मनुषने, पट्ट लेख्या होय पीन ॥१०॥

भवनपति दश व्यंतर, पृथ्वी अप् वण काय;

ए चउद दंडकमांहि, आगली चार कहाय ॥११॥

ज्योतिषि सोहम इशान, एक तेजो होय;

पंचम देवलोक लगे पन्न, उपरे शुक्ल जोय ॥१२॥

(द्वारं ३)--नारकी देवता सर्वने, वैक्रिय तेजस् कर्म,

वायु तिर्यच पंचेन्द्रिय, आहारक विनु ए मर्म ॥१३॥

वायु विना चउ थावर, विगलने त्रण शरीर;

औदारिक तेजस् कर्म, मनुजने पण कहे वीर ॥१४॥

॥ ढाल १-गग मारु. ॥

(द्वारं ४) नरक गते जन पंच धनुष् अवगाहनारः

समुच्चै उन्कृष्ट भाखीं (२) साखि पन्नवणाअछेरे ॥१॥

१. २४ दंडकोना नाम, २ कृष्ण, नील, कपोत, तेज, पद्म शुक्ल, ए ६ लेख्याओ छे. ३ औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तेजस्, कर्मण ए पांच शरीर छे, ४ शरीर प्रमाण.

पुणा आठ धनुष् षट् अंगुल देहडीरे;
 घमामें उत्कृष्ट, त्रण्यरे (२) हाथ जघन्य शरीर छे रे ॥२॥
 साढापंदर धनुष् ने बार अंगुल लहीरे;
 त्रीजे सवाएकत्रीश; पंकेरे (२) साडीबासठ धनुष्नीरे ॥३॥
 सवासो धनुष्नी धूमप्रभे लहीरे;
 मघामां अढीशत, धनुष्य (२) शत पंच गुरु सातमी रे ॥४॥
 ए उत्कृष्ट कही म्हें साते नरकनी रे;
 पूरवनी उत्कृष्ट, उत्तरे (२) उत्तरनी ते जघन्यथी रे ॥५॥
 भुवनपति वृण ज्योतिषीने सात हाथनी रे,
 तिम सोहम इशान, त्रीजेरे (२) तीजे चोथे षट् तणी रे ॥ ६ ॥
 पांचमे छठे पांच, चार सातमे आठमेरे;
 चारुं लगे तिन हाथ, हाथरे (२) नाथ भाखे त्रण लोकनोरे ॥७॥
 नव ग्रैवेयक बे कर, अनुत्तरे एक छे रे;
 भू जल अग्नि ने वाय, तेहनीरे (२) अंगुल असंख्यम भाग छे रे ८
 लाख जोजननी उत्तरवैक्रिय देवतारे,
 वनस्पति प्रत्येक. झाझीरे [२] जोयण सहस उत्कृष्टथीरे ॥९॥
 अंगुल असंख्यमे भाग जघन्यथी जाणीयेरे;
 बेइंद्रिय जोजन बार कोशरे (२) त्रण चउतिचौरिंद्रियेरे ॥१०॥
 तिन कोश दनुजनी सहस जोयण तणीरे;
 तिरि पंचेन्द्रिय देह, वैक्रियरे(२)लाख जोयण नव शत तथारे ॥११॥
 (द्वार ५)--षट् संघयण मनुज तिरि पंचेन्द्रि लहारे;
 विगलेन्द्रिय छेवट्, जाणोरे (२) शेष संघयणि अछेरे ॥१२॥

५ प्रथम प्रथम नरकना उत्कृष्ट अवगाहना ते आगल आ-
 गल जघन्य जाणवी. ६ व्यंतर, ७ नयमे, दशमे. अगीयारमे,
 बारमे देवलोक, ८ वज्रपभनाराच, ऋषभनाराच, नाराच, अर्ध
 नाराच, कीटिका. सेवार्त्त ९ ६ संघयण छे,

(દ્વાર ૬)--આહારાદિક ચતુર્વીશે દંડકે લહારે;

(દ્વાર ૭)--દેવને સમચતુરસ, આગેરે(૨)ષટ્ નરતિરિ પંચેન્દ્રિનેરે॥૧૩॥

*(દ્વાર ૮) નારક થાવર વિગલ સમુર્ઘિમ મનુષ્યનેરે;

૧૪ દંડક સંઠાળ, હોયરે (૨) ચાર કષાય સર્વિ દંડકેરે ॥ ૧૪ ॥

॥ ઢાલ ૨ જી.

પિયુ પિયુ કરતાં નામ જપું દિન રાત્રીયાં--૧ દેશી.

(દ્વાર ૯) -દેવ નારક નર તિરિપંચેન્દ્રિય પળન્દ્રિ,

થાવર વિ તિ ચરિર્દ્રિ ઇગ વિ તિ ચડ ચદિ;

(દ્વાર ૧૦)--નારક વાયુને ચાર સમુદ્ઘાત આગલા,

દેવ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને પળ(૫) આદિલા ॥૧॥

થાવર ચડ વિગલેન્દ્રિયને પહેલા તિન કહ્યા,

મનુજને સાત સમુદ્ઘાત પન્નવળાણ લહ્યા;

(દ્વાર ૧૧)--નારક નર દેવ તિરિ પંચેન્દ્રિ તિદ્દિષ્ટિ છે,

થાવર પંચને ૧૬ મિથ્યાત્વ તે ઇષ્ટ છે ॥૨॥

વિગલેન્દ્રિયને સમકિત મિથ્યા ૧ દોય છે.

૧૭ પેરે દ્વાર ૧૮ દિશું દિષ્ટિ હોય છે;

(દ્વાર ૧૨)--દેવ નારક તિરિ પંચેન્દ્રિયને કેવલ વિના,

ચરિર્દ્રિને ચક્ષુ અચક્ષુ બે દર્શના ॥૩॥

૧. આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ૫ ચાર સંજ્ઞા છે. ૧૦ સમચતુરસ, ન્યગ્રોધ, સાદિ, ચામર કુન્ડ, હુંડક ૫ ૬ સંસ્થાન છે, + ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૫ ૮ કષાય છે, ૧૧ સ્પર્શ, રસના, ગ્રાણ, ચક્ષુઃ, શ્રોત્ર ૫ ૫ દિગ્દિષ્ટિ છે, ૧૨ વેદના, કષાય મરણ, ધૈર્ય, તૈજસ, આહાર, કેવલિક ૫ ૭ સમુદ્ઘાત છે. ૧૩ મિથ્યાત્વ સમ્યક્ત્વ મિથ્યા ૫ ૧૮ દિશું દિષ્ટિ છે, ૧૪ અચક્ષુદર્શન છે, અચક્ષુદ૦, અવધિદ૦, કેવલદ૦ ૫ ૨ દર્શન છે

एक अचक्षु थावर वि ति इंद्रिय तणे,

चक्षु अचक्षु ओहि केवल चउ मनुजने;

(द्वार १३)-त्रण ज्ञान अज्ञान नरक देव तिर्यंचने,

थावरने मति श्रुत अज्ञान ए विहुं भणे

॥४॥

विगलेन्द्रियने ज्ञान अज्ञान दुधा भणुं,

मनुजने ज्ञान पंच अज्ञान ते त्रण गणुं

(द्वार १४)-औदारिक आहारक दुग विणु सुणो,

योग अग्यार नारक देव दंडके भवि सुणो

॥५॥

औदारिक दुग कर्म भू जल वह्नि वण प्रते,

वैक्रिय दुग युत पंचयोग वायु मते;

औदारिक दुग कर्म चोथो वागू योग ए

विगलेन्द्रियने चार योगनो भोग ए

॥६॥

तिरिपंचेन्द्रियने आहार दुग विण जाणीए,

पन्नर योग मनुष्यने भवि मन आणीए;

(द्वार १५)-त्रण ज्ञान अज्ञान दर्शन देव नरक तिरि,

ज्ञान अज्ञान दो एक अचक्षु वे तिरिंदरि

॥७॥

ज्ञान अज्ञान दर्शन दोय ए छ चउरिदिने,

मइ सु अज्ञान अचक्षु थावर एकेंद्रिये

१५ मतिज्ञान. श्रुतज्ञान. अवविज्ञान, मन.पयवज्ञान, केवलज्ञान.
ए पांच ज्ञान तथा मतिअज्ञान, श्रुतअज्ञान, विभंगज्ञान ए त्र-
ण अज्ञान छे, १६ सत्यमन, असत्यमन, मिश्रमन. व्यवहार
(असत्यामृषा) मन, सत्यवचन, असत्यवचन, मिश्रवचन, व्य-
वहारवचन, ए चार मनना अने चार वचनना मन्तो आठ योग,
तथा औदारिकयोग, औदार मिश्रयोग. वैक्रिय, वैक्रियमिश्र, आ-
हारक, आहारकमिश्र, तैजसकर्मिण, ए सात काययोग मन्तो
१५ योग छे. १७ ५ज्ञान, ३ अज्ञान. २दर्शन ए १२ उपयोग छे

વાર ઉપયોગ મનુષ્યને લઢિએ રમ સુળો,
નાળ અન્નાળ દર્શન પળ તિ ચડ ક્રમ થુળો ॥૮॥

(દ્વારે ૧૬-૧૭ —નારક દેવ તિર્દેચ પંચેન્દ્રિ ત્રિગલ તથા,
ઉપપાત ચવન કહું ભવિ ભગવતિ કહે યથા;
એક વે ત્રળ જવન્યથી સંખ્ય અસંખ્યાતા,
ઉત્કૃષ્ટા ઉપપાત વચન સમે વિખ્યાતા ॥૯॥
એક સમે અસંખ્યાના થાવર પ્રાણિયા,
ઉપજે ચવે અનંતા સાધારણ જાણિયા;
એક આદિ દેહ જાવ સંખ્ય મનુષ્ય લહો,
સમુર્છિમ નરમાંહિ અસંખ્યાતા સદ્દહો ॥૧૦॥

॥ ઢાલ ૩ જી. ॥

હવે કુમર ઇસ્યું મન ચિંતવે, એ રાગ.

(દ્વારે ૧૮) —રત્નપ્રભા જવન્યથી, દસ સહસ વસનો આયોરે;
સાગર એક ઉત્કૃષ્ટો લહો, ઘીજે ત્રળ સાગર થાયોરે.

જિનવર ભાસે રમ વયળઢાં ॥૧॥

પાલુપ્રભા નરકે સાતનું, પંકે દશ સત્તર તે ધૂમે રે;
ઝડથી વાવીશ તમ નરકમાં, સાગર તેત્રિશ તમતમેરે. જિં ॥૨॥
આદિ ઉત્કૃષ્ટી જે કહી, ઉત્તરની તેહ જવન્યરે;

૧૮ અમુક દંડકમાં એક સમયે કેટલા જીવો જવન્યથી
યા ઉત્કૃષ્ટી ઉપજે ! એમ કહેવું તે ઉપપાતદ્વાર અને અમુક
દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો જવં થી યા ઉત્કૃષ્ટી
મરગ પામે એમ કહેવું તે ચવનગાર, ૧૯ કયા દંડકે કેટલું જ-
વન્ય આયુષ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યદોષ એમ કહેવું તે આયુષ્યદ્વાર,

तेर प्रतरे पहेली नरकमां, तस उत्कृष्ट सुणो देइ कर्णरे. जि० ॥३॥
 नेउ सहस तथा नेउ लक्ष छे, पुरव कोडि त्रीजे जाणोरे;
 एक सागरना दश भागमां, एक भाग चोथे मन आणोरे, जि० ॥४॥
 एम भाग एकेक वधारतां, तेरमे थाय दश भागरे,
 सागर एक पुरुं थइ रहे, हवे जघन्यनी सुणो वागरे. जि० ॥५॥
 दश सहस तथा दश लक्ष छे, नेवुं लाख ने पूरव कोडी रे;
 हवे आगलीनुं उत्कृष्ट जे, उत्तर जघन्ये जोडी रे. जि० ॥६॥
 एकादश नव सत पण तथा, त्रण एक अनुक्रम धारोरे;
 हवे प्रतरे गणवानो कहुं, आमनाय ते एक उदारोरे. जि० ॥७॥
 जे नरकनी स्थिति उत्कृष्ट छे, तस कीजे जघन्य ते वादीरे;
 प्रतर जेटला ते नरकना, कीजे भाग प्रतरे साधीरे. जि० ॥८॥
 दस सहस वरस ते जघन्यथी, आयु भवनपति तणु होय रे;
 उत्कृष्ट चमरनुं सागरतणु, वलि इन्द्रनुं अधिकुं जोयरे. जि० ॥९॥
 साडा त्रण तथा साडा चार छे, तस देवी तणु अनुक्रमे रे;
 हवे नव निकाय दक्षिणतणुं, आउखुं दोढ पल्योपमरे. जि० ॥१०॥
 पल्य दोय देशोन उत्तरतणुं, तस देवीनुं अद्ध एकोरे;
 देशे उण पल्योपम कहुं, क्रमे गणीए धरी विवेकोरे. जि० ॥११॥
 सन्ना शृङ्गा त्रिजी वालुका, चोथी मणशिला नाम रे;
 शर्करा खर पूढवी जाणीए, अनुक्रमे सुणो आयु ठामरे. जि० ॥१२॥
 एक बार चउद सोल तेम वली, अष्टादश ने बावीसोरे;
 सहस शब्द ते तीहां जोडीए, आउखुं भाखे जगदीशोरे; जि० ॥१३॥
 सात सहस वरस अप्कायनुं, वासर त्रण अग्निनुं आयुरे;
 त्रण सहस वरस वायुकायनुं, दश सहस वरस वणकायरे. जि० ॥१४॥
 वेइन्द्रितुं वार वरसतणुं, तेइन्द्रितुं ओगणपचास दिनरे;
 पट्ट मासनुं चौरेन्द्रितणुं, जघन्य मुहूर्त होय भिन्नरे. जि० ॥१५॥

जलधर गर्भज समूर्छिम तथा, गर्भज उरभूजपरिसम्परे;
 पूरव कोटी वरसन्तु आउखुं, भिन्नमुहूर्त सर्पन्तु भलपरे. जि० ॥१६॥
 थलधर गर्भज त्रण पल्यन्तु, समूर्छिम वर्ष सहस चोरासीरे;
 भाग पल्योपम असंख्यातमो, गर्भज खेचरन्तु खासीरे. जि० ॥१७॥
 खेचरन्तु वहाँतेर सहसन्तु, उरपरिन्तु त्रेपन हजार रे;
 भूजपरिन्तु वेतालीश सहसन्तु, ए त्रण सम्मूर्छिम धाररे. जि० ॥१८॥
 गर्भज नरन्तु त्रण पल्यन्तु, जघन्यधी भिन्नमुहूर्त रे;
 दश सहस वरस व्यन्तरतणुं उत्कृष्ट पल्यन्तु हुंतरे. जि० १९॥
 अर्थ पल्यन्तु तस देवी तणु, लाख वरस ने पल्य शशिकेसरे;
 सहस वरस ने पल्योपमतणु, सूर्यन्तु ग्रहन्तु पल्य धारुं रे. जि० ॥२०॥
 चंद्र सूर्य ने ग्रह देवीतणु. निज आयु अरध करी दीयोरे;
 अर्थ पल्य तथा पा पल्यन्तु, नभत्र तारान्तु लहीयोरे. जि० ॥२१॥
 चोथो आठमो भाग झाझेरडो पल्यनो देवीनो मान रे;
 वे सागर सोढम जाणीए, वे उदधि झाझेरां इशान रे. जि० ॥२२॥
 एक पल्य तथा अधिकेरहुं, जघन्य आउखुं सारो रे;
 मान सागर अथ झाझेरहुं, त्रीजे ने चोथे उदारोरे. जि० ॥२३॥
 वे सागर अधिकेरहुं, आयु जघन्य कहुं नासरे;
 हवे उत्कृष्ट अनुक्रमे कहुं, मृणजो ते धरी उल्लासरे. जि० ॥२४॥
 दश चउद सत्तर अष्टादश. सागरन्तु अनुक्रमे जाणीरे;
 आगळे एकैक वधारीए, एकत्रीश त्रैवेक लगे आणीरे. जि० ॥२५॥
 तेत्रीश सागर विजयादिके, चारने एकत्रिश जघन्यरे;
 आगळने उत्कृष्ट जघन्य ते, उत्तरन्तु धागो सज्जनरे. जि० ॥२६॥

॥ ढाल ४ थी. ॥

देशी एकत्रीशानी.

(द्वार-१९) थावर पंचनेरे, चार पर्याप्ति अगली;
विगलेन्द्रियनेरे, टाळो मन एक छेहली;
शेष सर्वनेरे, षट् पर्याप्ति द्वारे भणी,

(द्वार-२०) द्वार वीसमुंरे, भाखे हषे त्रिभुवनधणी ॥१॥

[चुटक] मनुष्य तिरि विगलेन्द्रि पण ए दंडके त्रण आहार ए
शेषने कबल आहार टाळी दोय आहार निरधार ए;

(द्वार-२१) तिरि पंचेन्द्र मनुजमांहे नारकी जाइ सहि,
आवे पण ए बिहुमांथी पावे वेदना बहुतही ॥२॥

(टाळ) व्यंतर ज्योतिषिरे, भुवनपति वळी जाणीए,
सोहम इशानरे, पांच दंडकमांहे आणीए;
पृथ्वी अपरे, वण तिरि पंचेन्द्रिय मनु,
उपजे तिहांरे, तिरि पंचेन्द्रि मनुज ननु ॥३॥

(चुटक) त्रीजाथी सहसार जावत गत्यागति मनु तीरितणी,
नवमाथी सर्वार्थसिद्ध मनुजनी जिनवरे भणी;
चोविशमांहे मनुज जाए, आय तेउ वाउ बिणु,
चोवीशमांहे गत्यागति करे तिरि पंचेन्द्रिय घणुं ॥४॥

(टाळ) गति आगतिरे. विगलेन्द्रिने दश दंडके,
तिरि पंचेन्द्रिरे, थावर विगल मनुज जीके;
भू अप् वणनेरे, एहीज दशनी गति कही,
त्रेवीशमांरे, नारक विणु आगति लही ॥ ५ ॥

(चुटक) नवनी गति आगति दशनी तेउ वाउने तदा,

२० आहार पर्याप्ति, शरीरप०, इन्द्रिय प. उच्छ्वास प०,
भाषा पर्या० मनः पर्या० प ६ पर्याप्ति छे, २१ ओजम्आहार,
लोमआहार, प्रक्षेपाहार (कवलाहार) प ३ आहार छे, २२
अमुक दंडकना जीव कया कया दंडकमां जइ उपजे ते गति,
अमुक दंडकमां कया कया दंडकना जीवो आवी उपजे ते आगति,

थावर विगल तिरि पणेन्द्रि मनुज सहि करो जदा;
 श्री वीरजिनवर तणा पदयुगपद्मने अवलंबता,
 गत्यागति सवि दूर थाय पामीए सुख शाश्वता॥६॥

॥ ढाल ५ मी. ॥

॥ चोपाइनी देशी, ॥

(द्वार-२२) नारक थावर विगल नपुं वेद, देवने पुं छि वेद मन वेद;
 तिरि पंचेन्द्रि मनुज जण जाण, हवे भुवन द्वार मन आण ॥१॥
 सात नरकना अनुक्रमे सुणी, त्रीश पचवीश पन्नर दश त्रीणि;
 लाख शब्द सयले जोडीए, छट्ठीए लाखमां पण छोडीए ॥२॥
 सातमीए पण नरकावास, चोराशी लाख सर्वान वास;
 चोत्रिश चोयालिश (४४)अडत्रीश, नवमी निकाय विना चालिश३
 नवमीने पचाम उदार, लक्ष शब्द सयले विस्तार;
 दक्षिण दिशे दश इन्द्रना एह, चउ कोडि पट् लाख सर्व गुणेह
 हवे उत्तर दश इन्द्रना कहं, उणा प्रत्येके चउ लाख लहु;
 नात कोडि ने व्होंतेर लाख, सर्व थइ ए जिनवर भाख ॥५॥
 एक लाख अंशी सहस्र जोजन, स्तनप्रभा पिंड भाखे जिन;
 सहस्र जोजन उपरि अथ टाल, वचमां भुवनपतिने भाळ ॥६॥
 संख्य असंख्यात जोजन मान, भवन कला छे तेहने यान;
 लोकव्यापी सूक्ष्म थावरा, वादर देगे कहे जिनवरा ॥७॥
 वादर अग्नि मनुज ए दोय, अढा द्वीपमां कहीए सोय;
 उपरी सहस्र जोजनमां थकी, उपरी अथ शत जोजन मुकी ॥८॥
 नगर असंख्याना निहां कलां, नाना भरत जेवडां लला;
 महाविदेह नम मध्यग जाण, मोटां जेवुट्टीपप्रमाण ॥९॥

संभूतल पृथ्वी मर्याद, सातशें नेवुं जोजन संवाद,
 ताराथी दश जोजन रवि, अँशी जोजन तिहांथो शशि मवि॥१०॥
 नक्षत्र बुध जोजन चार चार, शुक्र गुरु मंगल शनि त्रण धार;
 ज्योतिषीनां छे असंख्य विमान, हवे देवलोकनी संख्या जाण॥११॥
 बत्तीश अडवीश बार अड चार, लाख शब्द जोडीए उदार;
 पचास चालिश ने छ हजार, आनत प्राणते चउ शत धार ॥१२॥
 आरण अच्युते त्रणशें रह्या, ए मान विमान संख्यायां लह्या;
 प्रथम त्रोके एकसो अग्यार, बीजे एकसो सात विचार ॥१३॥
 त्रीजे सो ने उपरि पंच, अनुत्तरमां पण पुण्यनो संच;
 बार जोजन उंची सिद्धशिला, द्वारें(२४)प्राण कहुं हवे दश मांहीला१४
 फरस इन्द्री तनु बळ श्वासोश्वास, आउखु ए थावर होय तास;
 रस इन्द्री ने वचन सहित, वेइन्द्रियने षट ए रीत;
 नारक सहित तेइन्द्रिये सात चौरैन्द्रिये चछु अवदात;
 मन ने श्रोत्र इन्द्रिय ए युत, शेष दंडकने दश ए उत ॥१७॥

॥ ढाल ६ द्वी. ॥

राग वेलावल.

(द्वारें २५) नवनिधान चोद रतन ए, भाख्या भगवंते;
 चक्र, छत्र, दंड, असि वलि, कांगणी, चर्म मणि,
 ते नमिये जिनरायने ॥१॥

सात ऐकेंद्रिय रतन ए, गाथापति, सेनापति;
 पुरोहित, वार्षिक, अश्व, गज, स्त्री संपत्ति. ते० ॥२॥
 तीर्थंकर, चक्री, बळ, वासु, केवलि, साधु, श्राद्ध;
 समकिति, मंडलिक मळि, सवि त्रेवीश लाधु. ते० ॥३॥

२४ प्राणदश आगळ कढ्या छे ते. २५ चोद चक्रवर्तिना
 रतन अने नव तीर्थंकरादि मळी २३ संपत्तिद्वार.

पहेली नरकनो नीकल्यो, सोल संपदा पामे;
सात एकेन्द्रिय टालीने, गुणज्यो इणे ठामे. ॥४॥

बीजीनो पंदर चक्री विना, त्रीजीनो तेर;
बल वासुदेव ए टालजो, चौथीनो वार. ॥५॥

तीर्थकर विणु पांचमीनो, पामे अगीआर;
केवली विणु दश छट्टीनो, साधु विणु निरधार. ते० ॥६॥

अश्व गज समकीत वण, सातमीनो जाण;
भवनपति वण जोतिषी, एकवीश लहे ठाण. ते० ॥७॥

तीर्थकर वासुदेव विना, भू अप् वण नर तिरीनो;
तीर्थकर चक्री बल वासु, विणु ओगणीश कीनो. ते० ॥८॥

तेउ वाउनो नीकल्यो, अश्व गज ए दोय;
सान एकेन्द्रि इम नव, पामे जीव कोय. ते० ॥९॥

विगल अठार संपद लहे, तीर्थकर चक्री बल वासु;
केवली ए पांच टालजो, सोहम इशाने ते वीशु. ते० ॥१०॥

पहेली नरक परे जाणजो, सोल संपद इहां;
त्रीजाथी आठमा लगे, नवमाथी चौद जिहां. ते० ॥११॥

एकोन्द्र अश्व गज टालजो, अनुत्तरना कहीए;

* आठ निगान वासुदेव विना, द्वार संपदा लहिए. ते० ॥१२॥

(द्वारं-२६) करणीरूप धर्म मनु तथा, तिरि पंचेंद्रिमांदि;
वावीश दंडके ते नहि, धर्म द्वार ए त्यांहि ते० ॥१३॥

(द्वारं-२७) भु अप् तेउ वाउ सत, दश लाख § प्रत्येक;
साधारण वण मनु चौद, चउ चउ लाख तिरि नरक ते० १४

§ तीर्थकरादि आठ पदवीजो § प्रत्येकवनस्पति २१ दंडके
अविगतिनो उदय ले. २२ विरतिरूपधर्म. २७ ८४ लाखजीवा-
योनिद्वार,

लाख लाख दो दो विगलेंद्रिमां, देवने लाख चार;
 इम चोराशी लाख जीवायोनिमां, नव नव अवतार ते० ॥१५॥
 (द्वार-२८) पचवीश छवीश बार सात, त्रण सात अडवीश;
 सात आठ नव बार लाख, कुळकोटि जगीश. ते० ॥१६॥
 साढीवार दश बार दश, नव लाख कुलकोटि;
 नारक देव अनुक्रमे, पांच थावर जोडि. ते० ॥१७॥
 बि ति चौरेंद्रि अनुक्रमे, मनुज जलचर थलचर;
 खेचर उरपरि भुजपरि, अनुक्रमे सवि विस्तर. ते० ॥१८॥
 (द्वार-२९) गर्भज नर थोडा सर्वथी, षड् गुण असंख्याता;
 वादर अग्नि वैमानिक, भुवनपति आख्याता. ते० ॥१९॥
 नारक व्यंतर ज्यातिषि, संख्य गुण चउरिंदि;
 त्रण विशेषाधिक लहो, पंचेंद्रि वि तिइंदि. ते० ॥२०॥
 त्रण असंख्यातगुण करो, पृथ्वी अपूकाय;
 चौदमे बोल वनस्पति, अनंत गुण थाय. ते० ॥२१॥
 उत्तम विजय गुरुणा, साधु कहेवाय;
 भावनगरमां वीरना, पद्मविजय गुण गाय. ते० ॥२२॥
 इति श्री वीरजिनस्तुतिगर्भित चोवीश दंडक स्तवन.

चोविश दंडकनुं स्तवन.

(गति आगतिनु स्वरूप.)

हाल १ ली.

आदर जीव क्षमा गुण आदर, ए देशी.

पुरे मनोरथ पास जिनेश्वर, एह करुं अरदासजी;
 तारण तरण विरुद तुज सांभली, आढ्यो ताहरी पससजी पुरे० ॥१॥
 एणे संसार समुद्र अथागे, भमीयो भवजलमांहिजी;
 गीलगीलीयो जीम आयो गीलवो, साहेव हाथे साहीजी. पुरे० ॥२॥

तुं ज्ञानी तो पण तुज आगळ, वीनक कहीए वातजी;
 चोवीशे दंडके हुं फरीओ, वर्णवुं एह विख्यातजी. पुरे० ॥३॥
 साते नरकतणो एक दंडक, असुरादिक दश जाणजी;
 पांच थावर ने त्रण विकलेंद्रिय, ओगणीश गणतां आणजी. पुरे० ॥४॥
 पंचेंद्रिय तिर्यंच ने मानव, एह थया एकवीशजी;
 व्यंतर ज्योतिषी ने वैमानिक, एम दंडक चोवीशजी. पुरे० ॥५॥
 पंचेंद्रिय तिर्यंच ने मानव, पर्याप्ता जे होयजी;
 ए सघळा देवमांहे उपजे, एम देव आगति दोयजी. पुरे० ॥६॥
 असंख्यात आयुषे नर तीरि, निश्चे देवज थायजी;
 निज आयुषे सम के ओछे, पण अधिके नव जायजी. पुरे० ॥७॥
 भुवनपति ने व्यंतरमांहे, संमुखिम तिर्यंचजी;
 स्वर्ग आठमे तांड पुहचे, गर्भज सुकृत संचजी. पुरे० ॥८॥
 आयु संख्याते जे गर्भज, नर तिर्यंच विवेकजी;
 चादर पृथ्वी ने वळी पाणी, वनस्पति प्रत्येकजी. पुरे० ॥९॥
 पर्याप्ता एणे पांचे ठामे, आवो उपजे देवजी;
 एणे पांचे मांही पण आगे, अधिकाइ कहूं हेवजी. पुरे० ॥१०॥
 त्रीजा स्वर्गथकी मांडीने सुर, एकेंद्रिय नवी थायजी;
 आठमाथी उपरला सघळा, मानवमांहि जायजी. पुरे० ॥११॥

ढाल २ जी.

आज नही जोरे दीसे नाहलो, ए देशी.

नरकतणी गति आगति एणी पेरे, जीव भमे रे संसार;
 दोय गति ने दोय आगति जागीए, वळी विशेष विचार. नरक० ॥१॥
 संख्याते आयुषं पर्याप्ता, पंचेंद्रिय तिर्यंच;
 निमहीज मनुष्य एहिज नरकमें, जाए पाप प्रपंच. नरक० ॥२॥
 प्रथम नरकळगे जाए असंनीयो, गोह नकुळ तीम वीय;

गीथ प्रमुख पंखी त्रीजी लगे, सिंह प्रमुख चोथी जाय. नरक० ॥३॥
 पांचमी नरके सीमा सापनी, छठी लगे स्त्री जाय;
 सातमी नरके माणस माछलां, उपजे गर्भज आय. नरक० ॥४॥
 नरकथकी आवे बीहुं दंडके, तीर्थच के नर थाय;
 ते पण गर्भज ने पर्याप्ता, संख्यातेज सुहाय. नरक० ॥५॥
 नारकियाने नरकथकी निकळ्या, जे फळ प्राप्ति होय;
 उत्कृष्ट भांगे करी ते कहूं, पण निश्चे नहीं कोय. नरक० ॥६॥
 प्रथम नरकथकी चवी चक्रवर्ति होये, बीजी हरी बळदेव;
 त्रीजी लगे तीर्थकर पद लहे, चोथीए केवल हेव. नरक० ॥७॥
 पांचमा नरकनो सर्वविरति लहे, छठीए देशविरत;
 सातमी नरकथकी समकीत लहे, न होवे अधिक निमित्त. न० ॥८॥

दाल ३ जी.

करम परीक्षा करण कुमार चलयो रे, ए देशी.

मानव गति विण मुक्ति होवे नहिरे, एहनो एह अधिकार;
 आयु संख्याते नर सहु दंडकेरे, आवी लहे अवतार. मानव० ॥१॥
 तेउ वाउ दंडक वे तजीरे, बीजा ते बावीश;
 तिहांथी आव्या थाये मानवीरे, सुख दुःख पुन्य गरिष्ट. मा० ॥२॥
 नर तीर्थच असंख्ये आयुषेरे, सातमी नरकना तेम;
 तिहांथी चवीने मनुज होवे नहिरे, अरिहंते भाष्यो एम. मा० ॥३॥
 वासुदेव बलदेव तथा वली रे, चक्रवर्ति अरिहंत;
 स्वर्ग नरकना आया ते होवे रे, नर तीर्थच न होवंत. मा० ॥४॥
 चौविह देव थकी चवीं उपजेरे, चक्रवर्ति ने बलदेव;
 वासुदेव तीर्थकर ते होवे रे, वैमानिकथी हेव. मा० ॥५॥

हाल ४ थी.

हेम घडो रत्ने जडयो रे, ए देशो.

हवे तिर्यंच तणी गति, आगति कहौए अशेष,
जीव भमे एणी परे, भवमांहि कर्म विशेष;
आयु संख्याते जे, नर तिर्यंच विचार.

ते सयला तिर्यंच, मांहे लहे अवतार.

॥ १ ॥

जिणे तिर्यंचमांहे, आवें नारक देव,
ते कद्यो पहेले, तिण कारण न कहूं हेव;
पंचेंद्रिय तिर्यंच, संख्याते आयुषे जेह,
ते मरी चउगति मांहे, जावे इहां न संदेह.

॥ २ ॥

थावर पंच त्रण, विगलेंद्रिय आठे कहावे,
तिहांथी आयु संख्याते, नर तिर्यंचमां आवे;
विकल चवी लहे सर्वविरति, ते पण मोक्ष न पावे,
तेउ वाउथी आयो, तेहने समकित नावे.

॥ ३ ॥

नारक वर्जिने, सयला ए जीव संसार,
पृथ्वी आउ वनस्पति, मांहे लहे अवतार,
ए त्रण इहांथी चवी, ते आवे दश ठामे,
थावर विगल नीरि, नरमांहे उत्पत्ति पामे.

॥ ४ ॥

पृथ्वीकाय आवे, लइ दश दंडक एह,
तेउ वाउ मांहे, आवी उपजे तेह;
पनुष्यविना नव माहे, तेउ वाउ वे जावे,
विगलेंद्रिय ते दशमांही, जावे पाछाही आवे.
एम अनादि दणो ए. मिथ्या जीव एकंत,
वनस्पति मांहे तिहां, गहिओ काल अनंत;

॥ ५ ॥

पृथवि पाणी अग्नि, अने चोथो वलि वाय,
कालचक्र असंख्याता, त्यांइ जीव रहाय.

॥ ६ ॥

बेइंद्रिय तेइंद्रियने, वली चौरेंद्रि मझार,
संख्याता वरसा लगे, भमीयो कर्म प्रकार;
सात आठ भव लगे, नर तिर्यंचमें रहियो,
मानव भव लहिने, साधुनो वेष में ग्रहियो.

॥ ७ ॥

राग द्वेष छुटे नहि, किम थाये छुटकवार,
पीण छे साध्य मन माहरे, तुंहीज एक आधार;
तारण तरण में त्रिकरण, शुद्धे अरिहन्त लाधो,
हवे संसारतणा भवमें, भमवो पुद्गल आधो

॥ ८ ॥

तुं मनोवांछित पूरण, आपदाचूरण स्वामी,
ताहरी सेव लहिने में, हवे नव निधि पामी,
अवर कोइने इच्छुं नहि, इण भव तुंहिज देव,
ज्ज मने एक ताहरी, होजो भव भव सेव.

॥ ९ ॥

॥कलश॥

इम सकल सुखकर नगर जेसलमेर महीमा दिने दिने
संवत सत्तर ओगणत्रीशे, दिवस दिवाली तणे;
गुरु विमळचंद समान वाचक, विजयहर्ष सुशिष्य ए,
श्री पार्श्वना गुण इम गावे, धर्मचंद्र सुजगीशए.

॥ १ ॥

॥ इति चोवीश दंडकस्तवन ॥

॥ ओं अर्ह नमः ॥

स्वपरसमयपारावारपारीणेभ्यः सूरिगणसार्धभौमेभ्यः तपोगच्छाचार्य-
श्रीविजयनेमिसूरिभगवद्भ्यो नमः ।

स्वोपज्ञावचूर्णि-श्रीरूपचन्द्रमुनिविनिर्मितविवृत्यलङ्कृतं
श्रीगजसारमुनिप्रणीतं-

॥ दण्डकप्रकरणम् ॥

(अव०) श्रीवामेधं महिमामेधं, प्रणिधाय बालधीगम्यम् ।
स्वोपज्ञं कुर्वेऽहं, विचारषट्त्रिंशिकासूत्रम् ॥ १ ॥

इह चतुर्विंशतिदण्डकेषु प्रत्येकं संक्षिप्तसंग्रहणी २४ पदाना-
मवतारणं चिकीर्षितम्, तच्चार्षद्विज्ञप्तिद्वारा प्रकटयन्नाह सूत्रकृत्-

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ ।
दण्डगपएहिं ते चिय,थोसामि सुणेह भो भव्वा ! ।१।

(अव०) नत्वा मनोवाककार्यैः प्रह्वीभूय, कान्?, चतुर्विंशतिजिनान्,
अत्र भरते माम्प्रतीनाऽवसर्पिणीमाश्रित्य, अन्यथास्तीतानागतका-
लपञ्चदशकर्मभूमीश्च प्रतीत्य जिनबहुत्वापत्तेः । अहं तानेव जिनान्,
स्तोष्ये । कुतः?, तेषां सूत्रमागमो जिनागमस्तच्चेह "सरीरमोगाहणा य
संघयणा सण्णेत्यादिरूपं" तस्य विचारो विचारणं तस्य लेशस्तस्य
देशनतः कथनतः । कैः सह?, श्रीभगवत्यादिगाथाक्रमनिबद्धदण्डक-

संज्ञित २४ जीवस्थानैः, शृणुत भो भव्या इति— “ अप्रतिबद्धे
श्रोतरि, वस्तुर्वाचः प्रयान्ति वैफल्यम् ” इतिवचनात् श्रोतृसम्भु-
खीकरणार्थम् ॥ १ ॥ अथ दण्डकमाह—

(टीका) प्रणम्य परया भक्त्या, जिनेन्द्रचरणाम्बुजम् ।

लघुसङ्ग्रहणीटीकां, करिष्येऽहं मुदा वराम् ॥ १ ॥

नमि० चतुर्विंशतिजिनान् नत्वा-अभिनम्य चतुर्विंश-
तिदण्डकैः कृत्वा तानेष-जिनानेषादिनाथप्रभृतीन् हं स्तोष्या-
मि-स्तघोमीत्यर्थः । कस्मात् ? तत्सुसृजति ‘तत्सूत्रविचारलेशदे-
शनतः’ तेषां-भगवतां सूत्रं-सिद्धान्तस्तत्सूत्रं तत्सूत्रस्य विचारस्त-
त्सूत्रविचारः तत्सूत्रविचारस्य लेशो-लवः तत्सूत्रविचारलेशः
तत्सूत्रविचारलेशस्य देशनं-कथनं तस्मात् इति तत्सूत्रविचारलेश-
देशनतः ‘ भो भव्या ! ’ भो भविका ! यूयं शृणुत-श्रवणविषयं
कुरुत इत्यर्थः । सुकरत्वाल्लेशतः प्रथमगाथायां व्याख्यानं कृतम् ॥ १ ॥

अथ चतुर्विंशतिदण्डकनामान्याह—

नेरइश्चा असुराई, पुढवाई वेइंदिआदओ चेव ।

गवभयतिरियमणुस्सा वन्तरजोइसियवेमाणी ॥ २ ॥

(अव०) सप्तपृथिवीनैरयिकाणामेको दण्डकः, भवनपतीनामसु-
रादिदशनिकायभेदाद्दश दण्डकाः, पृथिव्यादीनां पञ्च विकलानां त्र-
यः, गर्भजतिर्यग्मनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकदण्डकाश्चेति सर्वे
२४, इह सूक्ष्मा अपर्याप्तकाश्च प्राया नाधिक्रियन्ते ॥ २ ॥

(टीका) नेर इति० अत्र नैरयिकाः पृथिवीभेदेन सप्तधा ज्ञात-
व्याः, सप्तविधाः सप्त प्रकारा येषां ते सप्तविधाः । यथा-१
रत्नप्रभा २ शंकराप्रभा ३ बालुकाप्रभा ४ पद्मप्रभा ५ धूमप्रभा
६ तमःप्रभा ७ तमस्तमःप्रभा । एतासु भवानां नैरयिकानामेको
दण्डको ज्ञेयः । इह हि दण्डकाधिकारत्वात् चतुर्विंशतिस्थानेषु

पूर्वगाथोक्तदण्डकशब्दो योजनीयः । असुरकुमारादीनां भवनप-
तिनिकायभेदेन दश दण्डकाः स्युरित्यर्थः, अस्यन्ति क्षिप्रन्ति
देषान् सुरान् ते असुराः, कुमाराकाराः कुमारवत्क्रीडाप्रियत्वाच्च
कुमाराः, ते च ते कुमाराश्च असुरकुमाराः । ते आदौ येषां ते
असुरकुमारादयः । तेषां दशप्रकारत्वाद्दश दण्डकाः स्युरित्यर्थः,
तथा पृथिव्यादीनां पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिनिकायभेदानां पञ्च
दण्डकाः स्युः । द्वीन्द्रिया आदौ येषां ते द्वीन्द्रियादयः । तत्र
(द्वे) शरीररसनालक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः । यथा—
शङ्खकपर्देत्यादयः । त्रीणि शरीररसनाघ्राणलक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते त्रीन्द्रियाः । यथा—पिपीलिकामत्कुणेत्यादयः । चत्वारि
शरीररसनाघ्राणचक्षुर्लक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः ।
यथा—मक्षिकाभ्रमरपतङ्गवृश्चिकेत्यादयः । एवं द्वित्रिचतुरिन्द्रियैः
कृत्वा दण्डकास्त्रयो जाताः स्युरित्यर्थः । गर्भे भवाः गर्भजाः ते
च ते निर्यश्च मनुष्याश्च गर्भजतिर्यग्मनुष्योस्तेषां द्वौ दण्डकौ
स्यातामित्यर्थः । तथा विविधमन्तरं वनान्तरादिकमाश्रयतया
येषां ते व्यन्तराः यद्वा भृत्यवच्चक्रवर्त्याराधकत्वेन विगतोऽन्तरं
—विशेषो मनुष्येभ्यो येषां ते तथा, वनानामन्तरे भवाः पृषोद-
रादित्वान्मागमः वानमन्तराः तेषामेको दण्डकः स्यात् । ज्यो-
तिष्काणां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणामेको दण्डको ज्ञेयः । वैमा-
निकानामेको दण्डकः । ते च द्विधा—कल्पोपपन्नाः कल्पानीता-
श्च । तत्र कल्पः स्थितिर्जीतं मर्यादेत्येकार्था । स च इन्द्रतत्स-
मानिकादिव्यवस्थारूपस्तं प्रतिपन्ना कल्पोपपन्नाः ग्रैवेयकानुत्तर-
वासिनस्तु कल्पानीताः, तेषां सर्वेषामप्यहमिन्द्रत्वात् । विमा-
न्ति वर्तन्तेऽस्मिन् देवा इति विमानं तत्र भवा वैमानिका ।
नैरयिकादिवैमानिकान्ता एते चतुर्विंशतिदण्डकाः ज्ञातव्याः ।
अत्र चकारः समुच्चयार्थः एवशब्दो निश्चयार्थे ज्ञेयः । अत्र गाथा-
यां दण्डकशब्दोऽनुक्तोऽपि दण्डकशब्दो ग्राह्यः । अत्र दण्डक-
शब्देन किमुच्यते ? तदाह—तज्जातीयसमूहप्रतिपादकत्वं ज्ञेय-
मित्यर्थः । संक्षेपतो गाथाद्वितीयस्य (द्वितीयगाथायाः) व्या-
ख्यानं विहितं । इह सूक्ष्मा अपर्याप्ताश्च प्रायो नाधिक्रियन्ते ॥२॥

अथ चतुर्विंशतिद्वारेषु गाथाद्वयेन शरीरादिस्वरूपवक्तव्यमाह-

संखित्तयरी उ इमा, सरीरमोगाहणा य सङ्ख्यणा ।

सन्नासंठाणकसाय, लेसिन्दियदुसमुग्घाया ॥ ३ ॥

दिठ्ठीदंसणनाणे, जोगुवञ्चोगोववायचवण्ठिई ।

पज्जत्तिकिमाहारे, सन्निगइञ्चागई वेए ॥ ४ ॥

(अव०) गाथाद्वयं लघुसंग्रहणीसत्कमिहैषामेव पदानां विचारणीयत्वात् पट्त्रिंशिकायां लिखितम्, व्याख्यालेशश्च यथा-स्वाभाविक-शरीरं च पञ्चधा, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणभेदात् । १। एषां चावगाहनोच्छ्रयमानं जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिधा । २। कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण अस्थिरचनाविशेषः 'संहननं तच्च षोढा-वज्रऋषभनाराच १ ऋषभनाराच २ नाराचाऋषभनाराच ४ कीलिका ५ सेवार्त्त ६ भेदात्, संहननादिलक्षणं तल्लक्षणशास्त्रादवसेयम् । ३। संज्ञा चतस्रः—आहार-भय-परिग्रह-मैथुनलक्षणाः, दश वा एतास्ते च चतुष्कपायसंज्ञा ४ लोकसंज्ञा १ ओषसंज्ञा २ क्षेपात् । ४। सम-चतुरस्र १ न्यग्रोध २ सादि ३ वामन ४ कुब्ज ५ हुंडक ६ भेदानि संस्थानानि । ५। कपायाश्चत्वारः । ६। लेश्याः षट्-कृष्ण १ नील २ कापोत ३ तैजस ४ पद्म ५ शुक्ल ६ रूपाः परमत्र ता द्रव्यरूपा अनस्थिता विचार्याः, न भावरूपाः । ७। इन्द्रियाणि पञ्च । ८। द्वौ समुद्घातौ-समवहननमात्मप्रदेशविकरणं समुद्घातः स चाजीवविषयोऽचित्तमहास्कन्धरूपः, नो जीवविषयः सप्तधा, "वेयण १ कसाय २ मरणे ३, षेउविय ४ नेउए य ५ आहारे ६ । केवलिए चेव भवे, जीवमशुन्नाण सत्तेव ॥ १॥" त्ति । ९। दृष्टिद्विधा-मिथ्यात्वसास्वादमिश्रभेदात् । १०। दर्शनं-चक्षुरचक्षुरवधिकेवलमेदाचतुर्विधम् । ११। ज्ञानं

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलभेदात् पञ्चधा । १२। अत्र ज्ञानसाह-
चर्यादिनुक्तमप्यज्ञानं ग्राह्यम् । तच्च त्रिधा, मत्तज्ज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्ग-
ज्ञानरूपम् । १३ । योगाः पञ्चदश, मनोयोगश्चतुर्धा वाग्योगश्चतुर्धा,
औदारिकौ १ दारिकमिश्र २ वैक्रिय ३ वैक्रियमिश्रा ४ हारका-
५ हारकमिश्र ६ तैजसकर्मणरूप ७ सप्तधा काययोगभेदेन
। १४। उपयोगो द्विधा, तत्र ज्ञानाज्ञानभेदाष्टकरूपः साकारोपयोगः,
चतुर्भेददर्शनरूपोऽनाकारोपयोगः, संयोगे द्वादश । १५। एकसमये उ-
त्पद्यमानानां च्यवमानानां सङ्ख्येति द्वारद्वयं । १६। १७। स्थिति-
रायुषो जघन्योत्कृष्टमानं । १८। आहारादिग्रहणशक्तयः पर्याप्तय-
स्ताश्चषट् आहार १ शरीरे २ इन्द्रिय ३ श्वासोच्छ्वास ४ भाषा ५
मनः ६ स्वरूपाः । १९। के जीवाः कतिभ्यो दिग्भ्य आगतमाहारद्र-
व्यमाहारयन्तीति किमाहारद्वारं । २०। विशिष्टाः संज्ञास्तिस्रः । य-
था त्रिकालमर्थं जानाति सा दीर्घकालिकी संज्ञा मनस्कानामेव १,
यश्च देहपालनाहेतोरिष्टवस्तुषु प्रवर्तते अहिनाञ्च निवर्तते वर्त-
मानकालविषयं च चिन्तनं यस्य तस्य हेतुवादोपदेशसंज्ञा द्वीन्द्रि-
यादीनामेव २, यश्च सम्यग्दृष्टिः क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तो यथाशक्ति
रागादिनिग्रहपरस्तस्य दृष्टिवादोपदेशिकी संज्ञा ३ । २१। गतिर्भवा-
न्तरगमनं । २२। आग्निः परभवात्, । २३। वेदश्च स्त्रीपुंनपुंसकभे-
दात् । २४। ॥ ३-४॥ अथैतानि द्वाराणि २४ दंडकेऽवतारयति-

(टीका)--सङ्ख्यत० दिट्ठी० गाथाद्वयस्य व्याख्यानं सुकरम-
पि तु पुनः किमपि क्रियते-मयेति कर्तृपदं बहिर्गम्ये । संक्षि-
प्ततरा तु संग्रहणी इयं शरीरादिचतुर्विंशतिद्वारात्मिका । तत्र
शरीराणि पञ्च औदारिकादीनि । शीर्यते इति शरीरः विना-
शकारित्वात् (विनाशित्वात्) । पुंक्लीवलिङ्गः । अवगाहन्ते
अवतिष्ठन्ते जीवा अस्यामिति अवगाहना । संहन्यन्ते दृढीक्रि-

यन्ते शरीरपुद्गला येन तत् अथवा संहन्यन्ते संहति-
विशेषं प्राप्यन्ते शरीरावस्थावयवा यैस्तानि संहननानि । तानि
(च) षड्वर्षभनाराचादिभेदात् षोढा । संस्थानं द्वेधा, जीवानां
अजीवानां च । संतिष्ठन्ते प्राणिनोऽनेनाकारविशेषेणेति संस्थानं
तच्च षोढा समचतुरस्रन्यग्रोधसादिवामनकुब्जहुंडभेदः संस्था-
नानि भवन्ति । द्वितीयं तु अजीवानां रूपिणां पञ्चधा संस्थानं
यथा,—परिमण्डलं वृत्तं त्र्यस्रं चतुस्रमायतं च । इह तु जीवानां
संस्थाने (न) प्रयोजनमित्यर्थः । संज्ञाश्चतुर्धा दशधा वा भ-
वन्ति । चत्वारः प्रकारा यासां ताः । अथवा दश प्रकारा या-
सां ताः । यथा—आहारभयपरिग्रहमैथुनभेदाश्चतुर्धा । (पूर्वोक्त-
भेदचतुष्क) क्रोधमानमायालोभओघलोकभेदाच्चेति दश संज्ञाः
स्युरित्यर्थः । तथा ग्रन्थान्तरोक्ताः सुखदुःखमोहधर्मरूपाश्चतस्रः
पतास्वेवान्तर्भवन्ति इत्यर्थः (अनया) संजानातीति संज्ञा ।
कष्यन्ते हिंस्यन्ते प्राणिनोऽस्मिन्निति कषः संसारस्तस्यायो
लाभो येभ्यस्ते कषायाः क्रोधादयश्चत्वारोऽप्यनन्तानुबन्ध्यादिभे-
देन षोडश भवन्ति । लेश्याः कृष्णाद्याः षोढा स्युः । लिश्यते
—भ्रिष्यते कर्मणा सह जीवः आभिरिति लेश्याः । यदुक्तं—

“ कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यान्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिक-
स्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्तते ” ॥ १ ॥ कृष्णानीलकापो-

ततेजःपद्मशुक्लरूपाः, परमत्र ता द्रव्यरूपा अवस्थिता विचार्या
न भावस्थाः । इन्द्रियं श्रोत्रादिभेदात् पञ्चधा । दुसमुद्घायेति०
हो नमुद्घातो जीवाजीवसम्बन्धिनो भवतः । तत्रायं जीवसमु-
द्घातमाह—तथाहि—सम्यक् आत्मनो वेदनादिभिरेकीभावेन उ-
त्प्रावल्येन घातः समुद्घातः । स च मत्तधा, यथा—वेदनाक-
षायमरणचक्रियेन्यादि । वेदनादीनां पण्णां मानमन्तर्मुहूर्तं स्यात्
मत्तमन्तु केवलिसमुद्घातो दण्डादिना लीकव्यापी, दण्डादि
धमेण सकललोकस्य पूरणात्, कालतोऽष्टमामयिकः । द्वितीयमन्तु
समुद्घातोऽचित्तमहात्म्यन्धरूपः, स च केवलिसमुद्घातयत अ-
ष्टमामयिकः परमिहानधिकारान्नोक्तं । द्विती० वृष्टिन्विधा, यथा
सम्यग्दृष्टिः १, मिथ्यादृष्टिः २, सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ३ (च) ।

दर्शनानि चत्वारि भवन्ति; यथा— वक्षुर्दर्शनं अंक्षुर्दर्शनमध-
धिदर्शनं केवलदर्शनं (च) वटपटादिपदार्थसार्थसामान्या-
कारपरिज्ञानं ज्ञातव्यं । पदार्थविशेषाकारपरिज्ञानं पुन-
र्ज्ञानं ज्ञातव्यम् । अयमेव ज्ञानदर्शनयोर्भेदः । पञ्च ज्ञानानि
भवन्ति । यथा पञ्चधिरिन्द्रियैः षष्ठेन मनसा जीवस्य यत् ज्ञानं
स्यात् तन्मतिज्ञानं । अतं द्विधा भवति । द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं च,
यथा—द्रव्यश्रुतं द्वादशाङ्गीरूपं, भावश्रुतं द्वादशाङ्गीसमुत्पन्नोपयोग-
रूपं । अधिज्ञानं द्विप्रकारं—भवहेतुकं श्राद्धसाधुतिरघ्वां (गुण-
हेतुकं) च । मनःपर्यायज्ञानं सार्धद्वौ (द्वय) द्वीपसमुद्रस्थितसं-
क्षिपञ्चेन्द्रियमनोविषयं द्विभेदं ऋजुमतिविपुलमतिरूपं साधूना-
मेव भवति । केवलज्ञानं घनघातिकर्मचतुष्टयक्षयसमुत्पन्नं सक-
ललोकालोकविषयं । ज्ञानसाहचर्यादप्राप्यनु(प्राण)कमपि त्रिधा-
ऽज्ञानं, यथा—मत्तज्ञानं श्रुताज्ञानं विभक्तज्ञानं । सप्त द्वीपसमुद्रान्
यावत् विभक्तज्ञानं तु पश्यति मिथ्यादृष्टीनामेव त्रीण्यज्ञानानि
भवन्ति । एतत्सूत्रे नोक्तं वहिर्गम्यं । वाचां मनसां चाग्रतो व-
क्ष्यमाणाः प्रत्येकं चतुर्धा (चत्वारो) योगाः । तथा कायानां
योगाः सप्तधा (सप्त सर्वमीलनेन पञ्चदश योगाः स्युरित्यर्थः।
उपयोगो द्विधा—तत्र ज्ञानाज्ञानमेदाष्टकरूपाः साकारोपयोगाः
(इतरे) चत्वारः, यथा— वक्षुर्दर्शनावक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेव-
लदर्शनरूपाः । संयोगे एवं द्वादश उपयोगाः स्युरित्यर्थः । उत्प-
द्यन्ते (पपत्तिः) उपपातः । च्यवन्ते चेति (स्युतिः) च्यवनं ।
जीवानां उपपातच्यवनयोरिहापि सम्बन्धादुपपातच्यवनविषय-
योर्विरहकाललक्षणं—अपान्तरालकाललक्षणमेकसमयसङ्ख्या चेति
गृह्येते इत्यध्याहारः । तिष्ठन्ति नरकादिभवे शृङ्खलावद्धा इव
जन्तवः पाप(पुण्य)कर्मपरिणत्या स्थितिरायुर्जीवितमित्येकायाः॥
'पञ्जसित्ति' आहारादीनामत्र निर्वृत्तिर्निष्पत्तिर्यतो दलिकाद्—दल-
भूतान्पुद्गलसमुहाद् भवति तस्य दलिकस्य तामेवाहाराद्यभिनि-
र्वृत्तिं स्वस्वविषयपरिणमनरूपां प्रति यत् करणं जीवमम्बन्धि-
शक्तिरूपं सो पर्याप्तिः । ताम्रपोदा आहुः, यथा—आहारादहरी-
रेन्द्रियश्वासोच्छ्वासभाषामनःस्वरूपाः । किमाहारेति० किमा-
हारकोऽनाहारको वा जीवः ? यद्वा किंस्वरूपः मचित्तादि-

आहारकः ? केन वा शरीरेणाहारोऽस्येति किमाहारः ? । आह-
रणं आहारः । सन्नोत्ति० विशिष्टा संशस्तिस्रः । यया त्रिकाल-
विषयमर्थं जानाति सा दीर्घकालिकी(कये)वसमनस्कानामेष । यश्च
स्वदेहपालनहेतोरिष्टवस्तुषु प्रवर्तते अहिताश्च 'निवर्तते वर्तमान-
कालविषयं च चेतनं ज्ञानं यस्य तस्य हेतुषादोपदेशिकीसंज्ञा
ब्रीन्द्रियादीनामेष । यश्च सम्यग्दृष्टिं क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तो
ययाशक्तिहेयोपादेयनिग्रहपरस्तस्य दृष्टिषादोपदेशिकीसंज्ञा छद्म-
स्यसम्यग्दृशामेष इति संज्ञात्रिकमधमन्तव्यं । गमनं गतिः ।
आगमनमागतिः । अथ वेदत्रयमाह-पुंवेदः स्त्रीवेदः नपुंसकवेदः
। प्रज्ञापनादिषु विस्तरेणाभिहिता. अर्थाः ततः संक्षिप्य गृह्यन्ते
प्रतिपाद्यन्तेऽभिधीयन्ते वाऽस्यामिति ग्रहेरणिरित्यौणादिके
अणिप्रत्यये ङीप्रत्यये च मङ्ग्रहणोति निष्पन्नं । संक्षेपतो द्वार-
गाथाद्वयस्य व्याख्यानं कृतमित्यर्थः । अत्र चकारः समुच्चयार्थः
॥ ३ ॥ २ ॥

अथ चतुर्विंशतिदण्डकेषु चतुर्विंशतिहाराणि निरूपयन्नाह—

चउ गण्भतिरियवाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा ।
थावर चउगे दुहओ, अंगुलअसंखभागतणु ॥ ५ ॥

(अव०) ' दुब्बयणे बहुवयण ' मिति प्राकृतलक्षणेन गर्भज-
तिर्यक्वाद्योश्चत्वारि शरीराणि सम्भवन्ति, सम्भवश्च न भव-
न्त्येवेति निश्चयः, एवं सर्वत्रापि ज्ञेयम् । आहारकत्यागेन कयोश्चि-
त्तयोर्वैक्रियकरणेन चतुर्णां सम्भवः, मनुष्याणां पञ्चापि । शेषा
दण्डकास्त्रिशरीरा औदारिकयुक्ताभ्यां च तैजसकर्मणाभ्यां । १ ।
स्थावरचतुष्के पृथिव्यप्तेजोवायुरूपे 'दुहतोत्ति' द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां
जघन्योत्कृष्टरूपाभ्यां अङ्गुलसंख्येयभागानि शरीराणि, यद्यपि
चादृगणां वानाग्न्यपृथिवीनां शरीराणि मिथोङ्गुलसंख्येय-
गुणवृद्धानि तथापि यथोक्तमानान्येव ॥ ५ ॥

(टीका)—चउगवभेति० गर्भजतिर्यग्वाय्वोश्चत्वारि औदारिक-
वैक्रियतैजसकर्मणलक्षणानि शरीराणि भवन्ति, भवन्तीत्यध्या-
हारः । “दुव्वयणे बहुवयणमिति” प्राकृतलक्षणेन (द्वित्वेऽपि
बहुवचनं) गभजतिर्यग्वाय्वोश्चत्वारि शरीराणि सम्भवन्ति,
संभव एव न निश्चयेन । आहारकत्यागेन वैक्रियकरणेन च चतु-
र्णां संभवः । ‘मणुआणं पञ्चेति०’ मनुष्याणां पञ्च औदारिकवै-
क्रियआहारकतैजसकर्मणलक्षणाः शरीराः स्युः । सेसेति० शेषेषु
दण्डकेषु त्रीणि शरीराणि भवन्ति, तान् दण्डकान् विस्तरेणाह-
प्रयोदश देवानां सप्तपृथिवीभेदेनैकः नैरयिकाणां सर्वमीलनेन
चतुर्दश दण्डकाः जातास्तेषु प्रयो वैक्रियतैजसकर्मणलक्षणाः
शरीरा भवन्ति । तथा पृथिव्यप्तेजोवनस्पतीनां चत्वारः पञ्चमो
द्दीन्द्रियाणां षष्ठ्यीन्द्रियाणां सर्वमीलनेन सप्त दण्डका जाता-
स्तेषु त्रीणि औदारिकतैजसकर्मणलक्षणानि भवन्ति । सर्वमील-
नेनैव विंशतिर्दण्डका जातास्तेषु त्रीणि शरीराणि भवन्ति इत्ययं
भावः । प्रथमं शरीरद्वारं व्याख्यातं । अथावगाहनाद्वारमाह—
थावरेति० यनस्पतिं सुवत्वा स्थावरचतुष्केषु शरीरं द्विधा, यथा
जघन्यतः उत्कृष्टतश्चाङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणं शरीरं स्यात्,
अङ्गुलासंख्यातभागवपुर्मानं स्यादित्यर्थः, परं जघन्यापेक्षया
उत्कृष्टमसङ्ख्येयगुणमित्यर्थः ॥ ५ ॥

सव्वेसिपि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्ससंखंत्तो ।

उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥६॥

(अव०)शेषाणां सर्वेषां विंशतिदण्डकजीवानां स्वाभाविकस्य मौलस्य
शरीस्य जघन्यावगाहना अङ्गुलस्यासङ्ख्यातो भागः । उत्कृष्टतः
पञ्चशतधनुस्त्रा नैरयिकाः, सुराः सप्तहस्तोच्चाः ॥ ६ ॥

(टीका)—सव्वेसिपि जहन्नेति० पृथिव्यप्तेजोवायून स्थावर-
चतुष्कान् सप्तज्य विहाय सर्वेषामपि विंशतिदण्डकानां स्वभा-
वतो जघन्याङ्गुलासंख्यातभागतनुः स्यात् । सर्वनिर्कृष्टं वपुर्मानं
स्यादित्यर्थः । अथ उत्कृष्टदेहमानमाह उक्कोस पणसयेति०

सप्तम्यां माघवत्याख्यायां नरकपृथिव्यां धनुःपञ्चशतप्रमाणवपुषः
पञ्चशतकोदण्डशरीरमानाः नैरयिकाः जीवाः स्युः, स्युरित्यध्या-
हारः । ततोऽर्द्धो (धार्द्धो) ना ज्ञेया रत्नप्रभां यावत् । सौधर्मे-
ज्ञानयोर्देवानां तथा भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काणां तूच्चत्वं वपुः-
प्रमाणं उत्कृष्टतः सप्त हस्ताः ज्ञेयाः, सप्त रत्नयो भवन्ति
इत्यर्थः, "वद्धमुच्छिरसौ रत्निः" इति वचनात् ॥ ६ ॥

गढभतिरि सहस्रजोयण, वणस्सई अहियजोयणसहस्सं ।

नरतेइंदि तिगाऊ, बेइंदिय जोयणे वार ॥ ७ ॥

जोयणमेगं चउरिं-दिदेहमुच्चत्तणं सुए भणिअं ।

वेउवियदेहं पुण, अंगुलसंखं समारंभे ॥ ८ ॥

(अव०) गर्भजतिरश्वां मत्स्यादीनां योजनसहस्रं, वनस्पतेः
साधिकयोजनसहस्रं तदूर्ध्वं तु पृथ्वीविकागः । नरास्त्रीन्द्रियाश्च त्रि-
गव्यूतोच्चाः । ढीन्द्रिया ' जोयणे वारत्ति ' द्वादशयोजनोच्छ्रयाः ।
चतुरिन्द्रियदेहमुच्चत्वेन योजनमेकं । श्रुते प्रज्ञापनादौ भणितमुक्तं
प्रस्तावादाह-वैक्रियदेहं पुनः प्रारम्भेऽङ्गुलसङ्ख्यातभागमानं, उत्कृ-
ष्टं ' देवनरअहियलक्खंति ' २६।० ॥ ८ ॥

(टीका)—गढभतिरि सहसेति० मत्स्योरगादयो गर्भजास्तिर्यञ्चः
सहस्रयोजनमानाः सहस्रयोजनप्रमाणा भवन्ति भवन्तीत्यध्याहारः
। यणस्सेति० प्रत्येकवनस्पतीनां सागरादिगतपद्मनालादीनां श-
रीरं देहमानं किञ्चित् अधिकं योजनसहस्रमुच्चत्वं स्यात् । ननु
शरीरमानं उत्सेधांगुलेन समुद्रपद्महृदादीनां प्रमाणांगुलयोजन-
योजनसहस्रावगाहत्वात् नद्वतपद्मनालादीनां तु उत्सेधांगुलापेक्ष-
यात्यन्तवैध्यं स्यात् ? अत आह- उत्सेधांगुलयो न सहस्रमाने
जलाशये गोतीयादिस्थाने वनस्पतेः साधिकं योजनसहस्रं, तदूर्-
ध्वं तु पृथिवीविकाग इत्यर्थः । नरतेइन्ति० श्रुते सिद्धान्ते नरा-
णां मनुष्याणां त्रीन्द्रियाणां कर्णनृगान्तिकादीनां क्रोशत्रिकं देहो-

ञ्चत्वं भणितं कथितं अहतेति कर्तृपदं । गव्यूतिप्रयमुञ्चत्वं शरीर-
रमानेन नरप्रीन्द्रियौ भवत इत्यर्थः । वेदं दियेति० ह्रीं गियाणां
शङ्खप्रभृतीनां द्वादशयोजनप्रमाणं देहोच्चत्वं षण्णुमानं स्यादित्यर्थः
॥ ७ ॥ जोयणेति० चतुरिन्द्रियाणां मक्षिकाभ्रमरदंशककंशारिश-
लभपतङ्गवृश्चिकप्रमुखाणामुत्कृष्टतो योजनमेकं देहमानमुच्चत्वं भ-
णितं कथितं । अथ खण्डान्वयो ज्ञेयः, गाथाप्रयेणाघगाहनां स्वरूपं
व्याख्यातं । अथ पुनर्वैक्रियाघगाहनामाह—वेडवियेति, पुनर्वैक्रिय
देहस्य प्रारम्भे जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्यांशः संख्येयभागं षण्णु-
भवति उत्तरवैक्रियशरीरापेक्षया । भवधारणीयं तु अङ्गुलासंख्येय-
भागं प्रारम्भे ॥ ८ ॥

अथोत्कृष्टां वैक्रियाघगाहनामाह—

देवनर अहियलवखं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं ।
दुगुणं तु नारयाणं, भणियं वेडवियसरीरं ॥ ९ ॥

(अव०) लब्धिवैक्रियशरीरिणो जीवतोऽन्तर्मुहूर्त्तात् तपरो न
वैक्रियशरीरेऽवस्थानमस्ति । पुनरौदारिकशरीरस्य अवश्यं प्रतिप-
त्तेरिति ॥ ९ ॥

(टीका) देवनरेति० असुरकुमारादिव्यन्तरज्योतिष्कसौध-
धर्माद्यच्युतावसानदेवानां च उत्कृष्टतः सहजशरीरग्रहणोत्तर-
कालं कार्यमाश्रित्य विविधा क्रियत इति उत्तरवैक्रिया च पुन-
र्देवानां उत्तरवैक्रियतनोर्योजनानां किञ्चिदधिकं लक्षं । तथा
नराणां वैक्रियशरीरं किञ्चिदधिकं योजनलक्षं भणितं कथितं ।
अत्रैकानुसारेण देवानामुत्तरवैक्रियतनुर्नास्ति, सामर्थ्ये सति
कार्याभावात्तदकरणमित्यर्थः । तिरियेति०, अत्र तुशब्दः पुनरर्थे
तिरश्चां उत्कृष्टा वैक्रियतनुर्नवयोजनशतप्रमाणा भणिता । तु पुनः
नैरयिकाणां स्वस्थाभाविकदेहादुत्तरवैक्रियशरीरं द्विगुणं ज्ञेयं,

यथाऽऽद्यायां रत्नप्रभायां धनुःपञ्चदशकं हस्तद्वयं द्वादशांगुल-
प्रमाणं । ततो द्वितीयायां धनुषः(नूषि) पञ्चत्रिंशद्धस्तमेकं । तृ-
तीयायां द्वादष्टिहस्तद्वयं । तुर्यायां धनुषः(षां) पञ्चविंशत्य-
धिकं शतं । पञ्चम्यां पञ्चाशदधिकं शतद्वयं नैरयिकाणां देह-
मानमुच्चत्वेन स्यात् । षष्ठ्यां नारकाणां धनुःपञ्चशतानि शरीरं
स्यात् । पुनः सप्तम्यां नैरयिकाणामुच्चत्वेन धनुःसहस्रमेकं
उत्तरवैक्रियदेहमानं स्यादित्यर्थः । जघन्यतस्तु तदेव नारकाणां
द्विविधोऽपि स्वाभाषिक उत्तरवैक्रियश्च क्रमादंगुलासख्यातांशोऽ-
ऽङ्गुलसंख्यातांशश्च, जघन्यश्चोत्पत्तिसमय एव नान्यदा ॥ ९ ॥

अथ उत्तरवैक्रियशरीरमानमाह—

अंतमुहुत्ते निरप,मुहुत्तचत्तारि तिरियमणुएसुं ।

बेवेसु अक्कमासो, उक्कोस विउवणाकालो ॥१०॥

(अव०) इतिवचनसामर्थ्यात् अन्तर्मुहुत्तचतुष्टयं तेषां देशबन्ध
इत्युच्यते तन्मतान्तरमित्यवसेपम् । तृतीयसंहननद्वारमाह ॥ १० ॥

टीका—अन्तमुहुत्तन्ति० नरकस्थजीवानां वैक्रियशरीरस्यान्त-
मुहुत्तमुत्कृष्टमानं भवति । तिर्यग्मनुष्ययोर्वैक्रियशरीरस्य चत्वारो
मुहुत्ताः उत्कृष्टाः स्थितयो भवन्ति (तिर्भवति) इत्यध्याहारः ।
भयनपत्न्यादिसौधर्मायुतान्तदेवानां उत्कृष्टतः उत्तरवैक्रियवपु-
षोऽर्द्धमासः कालः स्यात् । किञ्चिद्विशेषमाह—देवनैरयिकयोः स्वा-
भाविकवैक्रियदेहउत्तरवैक्रियदेहश्च स्यात्, च पुनः तिर्यग्मनरयोर्वैक्रि-
यदेहः (अस्वाभाविकः) स्यात् । चायोरस्वाभाविकं स्वाभाविकदेहं
स्यात् । केषाञ्चिन्मते औदारिकं वैक्रियं च, केषाञ्चिन्मते वैक्रि-
यमेवेत्यनुयोगद्वारवृत्तौ प्रोक्तमित्यर्थः । पृथिव्यप्तेजावनस्पतिपु-
ष्पिकलेन्द्रियेषु च वैक्रियदेहा न स्युरिति भावः । देहशब्दः पुं-
बलीयन् (यः) । अथगाहनाद्वारं द्वितीयं प्ररूपितं ॥ १० ॥

अथ संहननद्वारं तृतीयमाह—

थावरसुरनेरइया, अस्संघणा य विगलत्तेवठा ।

संघयणल्लङ्कं गढभय-नरतिरिएसुं मुणेयव्वं ॥ ११ ॥

(अव०) स्थावरसुरनैरयिकाः संहननरहिताः अस्थ्यभावादेव । चः समुच्चये किं समुच्चिनोति सैद्धान्तिकमतेन सुरा नारकाश्च प्रथमसंहननिनः विकलाः सेवार्त्ता इति अस्थिसम्बन्धमात्रसंहननवन्तः, गर्भजनरतिरश्चोः संहननषट्कं ज्ञातव्यम् । ३ द्वा० ॥ ११ ॥ चतुर्थं संज्ञाद्वारमाह—

टीका—थावरसुरेति० पञ्चानां स्थायराणां, त्रयोदशदेवानां, सप्तपृथिवीभेदेनैकः नारकाणां सर्वमीलनेनैकोनविंशतिर्दण्डका जातास्तेषु दण्डकेषु षडपि संहननानि न सन्ति न ज्ञातव्यानि इत्यर्थः । विकलेन्द्रियाणां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतराणां च संहननं सेवार्त्तं ज्ञातव्यम् । कर्मग्रन्थिकास्तु संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिरश्चां अपि षडप्याहुः । क्वचिदेकेन्द्रियाणां सेवार्त्तं देवानां च षड्वर्षभनाराचमुक्तं, तदौपचारिकं । तुशब्दार्थे अपिशब्दः, तु पुनः गर्भजतिर्यग्गनुष्ययोः षडपि संहननानि ज्ञातव्यानि । को भावः ? गर्भजतिर्यग्गनरेषु षडपि संहननान्याहुः विकलेष्वेकं सेवार्त्तमन्येष्वेकोनविंशतिर्दण्डकेषु न संहननानि भवन्ति इत्यर्थः । अत्र चकारः समुच्चयार्थः ॥११॥

संहननद्वारं तृतीयं निगमयन्नथ संज्ञाद्वाराभिधित्तया चतुर्थं संज्ञाद्वारं व्याख्यानयति—

सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा ।

नरतिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिन्दिनेरइआ ॥१२॥

(अव०) संज्ञा सर्वजीवानां चत्स्रो दश वा, केषाञ्चिन्नृणां षोडशापि परमल्पत्वान्न विवक्षितम् । ४ द्वा० । पञ्चमं संस्थानद्वारमाह— सर्वे सुराश्च भीमो भीमसेन इतिन्यायेन समचतुरस्रसंस्थानाः । नरतिर्यश्चौ षट्संस्थानौ विकलेन्द्रियनैरयिका हुण्डसंस्थानाः ॥१२॥ स्थिराणां षड्विधसंस्थानराहित्येऽपि संस्थानानां आकारभेदत्वादेव एतच्छरीराकारानाह—

टीका—सर्वेसि चउ दहेति० सर्वेषां चतुर्विंशतिदण्डकजी-
वानां आहारभयमैथुनपरिग्रहलक्षणाश्चतस्रः संज्ञाः स्युः । अथवा
दश संज्ञाः स्युः यथा— पूर्वोक्ताश्चतस्रः क्रोधमानमायालोभलोक-
आघलक्षणाः(णाश्चेति) संज्ञाः दश भवन्ति, भवन्तीत्यध्याहारः ।
चतुर्थं संज्ञाद्वारं व्याख्यातं । अथ पञ्चमं संस्थानद्वारं प्रोच्यते ।
सर्वे सुरेति० भवनपत्यादिवैमानिकान्ता देवाः सर्वेऽपि सम-
चतुरस्रसंस्थानाः स्युः, समाश्चतस्रोऽस्त्रयश्चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः
शरीरावयवाः यत्र समा वा चत्वारोऽस्त्राः कोणाः यत्र ते (तत्)
एवचतुरस्राः(स्रं) गभजनरा गर्भजतिर्यञ्चश्च तयोः समचतुरस्र-
न्यग्रोधपरिमण्डलसादिकुब्जचामनहुण्डाख्यानि षडपि संस्था-
नानि भवन्ति । हुण्डा वीति० विकलेन्द्रियाणां नैरयिकाणां
स्थावराणां च हुण्डाख्यसंस्थानं स्यात् । हुण्डस्य किं लक्षणं
स्यात् ? तदुच्यते । यथा— सर्वावयवेषु अलक्षणं स्यात्, शुभा-
काररहितं हुण्डं भवति इत्यर्थं । ननु चतुर्विंशतिदण्डकानां षडपि
संस्थानानि प्रोक्तानि, यदि स्थावराणां नानाविधध्वजसूचिवुद्वु-
दाधर्मसूरा(आ)कारा वर्तन्ते तर्हि बहूनि संस्थानानि भवन्ति !
प्रोच्यते, अमी भेदा हुण्डान्तर्गता भवन्ति इत्यर्थः ॥ १२ ॥

हुण्डस्य भेदनाह—

नाणाविह धयसूड, बुब्बुय वणवाउतेउअपकाया ।

पुढवामसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिआ ॥१३॥

(अव०) नानाविधं, १ ध्वजः पताका, २ सूची, ३ बुद्बुदा-
काराणि क्रमेण वनस्पतिवायुतेजोऽप्कायशरीराणि । पृथ्वी अर्द्ध-
मगुराकारा भणिता भगवत्यादौ ॥ १३ ॥ पण्डं कपायद्वारमाह—

टीका—नाणाविहेति० वनस्पतयो नानाविधसंस्थाना विचि-
प्रसंस्थानाः भणिताः । च पुनः वायवो ध्वजसंस्थाना भणिता ।
अग्नयः सूचिकल्पासंस्थानाः भणिताः प्रोक्ताः । आपः स्तिबु-
क्कविन्दुसंस्थाना वृद्धुदाकारा भणिता कश्चिताः पणोदा इति
लोकोक्तिः । पृथिव्यो मसूरवन्त्राकारा अर्धमन्त्राकारा इत्यर्थः
॥ १३ ॥

सव्वेवि चउकसाया, लेसछगं गप्भतिरियमणुएसुं ।
नारयतेज्जवाऊ, विगला वैमाणिय तिलेसा ॥१४॥

(अव०) सर्वेपि जीवाः चतुष्कषायवन्तः । निष्कषायाश्च केचन मनुष्येषु । सप्तमं लेश्याद्वारमाह— लेश्यापट्टकं गर्भजतिर्यग्मनुष्येषु, नारकतेजोवायुविकला वैमानिकाश्च त्रिलेश्याः प्रथमद्वितीयोः पृथिव्योः कापोता । तृतीयस्यामुपरि कापोता अधो नीला । पंकायां नीला धूमायां नीला कृष्णा च । षष्ठीसप्तम्योः कृष्णा एव । तथा सौधर्मेशानयोस्तेजः कल्पत्रये पद्मा लान्तकादिषु शुक्ला एवेति ॥ १४ ॥

पञ्चमं संस्थानद्वारं संहरन् षष्ठं कषायद्वारं प्ररूपयति ॥

टीका- सव्वेवि चउ० इति० केवलसिद्धजीवान् मुक्त्या चतुर्विंशतिदण्डकानां जीवेषु चत्वारः कषायाः भवन्ति । षष्ठं कषायद्वारं वर्णितं । अथ सप्तमं लेश्याद्वारं विवृणोति । लेसेति० गर्भजतिर्यग्मनुष्ययोर्लेश्या. षडप्याहुः । च पुनः नारयेति० नैरयिकानां तेजसां वायूनां विकलेन्द्रियाणां च कृष्णाद्यास्तिस्रो लेश्या भवन्ति । वैमानिकानां देवानां तेजआद्यास्तिस्रो लेश्या भवन्ति, भवन्तीत्यध्याहारः ॥ १४ ॥

जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा ।
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥१५॥

(अव०) ज्योतिष्काः केवलतेजोलेश्यावन्तः । शेषाः सर्वेऽपि पृथिव्यव्वनःपतिभवनपतिव्यन्तराश्चतुर्लेश्या भवन्ति । तेजोलेश्यावतां केषाञ्चिद्देवानां भूजलवनेष्टादात् कियत्कालं तल्लेश्यासम्भवः ॥ ७ ॥ इन्द्रियद्वारं सुगमम् । ८ । नवमं समुद्घातद्वारमाह— मनुष्येषु सप्त समुद्घाताः ॥ १ सप्तसमुद्घातानां नामान्याह—

टीका—जोइसियेति० तेजोलेश्याका ज्योतिष्काः भवन्ति । आद्यपदं व्याख्यातं । गाथाद्वितीयपादस्य व्याख्यानमाह—सेसा सव्वेवित्ति० शेषाः सर्वेऽपि चतुर्लेश्यावन्तः स्युः । को भावः ? चतुर्दशदण्डकेषु चतस्रो लेश्याः भवन्ति । तद् विस्तरेणाह— भवनपतीनां व्यन्तराणां च कृष्णा नीला कापोता तैजसी चेति चतस्रो लेश्याः स्युः । च पुनः पृथिव्यव्वनस्पतीनां कृष्णाद्याश्च तस्रो लेश्याः स्युः, अत्रापि विशेषमाह—परमाधार्मिकाणां कृष्णैव ज्योतिष्केषु आद्यकल्पद्विके च तेजोलेश्या । कल्पत्रिके सनत्कु मारादिके पद्मलेश्या लान्तकादिषु चानुत्तरान्तेषु शुक्ललेश्या भवति भवति इत्यध्याहारः । सप्तमं लेश्याद्वारं निरूपितं । अथ अष्टम इन्द्रियद्वारं व्याख्यानयति—इंदियेति० इन्द्रियद्वारं सुगममपि वहिस्तः किमपि विशेषमाह—तत्र इन्द्रियाणि पञ्च श्रोत्रादीनि प्रसिद्धान्येष सामान्यतः, विशेषतः पुनस्तानि द्विधा द्रव्येन्द्रियाणि भावेन्द्रियाणि (च) । तत्र द्रव्येन्द्रियाणि पुद्गलद्रव्यरूपाणि भावेन्द्रियाणि लब्धयुपयोगलक्षणानि, तत्र पुनर्द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणभेदात् । द्विधा । निर्वृतिरपि द्विधा अन्तर्बहिश्च । तत्र श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये कदम्बपुष्पाकारदेहाद्य यस्वरूपा चक्षुषोर्मसराकारा घ्राणयोगतिमुक्तपुष्पाकारा रसनायाः क्षुरग्राकारा स्पर्शेन्द्रियस्य च नानाकारा विविधसंस्थाना निर्वृतिरस्ति इत्यर्थः । द्रव्येन्द्रियस्वरूपं प्रोक्तं, अथ भावेन्द्रियाणि लब्धयुपयोगरूपाणि जीवस्य ज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमभावान् या शब्दग्रहणशक्तिः सा लब्धिः, येन पुनः शब्दादीनां ग्रहणपरिणामः स उपयोगः, एतद्द्वयरूपाणि भावेन्द्रियाणि । द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रिययोः संस्थानं स्वरूपं च व्याख्यातं । अथ पयां पञ्चेन्द्रियाणां विषयमाह—श्रवणयोर्द्वादशयोजनविषयः स्यात्, द्वादशयोजनानां मेवादीनां शब्दग्रहणशक्तिरस्ति इत्यर्थः । च पुनः चक्षुषोः किञ्चिदधिकं पक्वं लक्षं विषयः स्यात्, उत्कृष्टतः किञ्चिदधिकमेकं लक्षं दृष्टिप्रमरण भवति इत्यर्थः, अत्र ज्ञाने विष्णुकुमारद्वर्गाचरता । च पुनः घ्राणेन्द्रियस्य नव योजनानि यावत् विषयः स्यात्, नवयोजनानां विषयं गृह्णाति इत्यर्थः । पुनः उष्णतो रसनायाः नव योजनानि यावद्विषयः

स्यात्, नवयोजनात्पुद्गलरसमास्वादयतीत्यर्थः । यथा दूरतस्ति-
तिडीरसालक्षारादीन् दृष्ट्वा मुखे जलं समेति इति दृष्टा-
न्तो ज्ञेयः । तथा स्पर्शेन्द्रियस्य नवयोजनानि यावत् विषयो
भवति, स्वशरीरं प्रारभ्य नवयोजनप्रान्तं यावत् पुद्गलद्रव्यं
स्पर्शेन्द्रियो गृह्णाति इत्यर्थः । च पुनरेषां पञ्चानां विषयभेदं
विवृणोति— श्रोत्रयोराकर्णन—श्रवणं त्रिधा भवति, यथा— शुभः
अशुभः मिश्रश्च । अथवा जीवेभ्यो ह्येन्द्रियादिभ्यः, अजीवेभ्यः
पटहादिभ्यो मिश्रेभ्यो भेर्यादिभ्यः, (शब्दानामुत्पन्नानां) कर्ण-
योराकर्णनं त्रिविधं स्यात् । च पुनः चक्षुषोर्विलोकनभेदाः प-
ञ्चधा भवन्ति, यथा—चक्षुषा पञ्च शुक्लपीतरक्तनीलकृष्णा वर्णा
गृह्यन्ते, पञ्चवर्णा दृष्टिगोचरा भवन्ति इत्यर्थः । तथा घ्राणे-
न्द्रियस्य द्वौ सुगन्धदुर्गन्धविषयभेदौ भवतः, घ्राणेन्द्रियं सुगन्ध-
दुर्गन्धे गृह्णाति इत्यर्थः, घ्राणविषये समभ्येत इत्यर्थः । रसना-
याः पञ्च कटुकादिविषयभेदा भवन्ति । केऽपि षडप्याहुः, यथा
कटुकतिक्तकषायाम्लमधुरक्षारभेदात् । षण्णामपि रसानां स्वादं
जिह्वा जानाति इत्यर्थः । तथा स्पर्शेन्द्रियस्याष्टौ सुकुमालादि-
विषयभेदा भवन्ति, यथा— सुकुमालकर्कशगुरुलघुशीतोष्ण-
स्निग्धरूक्षभेदात्, स्पर्शेन्द्रियः स्पर्शेन स्पर्शं जानाति
इत्यर्थः । पञ्चेन्द्रियाणां सर्व्वेऽपि त्रयोविंशतिर्विषयभेदा जाता
इत्यर्थः । अथ श्रवणादीनामवगाहनामाह—चतुर्णां कर्णचक्षुर्घ्रा-
णरसनानामङ्गुलासख्येयभागावगाहना भवति । च पुनः स्पर्शे-
न्द्रियस्य स्वदेहप्रमाणावगाहना ज्ञातव्या । अथ केषामिन्द्रिया-
णां कामभोगेच्छा भवति तल्लक्षणमाह—श्रवणचक्षुषोः कामेच्छा
भवति, च पुनः घ्राणरसनास्पर्शेन्द्रियाणां भोगेच्छा भवति,
आद्यौ द्वौ कामिनौ ज्ञेयौ त्रयः प्रान्ताः भोगिनो ज्ञेया इत्यर्थः ।
अथ एषां पञ्चेन्द्रियाणां पुनरुपकरणं किं स्यात्तदाह—कर्णेन्द्रि-
यादीनां निजनिजविषयग्रहणशक्तिर्यथा चन्द्रहासस्य छेदनश-
क्तिरिव । इन्द्रियाणां सदृष्टान्तो विचारः प्रवचनसारोद्धारवृ-
त्तितो भावनीयः । अष्टममिन्द्रियद्वारं व्याख्यातं । अथ नवमं
समुद्घातद्वारं प्ररूपयामि—मणुषसु इति० मनुष्ये सप्त समुद्घ-
ाता भवन्ति ॥ १५ ॥

(१८) ॥ सावचूर्णिकं सटीकं च ॥

वेयणकसायमरणे, वेउविय तेअए अ आहारे ।

केवलिय समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नीणं ॥१६॥

टीका—वेयणकसायेति० संक्षिप्तनुष्याणाममी सप्त वेदनाक-
षायसरणादि(धाः)समुद्घाता भवन्ति, भवन्तीत्यध्याहारः ॥१६॥

एगिंदियाण केवल-तेउआहारग विणा उ चत्तारि ।

ते त्रिउवियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥१७॥

टीका—एगिन्दियाणेति० एकेन्द्रियाणां केवलतैजसआहारकान्
विना- वर्जयित्वा चत्वारो वेदनाकषायमरणवैक्रियलक्षणाः
समुद्घाता भवन्ति । तु पुनः वैक्रियवज्जास्ते पूर्वज्ञाः (काः) ।
के ते ? केवलतैजसआहारकवैक्रियसमुद्घातवज्जा विकला भव-
न्ति, विकलानां त्रयो वेदनाकषायमरणरूपाः समुद्घाता भव-
न्तीत्यर्थः । संक्षिप्तां ते सप्त समुद्घाता भवन्ति । तुः पुनरर्थे ।
एय निश्चयार्थे । चः समुच्चयार्थे ॥ १७ ॥

पण गढभतिरिसुरेसु, नारयवाउसु चउर तिय सेसे ।

विगल दुदिठी थावर, सिच्छत्ति सेस तिय दिठी ॥१८॥

(अव०) गर्भजतिर्यक्सुरयोः पञ्च, नारकवाय्वोश्चत्वारः । शेषे
स्थावरे विकले च त्रयः समुद्घाताः सर्वत्रानुक्रमेण । १२ । दशमं दृष्टि
द्वारमाह- विकलेषु दृष्टिद्विकं सम्यक्त्वमिथ्यात्वरूपं, स्थावरा मिथ्या-
त्विनः । शेषास्तिर्यक्सुरनारकनरास्त्रिदृष्टयः सम्यक्मिथ्यात्वमिथ-
रहितान् भवन्ति १० ॥ १८ ॥ अर्थकादशदर्शनद्वारमाह-

टीका—पणगढभेति, गर्भजतिर्यक्षु भवनपण्यादिर्विमानिकान्तेषु
देवेषु नासा पञ्च समुद्घाता भवन्ति । तत्राहारककेवलिसमु-
द्घाताभावात् । नारयेति० नैरयिकवाय्वोराधाश्चत्वारः समुद्घा-

ता भवन्ति । त्रिंशत्सेसे इति०, शेषेषु त्रयः समुद्घाता भवन्ति । चकारात् चतुर्षु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिषु विकलेन्द्रियेषु चाद्यास्त्रयः समुद्घाता भवन्ति । अर्थात् सप्तदण्डकेषु त्रयः समुद्घाता भवन्तीत्यर्थः । नवमं समुद्घातद्वारं व्याख्यातं । अथ दशमं दृष्टिद्वारं कथ्यते । विगलेति० विकलेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु द्वे दृष्टी भवतः, सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिश्चेत्यर्थः । स्थावराणामेका मिथ्यादृष्टिः स्यात् । सेसति० शेषेषु दण्डकेषु तिस्रो दृष्टयो भवन्ति । सविस्तरेणाह—नैरयिकाणां भवनपत्यादिवैमानिकान्तानां देवानां मनुष्याणां गर्भजतिरश्वां च तिस्रो दृष्टयः प्राप्यन्ते । कोऽर्थः ? षोडशदण्डकेषु तिस्रो दृष्टयो भवन्तीत्यर्थः । दशमं दृष्टिद्वारं व्याख्यातं । चः समुच्चयार्थः ॥ १८ ॥

अथ एकादशं दर्शनद्वारमाह—

थावरवितिसु अचक्षू, चउरिंदिसु तद्गुं सुए भणियं
मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणिअं ॥१९॥

(अव०) स्थावरद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियेषु केवलमचक्षुर्दर्शनं, चतुरिन्द्रियेषु तद् द्विकं चक्षुरचक्षुरूपं श्रुते कर्मग्रन्थादौ भणितं, मनुष्याश्चतुर्दर्शनिनः॥ शेषेषु सुरनारकतिर्यक्षु त्रिकं त्रिकं दर्शनस्य चक्षुरचक्षुरवधिरूपं । ११ ॥ १९ ॥ द्वारद्वयं समकमाह—

टीका—थावरवितिसुति० पञ्चसु स्थावरेषु द्वीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु च अचक्षुर्दर्शनमेकं भणितं प्रोक्तं श्रुते । चतुरिन्द्रियेषु तद् द्विकं भणितं तयोश्च चक्षुरचक्षुर्दर्शनयोर्द्विकं तद् द्विकं । च पुनः मनुष्याः चतुर्दर्शनिनो भवन्ति, मनुष्येषु चत्वारि चक्षुरचक्षुरवधिकेवलरूपाणि दर्शनानि भणितानीत्यर्थः । सेसेसु तिगं तिगंति० शेषेषु दण्डकेषु त्रिकं त्रिकं भणितम् । नैरयिकेषु भवनपत्यादिवैमानिकावसानेषु तिर्यक्षु चाद्यानि त्रीणि दर्शनानि भवन्ति, एतावता पञ्चदशदण्डकेषु त्रीणि आद्यानि दर्शनानि भवन्तीत्यर्थः । दर्शनद्वारं समुदीरितम् ॥ १९ ॥

अथ द्वादशं ज्ञानद्वारं व्याख्यानयति—

अन्नाण नाण तिय तिय, सुरतिरिनिरण थिरे अन्नाणदुगं
नाणन्नाणदु विगळे, मणुण पण नाण ति अन्नाणा २८।

(अव०) द्वन्द्वैकवद्भावात् सुरतिर्यग्निरयेऽज्ञानत्रिकं ज्ञानत्रिकं च
भवति सम्यक्तत्त्वप्राप्तौ स्थिरे ज्ञानाद्विकं, यद्यपि भूदकवनेषु संज्ञानि-
कमतेन सम्यक्तत्वं वमतां देवानां तेषूपपादे सास्वादनसद्भावाच्च श्रुत-
मती भवतः, परं नेहाधिकृते विकले ज्ञानाज्ञानयोर्द्विवं, मनुष्येषु पञ्च
ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि भवन्ति ॥ २० ॥ चतुर्दशं योगद्वारमाह—

टीका—अन्नाणनाणेति० सर्वेषु देवेषु तिर्यक्षु नैरयिकेषु च
ज्ञानत्रिकं भवति, त्रीणि मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपाणि भव-
न्तीत्यर्थः । च पुनः विकलेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु ज्ञानद्विकं भ-
वति, मतिज्ञानश्रुतज्ञाने स्यातामित्यर्थः । च पुनः मनुष्येषु पञ्च-
ज्ञानानि भवन्ति, मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यायज्ञानकेव-
लज्ञानरूपाणि भवन्तीत्यर्थः । द्वादशं ज्ञानद्वारं प्ररूपितम् । अथ
गायान्तर्भूतं त्रयोदशमज्ञानद्वारं निरूप्यते—सर्वेषु देवेषु तिर्यक्षु
नैरयिकेषु त्रीणि मत्यज्ञानश्रुतज्ञानविभक्तज्ञानरूपाणि अज्ञानानि
भवन्ति । च पुनः स्थावरेषु अज्ञानद्विकं भवति, मत्यज्ञानं श्र-
तज्ञानं च स्यादित्यर्थः । पुनः दिक्कलेषु अज्ञानद्विकं भवति,
मत्यज्ञानं श्रुतज्ञानं च स्यादित्यर्थः । मनुष्येषु मत्यज्ञानश्रुत
ज्ञानविभक्तज्ञानरूपाणि त्रीण्यज्ञानानि भवन्ति । ज्ञानद्वारागन्तरज्ञा-
नद्वारमन्तर्भूतं तत्र प्रादुर्भूतं । अत्र चकारः समुच्चयार्थः ॥२०॥

अज्ञानद्वारं संहरन्त्य चतुर्दशं योगद्वारमाह—

सच्चेअरमीसअसच्च-मोस मणवय विउव्विच्याहारे ।
उरलं मासा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥

टीका—सञ्चेअरेति० प्रथमः सत्यमनोयोगः १ । इतरो द्वितीयोऽसत्यमनोयोगः २ । तृतीयो मिश्रमनोयोगः ३ । चतुर्थोऽसत्यामृषामनोयोगः ४ । तथैव वचनस्यापि चत्वारो योगा ज्ञेयाः । नवम औदारिकयोगः ९ । दशम औदारिकमिश्रयोगः १० । एकादशो वैक्रिययोगः ११ । द्वादशो वैक्रियमिश्रयोगः १२ । त्रयोदश आहारकयोगः १३ । चतुर्दश आहारकमिश्रयोगः १४ । त्रयाणामौदारिकादीनां प्रत्येकं मिश्रशब्दः प्रयोज्यः । पञ्चदशस्तु तैजसकर्मणयोगः १५ । को भावः ? मनोवचनयोरष्टौ योगाः कायस्य सप्त योगाश्च स्युः, सर्वे पञ्चदश योगा ज्ञेया इत्यर्थः । समये सिद्धान्ते भगवता इति योगा दर्शिताः, आगमे योगाः कथिता इत्यर्थः । कथमिति किं ते पूर्वोक्ता एवेत्यर्थः ॥२१॥

केषां कियन्तो योगा भवन्ति तदाह—

इक्कारस सुरनिरए, तिरिएसुं तेर पनर मणुएसुं ।
विगले चउ पण वाए, जोगतियं थावरे होइ ॥२२॥

(अ३०) औदारिकद्विकाहारकद्विकाभावात्सुरनिरययोर्विषये एकादश योगाः । तिर्यक्षु त्रयोदश केषांचिद्वैक्रियलब्धिसम्भवेन तद्द्विकसम्भवात् । पञ्चदश मनुष्येषु, विकले औदारिकद्विककर्मणान्तिमभाषारूपं योगचतुष्कं, पञ्च वाते औदारिकद्विकवैक्रियद्विककर्मणरूपं योगत्रिकं स्थावरचतुष्के भवति ॥ २२ ॥ पञ्चदशमुप-योगद्वारमाह—

टीका—इक्कारेति० भवनपन्यादिवैमानिकान्तेषु नैरयिकेषु चौदारिकौदारिकमिश्राहारकाहारकमिश्रवर्जा एकादश योगा भवन्ति । ते के ? मनोवचनयोरष्टौ कायस्य त्रयो वैक्रियवैक्रिय-मिश्रतैजसकर्मणरूपाः योगाः स्युः । तथा तिर्यक्षु आहारकाहारकमिश्रौ-विहाय अन्ये त्रयोदश योगा भवन्ति । च पुनः मनुष्येषु पञ्चदश पूर्वोक्ता योगा भवन्ति । च पुनः विकलेषु द्विवि-

चतुरिन्द्रियेषु असत्यवचनौदारिकौदारिकमिश्रतैजसकर्मणभेदा-
 षत्वारी योगाः स्युः । च पुनः वायौ औदारिकौदारिकमिश्र-
 वैक्रियवैक्रियमिश्रतैजसकर्मणलक्षणभेदात् पञ्च योगा भवन्ति ।
 वायून् वर्जयित्वा चतुर्षु स्थावरेषु औदारिकौदारिकमिश्रतैजस-
 कर्मणलक्षणाः त्रयो योगाः स्युः । योगद्वारं व्याख्यातम् । अत्र
 चकारोऽध्याहारः ॥ २२ ॥

अथ पञ्चदशमुपयोगद्वारं व्याख्यानयति—

ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअलक्ख-
 णुवओगा ।

इय वारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥२३॥

टीका—तिअनाणनाणेति०, त्रिलाकदर्शिभिर्द्वादश उपयोगा इति
 भणिताः । प्रयाणां लोकानां समाहारस्तत्त्रिलोकं, त्रिलोकं पश्य-
 न्ति ते त्रिलोकदर्शिनस्तैः कथमितीति किं ते ? तानाह—मत्य-
 ज्ञान—श्रुताज्ञान—विभक्तज्ञानरूपाणि श्रोण्यज्ञानानि तथा पञ्चज्ञाना-
 नि च प्रसिद्धानि, च पुनः चत्वारि चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्श-
 नलक्षणानि दशनानि, सर्वेऽपि मिलिता द्वादश उपयोगा जाता
 भवन्ति, भवन्तीत्यध्याहारः तत्र ज्ञानानि विशेषार्थावगाहोनि ।
 दर्शनाभि तु सामान्यार्थावगाहोनि । एतेषां (एते) द्वादश
 जीयलक्षणानि, इति स्वरूपकथनम् । उपयोगा नाम्नेति ज्ञात-
 व्याः ॥ २३ ॥

केषु केषु कति कति उपयोगा भवन्ति ? तानाह—

उवओगा मणुएसु, वारस नव निरयतिरियदेवेसु ।

विगलदुगे पण लक्कं, चउरिंदिसु थावरे तिअगं ॥२४॥

(अव०) मनुष्येषु द्वादशोपयोगाः । अष्टौ साकाराश्चत्वारो
 निराकाराः, एन एव मनःपर्यायकेवलज्ञानकेवलदर्शनरहिता नव नि-

रयतिर्यग्देवेषु, विकलद्विके मति १ श्रुत २ मत्यज्ञान ३ श्रुताज्ञान ४
अचक्षुदर्शनरूपाः पञ्चोपयोगाः । चतुरिन्द्रियेषु पञ्च पूर्वोक्ताः चक्षु-
दर्शनसहिताः षट् उपयोगाः । स्थावरे त्रिकं, मत्यज्ञानश्रुताज्ञाना
चक्षुदर्शनरूपम् ॥ २४ ॥ षोडशं सप्तदशं च संख्याद्वारमाह—

टीका—उचओगा मेति० मनुष्येषु द्वादश उपयोगा भवन्ति ।
च पुनः नैरयिकेषु त्रिंशु च भवनपत्यादिवैमानिकान्तेषु नव
उपयोगा भवन्ति, ग्रीण्यज्ञानानि आद्यानि ग्रीणि ज्ञानानि केष-
लदर्शनरहितानि ग्रीणि दर्शनानि ज्ञेयानि, सर्वेऽपि मिलिता
नव उपयोगा जाता इत्यर्थः । च पुनर्विकलद्विके द्विन्द्रिये ग्री
न्द्रिये च मतिज्ञान-श्रुतज्ञान-मत्यज्ञान-श्रुताज्ञान-अचक्षुदर्शनभे-
दात् पञ्च उपयोगा भवन्ति । तथा चतुरिन्द्रियेषु मतिज्ञानश्रुत-
ज्ञानमत्यज्ञानश्रुताज्ञानचक्षुदर्शनाचक्षुदर्शनभेदात् षट् उपयोगा
भवन्ति । पञ्चसु स्थावरेषु मत्यज्ञानश्रुताज्ञानअचक्षुदर्शनभेदा-
त्त्रय उपयोगा भवन्ति । उपयोगद्वारं व्याख्यातम् ॥ २४ ॥

अथ षोडशमुपपाताख्यं सप्तदशं च्यवनाख्यं चेति द्वारद्वयं
गाथयाऽऽह (एकैवाह)—

संखमसंखा समए, गढभयतिरिविगलनारयसुरा या।
मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा । २५।

(अव०) चतुर्दशरज्ज्वान्मकेऽपि लोके एकस्मिन् समये उत्पद्य-
माना नियमेति पदं सर्वत्र ग्राह्यं, तेन नियमान्निश्चयेन गर्भजतिर्य-
ग्विकलनारकसुराश्च एको द्वौ त्रयो दश विंशतिर्यावत्सङ्ख्याता-
असङ्ख्याता वा प्राप्यन्ते नत्वनन्ताः । मनुष्यास्तु नियमात्सङ्ख-
ख्याता एव । वनस्पतयोऽनन्ताः “ निष्क्रमसंखो भागो अणंतजीवो
चयइ एइ ” इतिवचनात् शेषाश्चत्वारः स्थावरा असङ्ख्याता एव न
सङ्ख्याता न चानन्ताः ॥ २५ ॥ प्रस्तावादाह—

टीका—गर्भजतिर्यज्ज्वो विकला द्वित्रिचतुरिन्द्रिया नैरयिका भयनपत्यादिवैमानिकान्ताश्चैकस्मिन् समये जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वोपपाते तथैव च्यवने च भवन्ति । को भावः ? एकस्मिन् समये उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याताश्च गर्भजतिर्यगादयः उत्पद्यन्ते च्यवन्ते चेत्यर्थः । विशेषमाह—केवलं सहस्रारादूर्ध्वं सर्वत्र देवाः संख्याता उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च, यतस्तत्र मनुष्या एव यान्ति, आनतादिच्युता देवाश्च नरेष्वागच्छन्ति अयं विशेषः । तथा एकस्मिन् समये एकादिसंख्यानां वोपपाते तथैव च्यवने हेया, अथवा नियमेति पदं सर्वत्र योज्यम् । सम्मूर्च्छिममनुष्या असंख्येया उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च । च पुनः घनस्पतिकायिका जीवाः स्वस्थानतः प्रतिसमयमनन्ता एवोत्पद्यन्ते । तथैव च्यवन्ते, यद्यस्मात् कारणान् एकैकस्मादपि निगोदात् तदसंख्येयभागोऽनन्तजीवात्मको नित्यं च्यवते उद्भर्तते एति चोत्पद्यते । यदा तु परस्थानत उत्पद्यमानाश्चिन्त्यन्ते तदा संख्याता असंख्याता एवेत्यर्थः । अथ स्यादपराः पृथिव्याद्याः एकेन्द्रियाः स्वस्थानतः परस्थानतो वेत्यनपेक्ष्य सामान्यतः उत्पत्तौ चिन्त्यमानाः प्रत्येकमनुसमयमसंख्याता भवन्त्युत्पद्यन्ते तथैव असंख्याता एव च्यवन्ते, न पुनः समयाशन्तरेण नाप्येकाद्याः संख्याताः ॥ २५ ॥

असंज्ञिनर असंखा, जह उववाए तहेव चवणे वि
वावीससगतिदसवास-सहस्स उक्किट्ठ पुट्ठवाई ॥२६॥

(अव०) असंज्ञिनो नरा उत्पद्यमाना असंख्याता लभ्यन्ते । अत्रैवानिदेशमाह—ययोपपातद्वारं सङ्ख्यामाश्रित्य व्याख्यातमेवं च्यवनद्वारमप्यवमानव्ययम्, समानत्वादुपपातच्यवनयोः । अष्टादशं आशुट्ठिमाह—अग्नेभ्यनमप्यागुग्निं पदं सर्वत्रानुवर्त्तनीयम्, तेन पृथिव्याः द्वाविंशतिवर्षमहम्नाण्युत्कृष्टमागुग्निं सर्वत्र योज्यम् । एवं उदकस्य सप्त वायोस्त्रीणि, वनस्पतेर्दशवपंसहस्राणि ॥ २६ ॥

टीका—असन्निति० असंज्ञिनो मिथ्यादृष्टयः सर्वपर्याप्तिभिरप-
र्याप्ताश्च एवंविधा नरा असंख्याताः प्रादुर्भवन्ति तथैवासख्याता
एव च्यवन्ते—त्रियन्ते च । यथा उपपातो भवति तथैव च्यवन-
मपि ज्ञेयमित्यर्थः । अपिशब्दः समुच्चयार्थः । उपपातच्यवनद्वा-
रमभिधाय अथाष्टादश स्थितिद्वारमाह— बावीससेति० पृथिवी-
कायजीवानां द्वाविंशतिवर्षसहस्रा उत्कृष्टा स्थितिः स्यात् । अ-
थाष्कायस्थितिमाह— अष्कायस्य सप्तवर्षसहस्रा उत्कृष्टा आ-
यु स्थितिर्भवति । अथ वायुकायस्य स्थितिमाह— वायुकायस्य
त्रयो वर्षसहस्रा उत्कृष्टा स्थितिः स्यात् । अथ वनस्पतिकाय-
स्योत्कृष्टा स्थितिमाह— वनस्पतीनां तरुगणानां उत्कृष्टा दशवर्ष-
सहस्रा स्थितिर्भवति ॥ २६ ॥

तिदिणग्गि तिपल्लज्ज, नरतिरिसुरनिरयसागरोत्तीसा

वंतरपल्लं जोइस, वरसलवखाहियं पलियं ॥ २७ ॥

(अव०) अग्नेः त्रीणि दिनान्यायुः । गर्भजनिर्यमनरा त्रिप-
ल्यायुषो देवकुर्वादिषु सुरनारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि व्य-
न्तराणां पल्योपमम्, ज्योतिषां वर्षलक्षाधिकं पल्योपमम् ॥ २७ ॥
अमुराणामायुःस्थितिमाह—

टीका—तिदिणग्गीति० तेजस्कायस्य उत्कृष्टा स्थितिः त्रीणि
दिनानि भवन्ति । स्थावराणां स्थितिं प्ररूप्याथ नरतिरश्वाः
स्थितिमाह—तिपल्लेति० नरतिरश्वोस्त्रीणि पल्योपमानि स्थिति-
र्भवति । अथ सुरनैरयिकानां स्थितिमाह—सुरनैरयिष्वोस्त्रयस्त्रि-
ंशत्सागराणि उत्कृष्टा स्थितिर्भवति । अथ व्यन्तराणां स्थिति-
माह—वन्तरेति० व्यन्तरदेवदेवीनां दशवर्षसहस्राणि जघन्या
स्थितिः स्यात् । अथ उत्कृष्टा स्थितिमाह— व्यन्तरदेवानां प-
ल्योपमं व्यन्तरदेवीनां तु पल्यार्द्धं ज्योतिष्काणां चन्द्ररविग्रहन-
क्षत्राणां च वर्षाणां लक्षणाधिकं पल्योपममुत्कृष्टमायुरवगन्तव्यमा-
एषां किञ्चिद्विवरणमाह—चन्द्राणां लक्षणाधिकं पल्योपममायुस्ततो
रवीणां वर्षाणां सहस्राधिकं पल्योपमं ततो द्रुमाणां पल्योपमं

ततो नक्षत्राणां पल्योपमार्द्धं ततस्तारकाणां पल्यस्य चतुर्थो भागः । एषां देवीनां स्थितिमाह—चन्द्रविमानवासिदेवीनां पञ्चाशद्वर्षसहस्राधिकं पल्यार्द्धं ततः सूर्यदेवीनां पञ्चशतवर्षाधिकं पल्यार्द्धं ततो ग्रहदेवीनां पल्यार्द्धमेव नक्षत्रदेवीनां विशेषाधिकः पल्यस्य चतुर्थो भागः ततस्तारकदेवीनां किञ्चिदधिकः पल्यस्याष्टमो भागः । अथ ज्योतिष्काणां जघन्यां स्थितिमाह—चन्द्रादिदेवदेवीरूपाणां चतुर्णां युगलानां पल्यस्य—चतुर्थो भागः पञ्चमके युगले तारकदेवदेवीरूपे पल्यष्टमो भागः ॥२७॥

असुराणां स्थितिमाह—

असुराण अहियञ्चयरं, देसूणदुपल्लयं नवनिकाण ।

वारस वासुणपणदिण, छम्मासुक्किट्ट विगलाज्ज ॥२८॥

(अव०) असुराणां चमरादीनां कियताप्यधिकमतरं सागरोपमशेषे निकायनवके देशेनपल्योपमद्विकं दक्षिणदिशमाश्रित्य द्व्यर्धपल्योपमं उत्तरस्यां तु द्वे देशेनपल्योपमे । द्वीन्द्रियाणां द्वादशवर्षाणि । त्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशद्दिनानि । चतुरिन्द्रियाणां पण्मासा उत्कृष्टापायुः । २८ । उक्तोत्कृष्टा स्थितिः । अथ जघन्यान्तामेवाह—

टीका—असुराण अहियेति० असुराणां किञ्चिदधिकमेकमतरमेकं सागरोपममित्यर्थः । तत्र दक्षिणात्यानामसुराणामेकमतरमौत्तराणां साधिकमतरमित्यर्थः । दक्षिणात्यानां धरणेन्द्रादीनां नयनिकायानां द्वितीयमर्द्ध यस्य (द्वितीयस्यार्धं यत्र) तद् दशर्द्धं सार्द्धपल्योपमा स्थितिर्भवति इत्यर्थः । तथा उत्तरदिग्यतिनां नयनिकायानां देशेने किञ्चिद्वृत्ते द्वे पल्योपमे भवतः । तर्गानुमशय्यं प्रभूतकालतरणीयत्यादतरं सागरोपमं । असुराणां स्थितिं प्ररूपय अथ विकलानां स्थितिं प्ररूपयति । वारसेति० विकलानां—त्रीन्द्रियाणां त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च द्वादशवर्षाणि पञ्चोपपञ्चाशद्दिनानि पण्मासाश्च त्रमेणोत्कृष्टा स्थितिर्भवेति ज्ञातव्या इत्यर्थः ॥ २८ ॥

पृथिव्यादिदशपदानां जघन्यां स्थितिमाह—

पुढवाइदसपयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्नआउठिई ।

दससहसवरिसठिइआ, भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥ २९ ॥

(अव०) स्थावरपंचकविकलत्रिकतिर्यक्नराणामंतर्मुहुत्तं जघन्या-
युः स्थितिः । भवनाधिपनरकव्यंतरा जघन्यतो दशसहस्रस्थितिका
भवन्ति २९ ॥ अथ वैमानिकानामायुःस्थितिमाह ।

टीका—पुढवाइदसेति० पञ्च स्थावरास्त्रयो विकलेन्द्रिया द्वौ
मनुष्यतिर्यञ्चौ सर्वाणि मीलितानि पृथिव्यादीनि दश पदानि
जातानि । एतेषां पृथिव्यादिदशपदानामन्तर्मुहुत्तं जघन्यमायुर्भ-
वति । अथ भवनाधिपानां जघन्यस्थितिमाह— दससहसेति०
भवनाधिपानां नैरयिकाणां व्यन्तराणां च दशवर्षरुहस्त्राणि जघ-
न्या स्थितिर्ज्ञेया ॥ २९ ॥

अथ वैमानिकानां स्थितिमाह—

वेमाणिअजोइसिया, पल्लतयठंसआउआ हुंति ।

सुरनरतिरिनिरएसुं, छ पज्जन्ती थावरे चउगं ॥ ३० ॥

(अव०) वैमानिका ज्योतिषिकाश्च जघन्यतः क्रमेण एक-
पल्योपमाष्टभागायुषो भवन्ति । अथैकोनविंशतितमं पर्याप्तिद्वारमाह
। सुरनरतिर्यक्निरयेषु पर्याप्तेषु षट्पर्याप्तयो भवन्ति । स्थावरे
आहारशरीरइन्द्रियश्वासोल्लासरूपं पर्याप्तिचतुष्कं, अपर्याप्ता अपि
जीवा पर्याप्तित्रयं समाप्यैव म्रियन्ते नावर्क् ॥ ३० ॥

टीका—वेमाणीति० वैमानिकानां जघन्यं पल्योपममायुर्भवति
। ज्योतिष्काणां च तदष्टांशं आयुर्भवति । तस्य पल्यस्य अ-
ष्टांशः पल्यस्याष्टांशोऽ(पल्यष्टांशोऽ) षटमो भागो भवती-

त्यर्थः । उत्कृष्टजघन्ययोः स्थितिमभिधाय अथैकोनविंशतितमं पर्याप्तिद्वारमाह—सुरनरेति० भवनपत्यादिवैमानिकान्तेषु सुरेषु नरेषु नैरयिवेषु तिर्यक्षु च षडपि पर्याप्तयो भवन्ति । पञ्चसु स्थावरेषु आहारशरीरेन्द्रियश्वासोच्छ्वासभेदात् चतस्रः पर्याप्तयो भवन्ति ॥ ३० ॥

अथ विकलानां पर्याप्तिमाह—

विगले पंच पजन्ती, छद्दिसि आहार होइ सव्वेसिं ।

पणगाइपए भयणा, अह सन्नतियं भणिस्सामि ॥३१॥

(अव०) पूर्वोक्तं पर्याप्तिचतुष्कं भाषापर्याप्त्यधिकं विकले पर्याप्तिपञ्चकम् । अथ विंशतितममाहारद्वारमाह । सर्वेषां जीवानां षट्दिक आहारो भवति । सर्वे जीवा दिक्षट्कस्थानाहारपुद्गलान् गृह्णन्तीतिभावः । पञ्चदिकादिके आहारे भजना । यथा लोका-न्तर्वर्त्तिजीवानां पञ्चदिकः । लोकान्कूटस्थानां त्रिचतुर्दिकः । एतद्विंशं संज्ञाद्वारमाह । अथ संज्ञात्रिकं भणिष्यामि ॥ ३१ ॥

टीका— विगले पञ्चेति विकलानां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामा-
हारशरीरेन्द्रियश्वासोच्छ्वासभाषाभेदात् पञ्च पर्याप्तयो भव-
न्ति । पर्याप्तिद्वारं व्याख्यातं । अथ विंशतितममाहारद्वारं वि-
वृणोति । छद्दिसि० षट्सु दिक्षु सर्वेषां संसारिणां जीवानां
गत आहारो भवति । षट्भ्यो दिग्भ्यो जीवा आहारं गृह्णाति
इत्यर्थः । लोकान्ते लोकप्रान्ते च पुनः लोककोणे लोकाख्ये ये
जीवाः भवन्ति तेषां जीवानां पञ्चसु अथवा चतसृषु तिसृषु यथा
संभवमाहारो भवति, पञ्चवादिपदेषु भजना कोऽर्थः ? केचन
जीवाः पञ्चसु दिक्षु गतान् पुद्गलान् केचन चतसृषु दिक्षु गतान्
पुद्गलान् केचन तिसृषु दिक्षु गतान् पुद्गलान् आहारयन्ति इति
भावः । क्रिमाद्वारद्वारं व्याख्यातं । अथैकविंशतितमं संज्ञाद्वारं
व्याख्यायति । अदेति० अथ संज्ञात्रिकं भणिष्यामि भणामी-
त्यर्थः ॥ ३१ ॥

चउविहसुरतिरिणसुं, निरणसु य दीहकालिगी सन्ना ।
विगले हेउवणसा, सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥३२॥

(अव०) चतुर्विधसुरतिर्यक्षु निरणेषु च दीर्घकालिकी संज्ञा ।
दीर्घोऽतीतानागतवर्त्तमानविषयः कालो ज्ञेयो यस्या इति व्युत्पत्तेः,
विकले हेतूपदेशिकी संज्ञा । किञ्चिन्मनोज्ञानसहिता वर्त्तमानविषया
संज्ञेत्यर्थः । विशिष्टैतत्संज्ञात्रयरहिताः सर्वे स्थिरा ज्ञेयाः ॥३२॥

टीका—चउविहेति० चतुर्विधसुरेषु तिर्यक्षु नैरयिकेषु च दी-
र्घकालिकीसंज्ञा भवति । अत्र चकारः समुच्चयार्थः, भवतीत्य-
व्याहारः । यः पुरुषः दीर्घमपि कालं विषयमतीतमर्थं स्मरति
भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति । कथं नु नाम मया कर्तव्यमिति स
दीर्घकालिक्युपदेशेन युक्तः । विकलेषु विकलेन्द्रियेषु हेतूपदेशि-
की संज्ञा स्यात् । यस्तु सचिन्त्येष्टानिष्टेषु छायावपादिवस्तुषु
स्वदेहपालनहेतोः प्रवृत्तिनिवृत्तौ विधत्ते स हेतूपदेशोपदेशेन
युक्तः । सर्वे स्थावराः संज्ञारहिता भवन्ति । स्थावरेषु संज्ञा न
भवन्तीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

केषु केषु काः संज्ञा भवन्ति ? ता आह—

मणुआण दीहकालिय, दिट्ठीवाऊवइसिया केवि ।
पण पजतिरिणणुअच्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥

(अव०) मनुजानां दीर्घकालिकी संज्ञा । दृष्टिवादोपदेशिकी
क्षायोपशमिकासम्यक्तसहिताः केऽपि । पञ्चेन्द्रियतिर्यचोऽप्येत-
त्संज्ञायुक्ता भवन्ति । केचित् परमल्पत्वान्न विवाक्षनाः, द्वाविंश ग-
तिद्वारं त्रयोविंशमागतिद्वारं चाह । पर्याप्ताः पञ्चेन्द्रियाश्च तिर्यचो
मनुजाश्चतुर्विधदेवेषु गच्छन्ति । न शेषजीवाः । इति देवानामागति
द्वारम् ॥ ३३ ॥ अथ देवानां गतिद्वारमाह—

टीका—मणुआणेति० मनुष्यानां सामान्यतः दीर्घकालिकीसंज्ञा भवति, विशेषस्तु केऽपि मनुजाः दुष्टिवादोपदेशिकाः स्युः । यस्तु सम्यग्दृष्टिर्हेतोर्यथाशक्ति रागद्वेषादिरिपून् पराभवति जयतीत्यर्थः, स दुष्टिवादोपदेशिकया सम्यग्दृष्टिरेवेत्यर्थः । केऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽपि एतत्संज्ञायुक्ता अपि, परमल्पत्वान्न विवक्षिताः । सुखावेबोधाय स्वामितया संज्ञाप्रयं योजयति, यथा—क्षीन्द्रियादीनां भर्ता सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाणां च हेतु पदेशिकीकरणं, गर्भजतिर्यग्गनसुरनारकाणां दीर्घकालिकीसंज्ञा, छद्मस्थसम्यग्दृशां मनुष्याणां केषाञ्चित् तिरश्चां च दुष्टिवादोपदेशिकी संज्ञा, तु पुनः मनुष्याणां दीर्घकालिकीसंज्ञा स्यात्, अतो मनुष्येषु द्वे दृष्टौ भवत इत्यर्थः । पृथिन्याद्येकेन्द्रियाणां वल्ल्यारोहणाद्यभिप्रायरूपा ओषसंज्ञैवेत्यर्थः । संज्ञाद्वारं प्ररूपितं । अथ द्वाविंशतितमं गतिद्वारमाह— पणपजेति० चतुर्विधदेवेषु पर्याप्तिभिः पूर्णाः गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च गच्छन्ति— यन्तीत्यर्थः । चतुर्विधदेवेषु संख्यातायुषो मनुष्यास्तेषां गमनं अत्र गमनं प्राप्तिः स्याद्वादो भवतीत्यवसेयम् । देवानां गतिद्वारं भवति ॥ ३३ ॥

अथ देवानामागतिद्वारमाह—

संखाउ पजपणिंदि, तिरियनरेसु तहेव पज्जते ।
भूदगपत्तेयवणे, एएसुच्चिय सुरागमणं ॥३४॥

(अ०) संख्यातायुःपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गनरेषु । तथैव पर्याप्ताभूदगपत्तेयवने एतेष्वेव सुराणामागमनमुत्पादो भवति । इति मनुष्य गत्यागती नारकाणां गत्यागती आह ॥ ३४ ॥

टीका—संखाउ पजेति० संख्यातायुषू पर्याप्तेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गनरेषु तथा मनुष्येषु च तथैव पर्याप्तयोर्भूदगयोर्भूजयोः प्रत्येक्यारूपतो च एतेष्वेव पञ्चम्वेवेत्यर्थः, सुराणामागतिरागमनं भवति । सुराणामागतिद्वारं व्याख्यातं ॥ ३४ ॥

पञ्जत्तसंखगब्भय, तिरियनरा निरयसत्तगे जंति ।

निरयउवट्ठा एएसु, उप्पज्जंति न सेसेसु ॥३५॥

(अव०) पर्याप्तसंख्यातायुषो गर्भजतिर्यग्नराः नरकसप्तके यांति 'असन्नि खलु पढम'मिति वचनात् असंज्ञिनोऽपि प्रथमां पृथिवीं यावद्यांति । परं तेषामिह नाधिकृतत्वात् । नरकादुद्धृताश्च जीवा एतल्लक्षणेषु एतेष्वेव तिर्यङ्नेरूप्पद्यन्ते, न शेषेषु जीवेषु । इति नारकगत्यागती ॥३६॥ अथ पृथ्व्यव्वनस्पतीनां गत्यागती आह—

टीका— पञ्जसेति० पर्याप्ताः संख्यातायुषो गर्भजतिर्यचः संख्यातायुषो नराश्च सप्तसु निरयेषु यान्ति-गच्छन्ति । “असन्नि खलु पढमं” इति वचनात् असंज्ञिनोऽपि प्रथमां पृथिवीं यावत् यान्ति, परं तेषा इहानधिकृतत्वात् नोक्तं । नैरयिकागतिद्वारं व्याख्यातं । अथ नैरयिकागतिद्वारं व्याख्यानयति । निरउत्ति० तथा निरयान्नरकात् उद्धृताश्च्युता जीवा एतेष्वेव संख्यातायुषेषु गर्भजतिर्यग्मनुष्येष्वप्युत्पद्यन्ते आयान्तीत्यर्थः, शेषेभ्यो द्वाविंशतिद्वारेभ्यो नैरयिका जीवा न भवन्ति, एतेषु च नोत्पद्यन्ते नायान्तीत्यर्थः । नैरयिकागतिद्वारं प्ररूपितं ॥ ३५ ॥

अथ पृथिव्यव्वनस्पतिषु जीवानां गतिद्वारमाह—

पुढवीआउवणस्सइ, मज्झे नारयविवज्जिया जीवा ।

सव्वे उववज्जंति, नियनियकम्माणुमाणेणं ॥३६॥

(अव०) पृथिव्यव्वनस्पतिकायमध्ये नारकविवर्जिताः सर्वे त्रयोविंशतिदंडकस्था जीवा उत्पद्यन्ते । निजनिजयथाकृतकारितानुमोदितकर्मणामनुमानेन । नजनिजेतिवदता सूत्रकृता स्वयं कृतं कर्म भुज्यते न परकृतमित्यावेदितम् । कर्मानुमानेनेति सत्कर्मणा शुभस्थाने असत्कर्मणाशुभस्थाने ॥ ३६ ॥ एतेषामेव गतिद्वारमाह ।

टीका पुढवीति० पृथिव्यव्वनस्पतीनां मध्ये नारकविवर्जिता इति, कोऽर्थः—निरयजीवान् विहाय अन्ये सर्वे त्रयोविंशतिदण्डकसं कजीवा निजनिजकर्मानुमानेन—निजशुभाशुभकर्मानुसारे— उत्पद्यन्ते प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः । गतिद्वारं विवर्णितम् ॥ ३६ ॥

अथ पृथिव्यव्वनस्पतीनां त्रयाणामागतिद्वारमाह—

पुढवाइदसपएसुं, पुढवीआऊवणस्सई जंति ।

पुढवाइदसपएहि य, तेउवाउसु उववाओ ॥३७॥

(अव०)तस्यैव दंडकत्रयस्य जीवानां गतिद्वारमाह । पृथिव्यादिदशपदेषु अनुक्रमस्थितिषु पृथिव्यव्वनस्पतिजीवा यांति । न नारकसुरेष्वित्यर्थः। इति पृथिव्यव्वनस्पतीनां गत्यागती । तेजोवाय्वोरागतिद्वारमाह । तेजोवाय्वोर्विषये पृथिव्यादिदशपदेभ्य एव उत्पद्यन्ते जीवाः ॥३७॥ अथ तेजोवाय्वोर्गतिमाह—

टीका—पुढवाइति० पृथिव्यादिदशपदेषु—स्थावरविकलेन्द्रियतिर्धर्मगुण्येषु पृथिव्यव्वनस्पतयः— पृथिव्यव्वनस्पतिसत्कजीवा यान्ति गच्छन्तीत्यर्थः । पृथिव्यादिभ्यः दशपदेभ्यः जीवानां तेजोवाय्वोरुपपात उत्पत्तिर्भवति इत्यर्थः । त्रयाणां पृथिव्यव्वनस्पतीनामागतिद्वारं व्याख्यातम् ॥ ३७ ॥

अथ तेजोवाय्वोर्गतिद्वारमाह—

तेउवाउगमणं, पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे ।

पुढवाइटाणदसगं, विगलाइतिअं तहिं जंती ॥३८॥

(३४०) तेजोवाय्वोरागमनं पृथिवीप्रमुखे पदनवके भवति । तेजोवाय्वोगत्यागती । विकलेन्द्रिया पृथिव्यादिदशस्थानेभ्य एव उत्पद्यन्ते सृज्या च नत्रैव यांति नान्यत्र । इति विकलगत्यागती ॥ ३८ ॥ अथ गर्भजतिर्यग्गुण्येषां गत्यागती आह ।

टीका—तेजोवायुजीवोर्गमनं पृथिव्यादिनवपदेषु स्थावरविकलेन्द्रियतियक्षु तेजोवायुजीवानामुपपातः स्यात्, स्यादित्यध्याहारः। पृथिव्यादिनवपदमम्बन्धिनो(पु)जीवा(वेषु)(गच्छ) भवन्तीत्यर्थः । प्राकृतत्वात् द्विवचनं न स्यात् एकवचनं बहुवचनं च स्यात्, (तां), द्वयोस्तेजोवायुर्गतिद्वारं कथितम् । अथ विकलानां गतिद्वारमाह—पुढवाइठाणेति० विकलेन्द्रियेषु पृथिव्यादिस्थानदशका जीवा यान्ति, स्थावरविकलेन्द्रियतिर्यग्मनुष्या गच्छन्ति इत्यर्थः । विकलानां गतिद्वारं व्याख्यातम् । अथ विकलानामागतिद्वारमाह—तेषु पृथिव्यादिस्थानदशकेषु विगलेति० द्वीन्द्रियश्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियत्रिकं याति विकलेन्द्रियास्तेषु भवन्तीत्यर्थः विकलानामागतिद्वारं विवर्णितम् ॥ ३८ ॥

अथ गर्भजतिरश्चां गत्यागतिद्वारमाह—

गमणागमणं गढभय—तिरिआणं सयलजीवठाणेसुं ।
सवत्थ जंति मणुआ, तेउवाउहिं नो जंति ॥३९॥

(अव०) गर्भजतिर्यचो मृत्ना चतुर्विंशतिदंडकेषु यांति । चतुर्विंशतिदंडकेभ्यश्चोत्प ते । इति गर्भजतिर्यग्गत्यागती । मनुजा मनुष्याः सर्वत्र यांति । सर्वत्रेतिवचनबलात् चतुर्विंशतिदंडकजीवेषु कालक्षेत्रसंहननसद्भावे च सिद्धावपि यांति । आयांतश्च मनुजास्तेजोवायुवर्जितेभ्यो द्वाविंशतिदंडकेभ्यः समयांति । इति समर्थिते सविस्तर गत्यागतिद्वारे । अथ चतुर्विंशं वेदद्वारमाह ।

टीका—गमणेति० सकलजीवस्थानेषु चतुर्विंशतिदण्डकेषु गर्भजतिरश्चां गमणागमने—गत्यागती भवतः । अथ मनुष्याणां गतिमाह—सर्वत्र चतुर्विंशतिदण्डकेषु मनुष्या यान्ति गच्छन्ति । अथ मनुष्याणां गतिद्वारं प्रोच्यते— द्वाविंशतिदण्डकेभ्यो उद्भूताश्च्युता जीवा मनुष्या भवन्ति, तेजोवायुभ्याम् च्युता जीवा मनुष्यत्वेन नोत्पद्यन्ते, न मनुष्या भवन्तीत्यर्थः । सूत्रपाठन्यात् अ यापि व्यस्तं प्रतिपादितं, अनुक्रमेण नोक्तमित्यर्थः । गत्यागतिद्वारे विवर्णिते ॥ ३९ ॥

अथ चतुर्विंशतितमं वेदद्वारमाह-

वेयतिय तिरिनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु ।
थिरविगलनारएसुं, नपुंसवेओ हवइ एगो ॥४०॥

(अव०) वेदत्रिकं तिर्यङ्गनरेषु, स्त्रीषेदः पुरुषवेदश्च चतुर्विधसु-
रेषु, स्थिरविकलनारकेषु नपुंसकवेद एक एव भवति । अथ संक्षि-
प्तसङ्ग्रहणीगाथाद्वयानुक्तमपि, सोपयोगित्वात्किञ्चिज्जीवाल्पबहुत्वं
दर्श्यते ॥ ४० ॥

टीका—वेअतियेति० तिर्यङ्गनरेषु पुरुषस्त्रीनपुंसकलक्षणा वेदा
भवन्ति । तथा चतुर्विधसुरेषु स्त्रीपुरुषलक्षणौ वेदौ भवतः । च
पुनः स्यावरविकलेन्द्रियनैरयिकेष्वेको नपुंसकलक्षणो वेदो भवति
। अत्र चकारः समुच्चयार्थः । तत्र येन स्त्रियं प्रति अभिलाषः
स्यात् स नरवेदः तृणदाहतुल्यः । येन पुरुषं प्रति अभिलाषः
स्यात् स स्त्रीवेदः करीषदाहतुल्यः । येन पुंस्त्रीविवये अभिलाषः
स्यात् स नपुंसकवेदः नगरदाहतुल्यः । वेदद्वारं प्ररूपितम् ॥४०॥

अथ गाथाद्वयेनाल्पबहुत्वद्वारमाह—

पज्जमणु वायरग्गी, वेमाणिश्चभवणनिरयवंतरिया ।
जोइस चउपणतिरिश्चा, वेइंदि तेइंदि भू आउ ॥४१॥
वाऊ वणस्सइच्चिय, अहिआ अहिश्चा कमेणिमे हुंति
सव्वेवि इमे भावा, जिणा ! मएऽणंतसो पत्ता ॥४२॥

(अव०) पज्जत्तिपदं वायरत्तिपदं च वदतः सूत्रकृतोऽय-
माशयः, यदहं पर्याप्तवादरजीवविषयमेवाल्पबहुत्वं वदिष्यामिनोऽ
पर्याप्तमूत्रविषयमिति । इह संमारे स्तोकाः पर्याप्तमनुष्याः । म-
नुष्येभ्यो वादराग्निजीवाः असंख्यातगुणाः । एभ्यो वैपानिका अ-

संख्यातगुणाः । एभ्यो भवनपतयोऽसंख्यातगुणाः । एभ्यो नारका
 असंख्यातगुणाः । एभ्यो व्यंतरा असंख्यातगुणाः । एभ्यो ज्यो-
 तिष्काः संख्यातगुणाः । एभ्यश्चतुरिन्द्रियाः संख्यातगुणाः । एभ्यो
 पंचेन्द्रियास्तिर्य्यचो विशेषाधिकाः । एभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः
 एभ्यस्त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः । एभ्यः पृथ्वीकाया विशेषाधिकाः ।
 ततोऽपुकाया विशेषाधिकाः । अप्कायिकेभ्यो वायुकायिका असंख्या-
 तगुणाः । ततो वनस्पतयोऽनन्तगुणाः । संख्यातगुणेन असंख्यात-
 गुणेन अनन्तगुणेन च यथासम्भवमिमे जीवाः क्रमेणाधिका भवन्ति ।
 अथ ग्रन्थकारो जिनान् स्तौति । सर्वेऽपि च इमे पूर्वोक्ता भावाः
 तेषु तेषु जीवस्थानकेषु गमनागमनरूपाः हे जिनाः मया भवे भ्रमता
 अनन्तशः अनन्तकृत्वः प्राप्ताः यथा मया तथाऽन्यैरपि जीवैः । एतेन
 स्वामिनः पुरः स्वदुःखं निषेदितम् । अथ तद्विमोचनलक्षणां प्रार्थ-
 नाप्राह ।

टीका— पञ्जमणुइति० पञ्जति वायरति पदं वदतः सूत्रकृतो-
 ऽयमाशयः—यदहं पर्याप्तवादरजीवविषयमेवालपत्वबहुत्वं वदिष्या-
 मि नापर्याप्तसूक्ष्मविषयमिति । इह संसारे सर्वजीवेभ्यः सर्वस्तो-
 काः गर्भजमनुष्यास्तेभ्योवादराग्नयः पर्याप्ताः असंख्येयगुणाधि-
 कास्तेभ्यो वैमानिका देवा असंख्येयगुणाधिकास्तेभ्यो भवनवा-
 सिनो देवा असंख्येयगुणाधिकास्तेभ्यो नैगयिका असंख्येयगु-
 णाधिकास्तेभ्योव्यन्तरा असंख्येयगुणाधिकास्तेभ्यो ज्योतिष्काः
 संख्येयगुणाधिकास्तेभ्यश्चतुरिन्द्रियाः पर्याप्ताः संख्येयगुणा-
 धिकास्तेभ्यः संज्ञिनः पञ्चेन्द्रिया विशेषाधिकास्ततो द्वी-
 न्द्रिया विशेषाधिकास्ततस्त्रीन्द्रिया विशेषाधिकास्तेभ्यः पृथ्वी-
 कायिका जीवा असंख्यातगुणाधिकास्तेभ्योऽपुकायिका जीवा
 असंख्यगुणाधिकास्तेभ्यो वायुकायिका जीवा असंख्येय-
 गुणाधिकास्तेभ्यो वनस्पतिकायिका जीवा अनन्तगुणाः क्रमेण
 इमे पूर्वोक्तपदार्थाः अधिका अधिका भवन्ति, मनुष्यादिवनस्प-

न्ययसानान् शब्दान् प्रति प्रत्येकं भवन्तीति क्रिया प्रयोज्येत्यर्थः । अत्र चकारः समुच्चयार्थः । घण्टालालान्यायेन पूर्वमग्रतः सर्वत्र अधिका भवन्ति च इति ग्रहणीयम्, ल्पबहुत्वद्वारं समाप्तम् । अथ गोथोत्तरार्धेन (दण्डकभ्रान्तिं दर्शयति-) सर्वेऽपि च इमे पृथोक्ता भावाः पर्याप्तास्तेषु तेषु जीवस्थानेषु गमनागमनरूपाः हे जिना ! मया भवे भ्रमता अनन्तशोऽनन्तकृत्वः प्राप्ताः । यथा मया तथाऽन्यैरपि जीवैः । एतेन स्वामिनां पुरः स्वदुःखं निवेदितम् । अथ तद्विमोचनलक्षणां प्रार्थनामाह-सर्वेऽपि इमे भावेति० हे जिना ! परमेष्ठिनो ! मया सर्वेऽपि इमे चतुर्विधाः दण्डकभावाः अनन्तशः प्राप्ताः अनन्तवारान् संप्राप्ता इत्यर्थः अनन्तवारान् अनन्तशः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

संपदः तुम्ह भक्तस्स, दंडगपयभमणभग्गहियअस्स ।

दंडतिर्यविरय(इ)सुलहं, लहुं मम दितु मुखपयं ॥४३

(अव०) हे जिना इति पदं पूर्वस्थितमिहापि गृह्यते । तेन हे जिनाः ! सम्प्रति इह भवे भवतां भक्तस्य त्रिकरणशुद्ध्या भक्तिमतः । दण्डकपदेषु सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तिरूपेषु भ्रमणं पुनः पुनर्गत्यागतिरूपं तस्माद्भ्रमं निवृत्तं हृदयं मनो यस्य एवंविधस्य मम विज्ञप्तिकृतुः । दण्डत्रिकात् मनोवाक्कायानर्थप्रवृत्तिरूपाद्विरतानां सुलभं सुप्रापं दण्डत्रिकविरतसुलभं मोक्षपदं लघुशीघ्रं भवन्तो ददतु वितरन्तु ॥ ४३ ॥ ग्रन्थकारः स्वनाम कथयति-

टीका—संपदः तुम्हेति० हे जिना ! हे परमेष्ठिनो भवन्तः सम्प्रति शीघ्रं मम मोक्षपदं-शिवपदं ददतु दिशन्तु दिन्तु इति क्रियापदं भवन्त इति कर्तृपदमध्याहार्यम् । अथवा प्राप्ताः हि सर्वे विधयो विफल्यन्ते इति यचनान् युष्मदर्थे अन्य-गणेष्वप्यनपवृत्तिरित्यर्थः । कथम्भूतं ? मोक्षपदं दण्डत्रिकविरति-मयम् दण्डवन्तं सर्वस्यापदारेण लुप्यन्ते जन्तवः प्राणिन एभि-रिति दण्डाः मनोवाक्कायान्पा इत्यर्थस्तेषां त्रिकं दण्डत्रिकं

दण्डत्रिकस्य विरतिर्विरमणं दण्डत्रिकविरतिः दण्डक-
त्रिकविरत्या सुलभं सुप्रापं दण्डत्रिकविरतिसुं भं किं-
भूतस्य मम भक्तस्य-भक्तिमतः केषां ? युष्माकं पुनः किं-
भूतस्य मम ? दण्डकपदभ्रमणभग्नहृदयस्य दण्डकपदेषु
सूक्ष्मवादरपर्याप्तापर्याप्तरूपेषु भ्रमणं पुनर्गत्यागतिरूपं तस्मात्
भग्नहृदयस्य निवृत्तचित्तस्येत्यर्थः। दण्डकानां पदानां दण्डकपदानि
दण्डकपदेषु भ्रमणं दण्डकपदभ्रमणं दण्डकपदभ्रमणात् भग्न-नि-
वृत्तं हृदयं-चित्तं यस्य स दण्डकपदभ्रमणभग्नहृदयस्तस्य दण्ड-
कपदभ्रमणभग्नहृदयस्य इति गार्थः ॥ ४३ ॥

सिरिजिणहंसमुणीसर-रज्जे सिरिधवलचंदसीसेण ।
गजसारेणं लिहिया, एसा विन्नत्ति अप्पहिया ॥४४॥

(अव०) श्रीजिनहंसमुनिनामानो ये श्रीजिनसमुद्रसूरिपट्ट-
प्रतिष्ठिताः मुनीश्वराः खरतरगच्छाधिपतयः । तेषां राज्यं गच्छा-
धिपत्यलक्षणं तस्मिन् विजये सैद्धान्तिकशिरोमणीनां श्रीधवलचन्द्र-
गणीनां शिष्येण संविग्नपण्डिताभयोदयगणि लालितपालितेन गज-
सारगणिना नाम्ना साधुना । एषा विचारषट्त्रिंशिकारूपा श्रीतीर्थ-
कृतां विज्ञप्तिर्लिखितेतिपदेनौद्धत्यं परिहृतं । यद्वा पूर्वं यन्त्रपत्रतया
लिखिता ततः सुगमतायै सूत्रतया गुम्फिता इत्यर्थः । विभूता आ-
त्महिता अनेन “ न भवति हि धर्मः श्रोतुः, सर्वैकान्ततो हिव-
श्रवणात् । ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १ ॥ ”
इति सूक्तं स्थापितम् ॥ ४४ ॥

निधिमुनिशरेन्दु(१५७९)संवलिपीकृता पत्तनेऽवचूर्णित्यम् ।

संशोध्या धीमद्भिर्मत्वेदं बालचापल्यम् ॥ १ ॥

॥ श्रीगजसारमुनिप्रणिता स्वोपज्ञाऽवचूर्णि. समाप्ता ॥

टीका- सिरिजिणेति० हे जिनाः ! जिनहंसमुनीश्वरराज्ये गजसारेण एषा विचारषट्त्रिंशिकाकरणरूपा विज्ञप्तिर्लिखिता । किंभूतेन गजसारेण ?-श्रीधवलचन्द्रशिष्येण श्रिया युक्तो धवलचन्द्रः श्रीधवलचन्द्रस्तस्य शिष्यः श्रीधवलचन्द्रशिष्यस्तेन श्रीधवलचन्द्रशिष्येण, किंभूता विज्ञप्तिः ?-आत्महिता आत्मने हिता आत्महिता, परेषां बोधो भवतु वा मा भवतु परं वक्तुर्बोधो भवति, यदुक्तं-अस्तु वा माऽस्तु वा बोधः, परेषां कर्मयोगत । तथापि वक्तुर्महती, निर्जरा गदिता जिनैः ॥ १ ॥ ४४ ॥

अथ टीकाकारप्रशस्तिः--

(आर्या) श्रीहीरविजयसूरीश्वरा बभ्रुवुर्जगत्प्रयीविदिताः ।

तद्वाचका महोदयराजः श्रीभानुचन्द्राद्वाः ॥ १ ॥

जयन्तु ते वाचकभानुचन्द्रा, अभ्यस्तसद्वाङ्मयवीततन्द्राः ।

ये मानसे हंसतया बभ्रुवरकव्वरक्षोणिपतेस्तु भूते ॥ २ ॥

श्रीभानुचन्द्रामलपट्टचारुप्रासादशृङ्गार्जुनकुम्भकल्पाः ।

ते सन्तु चारुदयचन्द्रसन्तः, सुखापनाः सूरिकलालसन्तः ॥३॥

सर्वार्थसार्थाकृतिकामधेन्वाः, यस्य प्रासादाद् गुणचक्रधाम्नः ।

षट्त्रिंशिकायाः किल रूपचन्द्रो,वृत्ति चकारोदयचन्द्रशिष्यः ४

संयत्शरर्ष्यहर्निशेश १६७५ वर्षे, ज्येष्ठस्य कृष्णैतरचारुपक्षे ।

पष्ठगां त्रियो वाक्पतिर्ययारे,स्वस्यावबोधाय विनिर्मितेयम् ५

अनुष्टुभ-ग्रन्थाग्रगणितं सर्वं, संख्ययाऽत्र विनिश्चितम् ।

षट्त्रिंशदधिकं पञ्च, शतं जातमनुष्टुभाम् ॥ ६ ॥

॥ श्रीरूपचन्द्रमुनिप्रणिता वृत्तिः समाप्ता ॥

॥ समाप्तमिदं वृत्त्यवचूर्णिविभूषितम् ॥

॥ श्रीदण्डकप्रकरणम् ॥

શ્રી જૈન ગ્રન્થપ્રકાશકસભાનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ યાત્રા
જૈનધર્મના મહાન તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર

૧ સંવોધપ્રકરણ,	મૂલ્ય રૂ, ૧-૮-૦
૨ ન્યાયાલોકવૃત્તિ (તત્ત્વપ્રભા)	" ૫-૦-૦
૩ સ્યાદાદવિન્દુ.	" ૨-૦-૦
૪ જૈનતત્ત્વપરિક્ષા	" ૦-૬-૦
૫ સ્તોત્રમાળા.	" ૦-૪-૦

હાલમાં જ બહાર પડ્યો છે.

૬ નવતત્ત્વવિસ્તરાર્થ: ૫૦ ફરમાનુ હેપીસાઇઝમાં ૩-૦-૦

૭ દષ્ટકવિસ્તરાર્થ: ૨૫ ફરમાનુ હેપીસાઇઝમાં ૧-૮-૦

મળવાનું ટેકાણું:-

શ્રીજૈનગ્રન્થપ્રકાશક સભા.

ગ્રીકાંઠા, ગ્રેટ જોશીંગખાડની વાડીમાં

જૈન એડવોકેટ પ્રેસ—અમદાવાદ.

